MARIN BUCĂ IVAN EVSEE

159209

PROBLEME DE SEMASIOLOGIE

II 159209

EDITURA FACLA

II 159209

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

23 aprilie

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

MARIN BUCĂ

IVAN EVSEEV

PROBLEME DE SEMASIOLOGIE

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

REFERENȚI ȘTIINȚIFICI :

Prof. univ. dr. docent G. ISTRATE

Conf. univ. dr. V. ȘERBAN

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

294/100

MARIN BUCA IVAN EVSEEV

PROBLEME DE SEMASIOLOGIE

20. feb. 2003

288803
B.C.U. IASI

EDITURA FACLA — 1976

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

29 DEC 1976
B.C.U. „M. EMINESCU"
acu 443392
BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CUVÎNT ÎNAINTE

Creată încă la sfîrșitul secolului trecut, semasiologia *(semantica) nu s-a bucurat timp îndelungat de atenția cuvenită din partea lingviștilor. Rămînerea în urmă a acestei științe — atît la noi, cît și în alte țări — se explică, în bună parte, prin încercările structuraliștilor de a elimina semnificația din sfera de preocupări a lingvisticii. În deceniul al șaselea, lingvistica pur formală, relațională începe să piardă din consistență, deschizînd tot mai mult drumul lingvisticii orientate spre conținut. Cercetările în domeniul semasiologiei descriptive și istorice au atras și atrag atenția unui mare număr de lingviști din toate țările. În țara noastră aceste cercetări și-au găsit reprezentanți harnici și capabili; aceștia au elaborat lucrări de sinteză, în care categoriile fundamentale ale semasiologiei sînt discutate la nivelul științei moderne și pe baza materialului oferit de limba română. Printre lucrările la care ne referim se integrează și cartea de față, semnată de dr. Marin Bucă și dr. Ivan Evseev, conferențiari la Universitatea din Timișoara. Prin publicarea acestei lucrări*

Editura Facla *contribuie la împlinirea unui deziderat al lingvisticii noastre contemporane. Autorii au fost pe deplin conștienți de răspunderea ce și-au asumat-o; ei au izbutit să realizeze o lucrare în care documentarea științifică temeinică, obiectivitatea în aprecierea diferitelor teorii lingvistice, precum și numeroasele soluții teoretice noi, sugerate de bogăția materialului de limbă supus analizei, se unesc în chipul cel mai fericit.*

Lucrarea are o structură armonioasă, părțile ei fiind bine sudate prin unitatea concepției teoretice în lumina căreia sînt interpretate principalele categorii semasiologice. Materialul de limbă este selectat cu grijă și interpretat cu competență. În capitolul privitor la „semnificațiile" sensului sînt dezbătute părerile variate și, de cele mai multe ori, controversate în legătură cu această categorie centrală a lingvisticii. Autorii pun în discuție atît teoriile mai vechi, cît și opiniile și modalitățile de abordare specifice științei moderne, reușind să delimiteze obiectivele lingvisticii de cele ale logicii și ale gnoseologiei.

Caracterul de sistem al semnificațiilor se concretizează, în concepția autorilor, în relațiile existente între sensurile cuvintelor în cadrul categoriilor semasiologice fundamentale dezbătute în lucrare (polisemia, omonimia, sinonimia și antonimia). *Fiecare dintre aceste categorii este analizată în mod amă-*

nunțit, în capitole separate. Autorii au reușit să dezvăluie esența fenomenelor discutate și să scoată în relief locul și modalitățile lor specifice de manifestare în sistemul lexical al limbii române.

Bogăția informației, profunzimea interpretărilor teoretice, stilul clar și cursiv fac din Probleme de semasiologie *o lucrare interesantă și utilă, care va reține, fără îndoială, atenția nu numai a specialiștilor, ci și a publicului larg.*

G. IVĂNESCU

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

LISTĂ DE ABREVIERI

AUT — *Analele Universității din Timișoara, Seria Științe filologice*, Timișoara, 1963 și urm.

CL — *Cercetări de lingvistică*, Academia R. S. România, Cluj, 1956 și urm.

CLTA — *Cahiers de linguistique théorique et appliquée*, Bucarest, 1962 și urm.

DEX — *Dicționarul explicativ al limbii române*, Academia R. S. România, București, 1975.

DLRLC — *Dicționarul limbii române literare contemporane*, vol. I—IV, Academia Republicii Populare Române, București, 1951—1957.

DLRM — *Dicționarul limbii române moderne*, Academia Republicii Populare Române, București, 1958.

LL — *Limbă și literatură*, revista Societății de științe istorice și filologice din R. S. România, București, 1955 și urm.

LR — *Limba română*, Academia R. S. România, 1951 și urm.

PLG — *Probleme de lingvistică generală*, vol. I, 1959 ; vol. II, 1960 ; vol. III, 1961 ; vol. IV, 1962 ; vol. V, 1967.

SCL — *Studii și cercetări lingvistice*, Academia R. S. România, București, 1950 și urm.

TCLP — *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, Praga, 1929 și urm.

VJa — *Voprosy jazykoznanija*, Moscova, 1952 și urm.

INTRODUCERE

Știința limbii începe să manifeste interes față de sensurile cuvintelor încă în prima jumătate a secolului trecut. Tot atunci savantul german Christian C. Reisig pune în circulație termenul *semasiologie (die Semasiologie)*[1]. Sfîrșitul secolului al XIX-lea este marcat de lărgirea investigațiilor în domeniul semnificațiilor și, ca o urmare firească, de constituirea unei științe noi pentru denumirea căreia francezul Michel Bréal a propus termenul *semantică (la sémantique)*[2]. Noul termen a căpătat o largă răspîndire, intrînd în concurență cu termenul *semasiologie*. Ulterior au mai apărut și alți termeni, dar nici unul n-a avut șansa să fie unanim acceptat: *rematologie, sematologie, semiologie, glosologie, lexematică, pleromatică* etc.

Prin lărgirea sferei de investigații pe seama studierii sensurilor cuvintelor lingvistica și-a amplificat considerabil legăturile sale cu alte domenii ale cunoașterii științifice.

La începutul secolului nostru lingvistica face încercări serioase de a-și preciza obiectul de studiu și de a se delimita, cu orice preț, de celelalte științe, plătind însă prea scump pretențiile sale la autonomie. Ea a trebuit să renunțe la cercetarea unor aspecte ale limbii și să se oprească numai asupra acelora care îi asigurau, chipurile, dreptul la suveranitate.

Printre aspectele limbii la care lingvistica a încercat să renunțe a fost și semnificația. Renunțarea la semnificație a avut cauze multiple. Una dintre acestea constă în dificultatea de a defini sensul în termeni pur lingvistici.

Tendința de a izgoni semnificația din sfera de preocupări a științei limbii a dat naștere unei dispute deosebit de aprinse, în care au ieșit destul de pregnant la iveală complexitatea

problemei și implicațiile ei extrem de importante pentru filozofia limbajului.

Renunțarea la semnificație a caracterizat lingvistica din perioada anilor 1930—1950. Această afirmație trebuie înțeleasă nuanțat. Dacă structuralismul american a încercat, în perioada amintită, să se dezică complet de semnificație sau, cel puțin, s-o ignore, în Europa avem a face mai degrabă cu o slăbire a interesului față de conținutul semantic al limbii decît cu o renunțare programatică la semnificație.

La începutul celui de-al șaselea deceniu „lingvistica asemantică" a intrat în impas. Lingviștii și-au dat seama că repunerea substanței semantice în drepturile ei a devenit o necesitate imperioasă. Interesul față de planul semantic a crescut brusc.

Odată cu „redescoperirea" conținutului semnificativ al limbii s-a lărgit într-o măsură însemnată și sfera de preocupări a semanticii. Acest lucru s-a realizat pe seama sporirii atenției față de sensurile altor tipuri de unități ale limbii : îmbinări de cuvinte, propoziții, fraze etc. Semantica a devenit, așadar, știința care studiază conținutul semnificativ al tuturor tipurilor de unități lingvistice. În legătură cu lărgirea sferei de preocupări a semanticii are loc și o diferențiere din ce în ce mai pronunțată a termenilor *semasiologie* și *semantică*. Primul termen se folosește cu precădere pentru desemnarea științei care studiază *sensul lexical* al cuvîntului, iar termenul *semantică* se întrebuințează pentru desemnarea științei care studiază sensul în general. Uneori, pentru denumirea științei care se ocupă de studiul sensului lexical se mai întrebuințează și termenii *semantică tradițională* sau *semantică clasică*. Aceste precizări în legătură cu schimbările intervenite în utilizarea celor doi termeni *(semantică* și *semasiologie)* motivează, după părerea noastră, folosirea termenului *semasiologie* în titlul lucrării de față, și în același timp, prefigurează, în parte, conținutul ei.

La sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea *semasiologia (semantica)* a fost — prin excelență — o știință istorică. Fondatorii ei (Christian C. Reisig, Hermann Paul, Michel Bréal, Lazăr Șăineanu, A. Darmesteter ș.a.) considerau că sarcina fundamentală a acestei științe o constituie studierea diferitelor modalități de schimbare a sensurilor cuvintelor în decursul istoriei limbii. În secolul al XX-lea, îndeosebi după apariția *Cursului de lingvistică generală* a lui Ferdinand de Saussure (1916), lingvistica își îndreaptă atenția spre studierea aspectului sincronic al limbii. În legătură cu

aceasta, și semasiologia își lărgește sfera investigațiilor, luînd în discuție numeroase probleme ce țin de planul sincronic. Alături de o semasiologie diacronică (istorică) s-a constituit și o semasiologie sincronică (descriptivă)[3]. Am făcut această precizare pentru a sublinia că problemele asupra cărora stăruim în cuprinsul lucrării sînt tratate cu precădere, iar uneori în exclusivitate, din punct de vedere sincronic.

Note și trimiteri

[1] Christian C. Reisig, *Vorlesungen über lateiniche Sprachwissenschaft*, 1839. Termenul *semasiologie* a fost impus în lingvistica românească de Lazăr Șăineanu, a cărui lucrare *Încercare asupra semasiologiei limbii române*, București, 1887, se numără printre primele cercetări sistematice din acest domeniu.

[2] M. Bréal, *Les lois intellectuelles du langage, fragments de sémantique*, „Annuaire de l'association pour l'encouragement des études grecques en France", XVII (1883).

[3] Pentru istoricul semasiologiei pot fi consultate, printre altele, următoarele lucrări: E. Cassirer, *Philosophie de symbolischen Formen*, Teil I, *Die Sprache*, Berlin, 1923; H. Kronasser, *Hanbuch der Semasiologie*, Heidelberg, 1952; St. Ullmann, *The Principles of Semantics*, Oxford, 1957; Otto Duchaček, *Quelques remarques sur la sémantique et sur son évolution*. Greifwald, 1964; Adam Schaff, *Introducere în semantică* (traducere din limba polonă), București, 1966; Sorin Stati, *Probleme actuale ale semanticii lingvistice*, „Limbaj, logică, filozofie", București, 1968, p. 10—14; *Tratat de lingvistică generală*, București, 1971, p. 269—278; Dumitru Chițoran, *Elements of English Semantics*, București, 1973, p. 11—19; Ivan Evseev, *Semantica verbului*, Timișoara, 1974, p. 7—26.

PROBLEMA SENSULUI LEXICAL ÎN LINGVISTICA CONTEMPORANĂ

Sensul reprezintă problema centrală a lingvisticii, în general, și a semasiologiei, în special. Această idee a fost exprimată cu deosebită claritate de B. Whorf, care scria : „Lingvistica este, în esență, căutarea sensului"[1]. În ciuda eforturilor depuse, știința limbii nu a reușit încă să descopere sensul și să-l definească în termeni mai mult sau mai puțin riguroși. W. Mues constata, într-o lucrare publicată în 1964, că lingviștii știu doar că sensul există, dar nu-i pot da nici o definiție. „Totuși, toți lingviștii presupun existența sensului și lucrează cu el. Pentru că, altfel, de ce ar exista limba dacă nu pentru exprimarea sensurilor ?"[2].

Dificultățile descoperirii sensului sînt determinate atît de diversitatea pozițiilor de pe care se pornește în căutarea lui, cît și de complexitatea fenomenului ca atare. Asupra acestui ultim aspect W. P. Pillsbury atrăgea atenția încă în 1908 : „Așadar, noi ajungem la concluzia că sensul în mod practic include în sine totul. Noi vedem sensuri cînd privim, gîndim cu sensuri cînd cugetăm, exprimăm faptele noastre în termenii sensului cînd acționăm ; după cum se vede, noi nu sîntem conștienți de nimic altceva decît de sensuri"[3].

Diversitatea pozițiilor de abordare a problemei sensului și complexitatea fenomenului au dus la formularea unui număr extraordinar de mare de teorii cu privire la natura sensului. Astfel, încă în anul 1931, C. K. Ogden și J. A. Richards au arătat, în lucrarea lor intitulată foarte sugestiv *Semnificația semnificației (The Meaning of Meaning)*, că termenul *semnificație (Meaning)* are 23 de înțelesuri. De atunci numărul „semnificațiilor" sensului a sporit considerabil.

În lucrarea de față nu ne propunem o prezentare a tuturor concepțiilor cu privire la esența sensului, ci ne limităm la discutarea punctelor de vedere considerate de noi mai importante și mai apropiate de adevăr[4]. Firul călăuzitor în selectarea și prezentarea diferitelor concepții asupra sensului îl constituie intenția de a demonstra că nu se poate obține o rezolvare a problemei sensului fără a ține seama de raporturile dintre limbă, gîndire și realitate, pe de o parte, și dintre lingvistică și alte științe, pe de altă parte.

I. IDENTIFICAREA SENSULUI CU OBIECTUL DESEMNAT

Sensul lexical este identificat deseori cu obiectul desemnat de cuvînt. O asemenea interpretare a sensului presupune, într-un fel sau altul, excluderea conținutului semantic din limbă[5].

Identificarea sensului cu obiectul desemnat pare, la prima vedere, absurdă și mulți dintre criticii ei o tratează ca atare. Astfel, L. Antal respinge teoria în discuție citînd un scriitor umoristic francez care spunea: „Cuvîntul *cîine* nu mușcă"[6]. Un argument asemănător îl găsim la G. Ryle, care susține că identificarea sensului cu obiectul ne duce, de pildă, la concluzia că semnificația expresiei *primul om care s-a urcat pe vîrful muntelui Everest* este identică cu *Hillary*. De aici reiese, spune în continuare autorul, că „semnificația cel puțin a unei expresii s-a născut în Noua Zeelandă, a respirat cu ajutorul măștii de oxigen, a fost decorată cu un ordin de către Majestatea Sa. Dar aceasta este o absurditate evidentă"[7].

Identificarea sensului cu obiectul desemnat de cuvînt nu este, însă, o absurditate sau, mai bine zis, devine o absurditate numai în cazul cînd este interpretată *ad litteram*. Tendința de a confunda sensul lexical cu obiectul sau fenomenul desemnat se explică prin cauze obiective și anume prin faptul că latura semantică a cuvintelor este determinată de existența obiectelor și fenomenelor reale. Sensul cuvîntului și obiectul desemnat se presupun reciproc[8], ceea ce creează iluzia existenței unei identități între ele. La unii cercetători identificarea sensului cu obiectul desemnat poate fi dictată de dorința de a găsi o

explicație obiectivă a genezei semnificației, precum și a înțelegerii identice a semnelor lingvistice în procesul comunicării. Toate acestea ne îndeamnă să găsim alte argumente împotriva identificării sensului cu obiectul desemnat decît cele aduse de L. Antal și G. Ryle. În această ordine de idei, mult mai convingătoare ni se pare poziția cercetătorilor care susțin că teoria amintită trebuie respinsă, în primul rînd, din considerente gnoseologice. Astfel, L. O. Reznikov arată că „lumea obiectuală a existat și atunci cînd nu erau nici limba, nici gîndirea. De pildă, un asemenea obiect ca soarele a existat și în timpurile cînd nici un cuvînt care desemnează acest obiect n-a existat. Întrucît n-a existat cuvîntul, n-au existat nici cele două laturi ale lui — latura semantică și fonetică, forma și sensul... Dar obiectul a existat. Prin urmare, nu se poate identifica sensul cu obiectul, deși orice semnificație, direct sau indirect, se referă la un obiect, îl reflectă dintr-o latură sau alta. Așadar, trebuie să recunoaștem că sensul cuvîntului nu este obiectul, ci reflectarea lui în conștiința umană"[9].

II. INTERPRETAREA SENSULUI CA REFLECTARE

1. IDENTIFICAREA SENSULUI LEXICAL CU NOȚIUNEA

Pentru numeroși lingviști sensul este identic cu noțiunea sau, cel puțin, cu nucleul noțiunii. Identificarea sensului cu noțiunea are meritul de a releva caracterul de fapt reflectat al acestuia, dar prezintă, în același timp, o serie întreagă de inconveniente, care nu au întîrziat să fie semnalate în literatura de specialitate. Cele mai importante argumente împotriva identificării celor două fenomene — sensul și noțiunea — sînt următoarele :

a) A identifica sensul lexical cu noțiunea înseamnă a trece cu vederea specificul național al conținutului conceptual al cuvintelor și caracterul general-uman al noțiunilor, precum și deosebirea esențială dintre modul de însușire a sensurilor și modul de însușire a noțiunilor.

b) A identifica sensul cu noțiunea înseamnă, de asemenea, a ignora existența legilor specifice care guvernează dezvoltarea și funcționarea limbii ca fenomen social deosebit. Aceasta duce la „depersonalizarea" limbilor, îndeosebi a aspectului lor semantic, schimbînd în mod radical structura semasiologiei și metodele ei de cercetare. Fiind lipsită de un obiect de studiu propriu, semasiologia își pierde caracterul său de știință de sine stătătoare, confundîndu-se cu alte științe[10].

c) Sensul și noțiunea nu sînt identice din punctul de vedere al conținutului lor. Noțiunea cuprinde întregul ansamblu de trăsături generale și esențiale ale unei anumite clase de obiecte, în întreaga complexitate a legăturilor și relațiilor acestor trăsături cunoscute de știință într-o anumită etapă de dezvoltare, în timp ce sensul cuvîntului cuprinde doar o parte din aceste trăsături. Din punctul de vedere al conținutului noțiunea este, așadar, mai largă decît sensul lexical.

d) Noțiunea este independentă față de sistemul limbii, avînd un caracter general-uman, în timp, ce sensul lexical are un pronunțat caracter național, datorită influenței pe care o exercită asupra formării și dezvoltării lui sistemul limbii. Sensul aparține cuvîntului ca sistem lexical istoricește constituit. „Raporturile între noțiuni, — spune Al. Graur, — sînt dictate numai de situația lor obiectivă (în măsura în care mintea noastră izbutește să o cuprindă), pe cînd raporturile între sensuri pot fi și de natură pur lingvistică : se pun probleme de formă internă, de etimologie populară, de sinonimie și omonimie, în fine se pot face jocuri de cuvinte"[11].

e) Sensul cuvîntului se formează spontan, datorită naturii generalizatoare a cuvîntului ; sensul nu este, așadar, rezultatul unui proces de judecată complex și nu cuprinde în mod obligatoriu proprietățile esențiale, fundamentale ale fenomenului desemnat. Spre deosebire de sens, noțiunea este elaborată în practica cunoașterii printr-o selecționare conștientă a acelor însușiri care exprimă esența fenomenului desemnat[12].

f) La formarea noțiunii participă doi factori : obiectul și gîndirea, iar la formarea sensului lexical iau parte trei factori : obiectul, gîndirea și structura limbii. Datorită acestui fapt, sistemul limbii nu exercită nici o influență asupra noțiunilor. Acestea se dezvoltă și se schimbă odată cu dezvoltarea științei. Procesul de generalizare care duce la formarea sensului lexical are loc în interiorul unui anumit cuvînt ca element al unei limbi date cu toate particularitățile sistemului ei lexical și cu relațiile semantice interne ale acestuia. Procesul de gene-

ralizare „se desfăşoară, în acest caz, sub controlul limbii, este subordonat legităţilor lingvistice care predomină în structura lui şi, în felul acesta, natura primară a noţiunii este subordonată necesităţilor structurii lingvistice. Noţiunea capătă „calitatea de structură" şi se transformă din categorie logică în categorie lingvistică"[13].

g) Noţiunea are întotdeauna un caracter obiectiv, în timp ce sensul lexical, rămînînd în esenţa sa obiectiv, are totuşi şi un aspect subiectiv. Sensul cuvîntului este obiectiv pentru că este un produs social şi, prin urmare, este independent faţă de voinţa şi conştiinţa fiecărui individ luat în parte. Sensul este obiectiv în aceeaşi măsură în care este obiectivă existenţa limbii. Aspectul obiectiv şi interindividual constituie baza sensului lexical şi asigură înţelegerea reciprocă a oamenilor în procesul de comunicare. Aspectul subiectiv este determinat de diferenţele existente între oameni în privinţa experienţei lor de viaţă şi a preocupărilor, a gradului de cultură şi a profesiunii ş.a.m.d. Datorită acestor factori, sensul lexical nu este absolut identic pentru toţi oamenii. Sensul oscilează, de la un individ la altul, între anumite limite. Amplitudinea variaţiei sensului nu poate fi însă atît de mare încît să anuleze aspectul lui obiectiv şi — prin aceasta — posibilitatea înţelegerii identice a cuvîntului de către toţi indivizii. Spre deosebire de sensul lexical, noţiunea întotdeauna are numai un caracter obiectiv şi supraindividual. Noţiunile sînt însuşite odată cu definiţiile lor, ceea ce asigură identitatea înţelegerii noţiunilor de către toţi cei care le folosesc, înlăturînd posibilitatea interpretării lor subiective.

h) Sensul lexical poate suferi, într-o măsură sau alta, influenţa contextului sau a situaţiei în care este întrebuinţat. Această influenţă nu trebuie însă exagerată. Sensul are, în primul rînd, o valoare stabilă, constantă, absolută, care decurge din caracterul său de fapt obiectiv. În acelaşi timp, sensul poate căpăta şi o valoare contextuală. În actele concrete ale limbajului sensul poate suferi modificări determinate de îmbinările sale cu alte cuvinte sau de situaţia în care este întrebuinţat, dar ceea ce predomină este latura lui constantă, stabilă. Putem spune, deci, că sensul se caracterizează printr-o autonomie relativă. Spre deosebire de sensul lexical, noţiunea nu cunoaşte nici un fel de modificări sub influenţa contextului sau a situaţiei. Noţiunea este întotdeauna identică cu ea însăşi, indiferent de condiţiile concrete în care este folosită. Nici contextul, nici situaţia nu-i pot schimba valoarea.

Aşadar, atît sensul lexical, cît şi noţiunea ştiinţifică sînt independente faţă de contextul lingvistic sau situaţia în care sînt întrebuinţate. Deosebirea constă în faptul că autonomia sensului este relativă, iar autonomia noţiunii este absolută.

i) Atît sensul, cît şi noţiunea se formează pe baza reflectării trăsăturilor constitutive ale lucrurilor, fenomenelor etc., care există în afara conştiinţei noastre. Din acest punct de vedere, se poate vorbi despre caracterul obiectiv al conţinutului lor. Conţinutul sensului nu se reduce însă la acest aspect. Sensul nu este numai rezultatul reflectării realităţii ; el poate exprima şi atitudinea vorbitorului faţă de realitatea reflectată. Cu alte cuvinte, sensul are nu numai o valoare logică, ci şi una extralogică. Privit sub acest aspect, conţinutul sensului este mai larg decît conţinutul noţiunii.

2. IDENTIFICAREA SENSULUI LEXICAL CU O PARTE A NOŢIUNII

Unii lingvişti împărtăşesc opinia că *sensul* este partea noţiunii exprimate de cuvînt cunoscută tuturor membrilor unei comunităţi lingvistice. Această parte a noţiunii este suficientă pentru ca oamenii să se înţeleagă între ei în procesul comunicării. Restul conţinutului noţiunii este cunoscut de membrii societăţii în măsură diferită, în funcţie de vîrstă, profesie, experienţă de viaţă şi cunoştinţe. Orăşeanul, de pildă, are cunoştinţe superficiale despre grîu, în timp ce cunoştinţele inginerului agronom sînt incomparabil mai bogate şi mai exacte.

Conţinutul noţiunii (notele cuprinse în noţiune) şi sfera noţiunii (obiectele reflectate în noţiune) sînt cunoscute, aşadar, în măsură diferită de oamenii care vorbesc o anumită limbă. „Cu toate acestea, — spune V.M. Boguslavskij, — toţi aceşti oameni, folosindu-se în discuţii de cuvinte diferite, se înţeleg pe deplin unul cu altul, pentru că atribuie acestor cuvinte acelaşi sens. Lucrul acesta are loc pentru că *în calitate de sens al unui cuvînt sau altul nu se foloseşte în întregime conţinutul noţiunii respective, ci numai o anumită parte a ei, cunoscută tuturor membrilor societăţii*“[14].

Deosebirea dintre *sens* şi *noţiune* poate fi ilustrată prin următorul exemplu : conţinutul noţiunii *stea* „corp ceresc care

luminează prin emisiune proprie, fiind alcătuit dintr-o masă care are o temperatură foarte înaltă" *(DLRLC)* nu este cunoscut tuturor celor ce vorbesc limba română, dar toți știu sensul curent al cuvîntului *stea* „orice corp ceresc (cu excepția lunii) care strălucește noaptea pe bolta cerească".

3. IDENTIFICAREA SENSULUI LEXICAL CU ANUMITE TIPURI DE NOȚIUNI

a) Identificarea sensului lexical cu noțiunea în accepție largă

Numeroși autori sînt de părere că pentru a înțelege just raporturile dintre *sens* și *noțiune* este necesar, în primul rînd, să distingem două tipuri de noțiuni: *noțiuni în accepție largă (noțiuni uzuale, comune întregului popor)* și *noțiuni științifice*. „În privința noțiunilor inițiale, uzuale și comune întregului popor ar fi absurd să vorbim despre anumite particularități ale lor în comparație cu sensurile cuvintelor. Pe planul noțiunilor în accepție largă, sensul cuvîntului este identic cu noțiunea, noțiunea este identică cu sensul cuvîntului"[15]. Principala deosebire între sensul cuvîntului (noțiunea în accepție largă) și noțiunea științifică P. S. Popov o vede în faptul că sensul poate să nu exprime toate însușirile esențiale și necesare ale fenomenului desemnat de cuvînt, în timp ce pentru noțiunea științifică reflectarea tuturor trăsăturilor esențiale, selectate în urma studierii fenomenului respectiv, este obligatorie.

b) Identificarea sensului lexical cu noțiunea formală

S. D. Katznelson distinge două tipuri de noțiuni : *noțiuni formale* și *noțiuni de conținut*[16]. Prin *noțiune formală* autorul înțelege minimul celor mai generale și caracteristice trăsături distinctive care sînt necesare pentru deosebirea și recunoașterea obiectului. *Noțiunea de conținut*, spre deosebire de *noțiunea formală*, cuprinde noi laturi ale obiectului, însușirile și legăturile lui cu alte obiecte. Cele două tipuri de noțiuni diferă numai în privința conținutului, pentru că sfera lor este aceeași. De aici reiese că, în esență, nu este vorba propriu-zis de noțiuni diferite, ci de două laturi ale aceleiași noțiuni.

Făcînd distincție între cele două tipuri de noțiuni, S. D. Katznelson consideră că, prin conținutul său conceptual, sensul lexical al cuvîntului corespunde noțiunii formale. „În

sensul cuvîntului, ca unitate a sistemului lingvistic, intră numai trăsăturile principale ale obiectului, necesare pentru recunoaşterea lui şi pentru întrebuinţarea corectă a numelui său"[17]. Definiţiile noţiunilor formale le găsim în dicţionarele explicative ale limbii respective, iar definiţiile noţiunilor de conţinut sînt date în dicţionarele enciclopedice. Dezvăluind conţinutul sensului lexical al cuvîntului, dicţionarele explicative trebuie să se limiteze la noţiunea formală. Astfel, după părerea autorului, definiţia sensului cuvîntului *apă* dată de Dicţionarul lui D. N. Uşakov „lichid transparent şi incolor, care, în formă pură, este o combinaţie chimică de oxigen şi hidrogen" cuprinde elemente de prisos[18]. Nota caracteristică „combinaţie chimică de oxigen şi hidrogen" ne ajută, desigur, să identificăm obiectul, dar nu este necesară, depăşind limitele noţiunii formale. În acelaşi timp, această definiţie nu cuprinde o serie de trăsături importante — indicarea bazinelor de apă naturale şi artificiale, precum şi a celor mai importante funcţii ale apei : mijloc de potolire a setei, de spălat, fiert etc.

În mintea noastră noţiunile se păstrează în două forme : ca noţiuni de conţinut, care cuprind toată suma de cunoştinţe cu privire la obiectul respectiv, şi ca noţiuni formale, strîns legate de sensurile cuvintelor. În condiţiile obişnuite ale procesului de comunicare, apelăm la cuvînt ca purtător al noţiunii formale, pentru că ne interesează numai acele deosebiri ale obiectului care sînt absolut necesare pentru deosebirea şi recunoaşterea lui. Celelalte trăsături caracteristice care formează noţiunea de conţinut nu prezintă importanţă pentru procesul comunicării. Spre deosebire de noţiunile de conţinut, care diferă de la un om la altul, noţiunile formale (sensurile lexicale) în principiu sînt aceleaşi la toţi membrii comunităţii lingvistice respective. Noţiunile formale gravitează spre sfera limbii comune a poporului şi, de regulă, nu suportă devieri individuale. Ele formează conţinutul cuvintelor care au valoare intersubiectivă. Noţiunile de conţinut, dimpotrivă, admit o serie de devieri individuale ; în acelaşi timp, ele — în anumite condiţii — duc la formarea valorilor ştiinţifice şi a altor valori spirituale, care au un caracter obiectiv şi — prin aceasta — general-uman.

În funcţie de împrejurări, cuvîntul poate să exprime atît noţiunea formală (sensul lexical), cît şi noţiunea de conţinut.

Între noţiunea formală şi noţiunea de conţinut S. D. Katznelson mai stabileşte o deosebire esenţială : noţiunea formală poate fi exprimată în două feluri — cu ajutorul unui singur cuvînt şi prin traducere internă (cu ajutorul definiţiilor meta-

lingvistice, sinonimelor, expresiilor tautologice); spre deosebire de noţiunea formală, noţiunea de conţinut poate fi exprimată numai cu ajutorul unui text verbal, care se deosebeşte esenţial de traducerea internă.

4. CRITICA ÎNCERCĂRILOR DE A OPUNE SENSUL LEXICAL NOŢIUNII ŞTIINŢIFICE

După cum am arătat mai sus, în lingvistică este larg răspîndit punctul de vedere că *sensul lexical* reprezintă reflectarea în conştiinţa noastră a lucrurilor şi fenomenelor din realitatea obiectivă, deosebindu-se, în acelaşi timp, prin numeroase trăsături, de noţiunea ştiinţifică. Deseori această opoziţie este accentuată prin identificarea sensului cu anumite tipuri de noţiuni (obişnuite, curente, cotidiene, uzuale, comune întregului popor etc). La o analiză mai atentă, constatăm însă că această opoziţie nu respectă principiul comparabilităţii obiectelor (a sensului şi a noţiunii). Pentru a respecta acest principiu trebuie să comparăm între ele nu sensul lexical cu noţiunea ştiinţifică, ci sensul obişnuit (curent, uzual etc.) cu noţiunea obişnuită, pe de o parte, şi sensul ştiinţific (terminologic) cu noţiunea ştiinţifică, pe de altă parte[19]. Dacă vom proceda în acest fel, vom ajunge la concluzia că sensul şi noţiunea sînt fenomene identice. „Deosebirea de conţinut, despre care se spune că ar exista între semnificaţie şi noţiune, nu este de fapt decît deosebirea dintre noţiunea ştiinţifică şi cea uzuală, dintre semnificaţia termenilor ştiinţifici şi semnificaţia cuvintelor uzuale“[20].

III. INTERPRETAREA SENSULUI CA RELAŢIE

1. IDENTIFICAREA SENSULUI LEXICAL CU RELAŢIA DINTRE COMPLEXUL SONOR ŞI OBIECT

Identificarea sensului cu relaţia dintre cuvînt şi obiect poate fi întîlnită, de pildă, la Emanuel Vasiliu: „*Corelaţia* care se stabileşte în mod *convenţional*, *stabil* şi *explicit* între o secvenţă de sunete şi un fapt sau o situaţie reală poate servi

ca o definiție aproximativă, provizorie și neformală pentru ceea ce în mod curent numim *sens* sau semnificație"[21].

Relația dintre cuvînt (complexul sonor) și obiect reprezintă unul dintre aspectele fundamentale ale semnificației, dar semnificația nu poate fi redusă numai la acest aspect. Relațiile dintre cuvinte și obiecte au un caracter universal și, prin urmare, ele nu explică particularitățile naționale ale limbilor. A reduce semnificația numai la relația dintre semnul lingvistic și ansamblul de obiecte denumite de el înseamnă, în ultimă instanță, a considera cuvintele niște simple etichete. În afară de aceasta, interpretarea sensului ca relație nemijlocită a complexului sonor cu obiectul nu explică cum are loc procesul de comunicare între oameni. Complexul sonor este necesar, dar nu suficient pentru realizarea comunicării. Pentru realizarea acesteia este necesar, de asemenea, ca învelișul sonor să fie însoțit de sens atît în conștiința vorbitorilor, cît și în conștiința ascultătorilor. Acest sens nu poate fi altceva decît *reflectarea* în conștiință a lucrurilor și fenomenelor din realitatea obiectivă. Așadar, între complexul sonor (semnul lingvistic) și obiectul desemnat există o legătură, dar această legătură este posibilă numai datorită reflectării obiectului în conștiința noastră.

2. IDENTIFICAREA SENSULUI CU RELAȚIA DINTRE CUVÎNT ȘI NOȚIUNE

Teoria relațională a sensului cunoaște și o altă variantă și anume identificarea lui cu relația dintre complexul sonor și noțiune. Printre adepții unei asemenea interpretări a semnificației se numără și V. I. Malcev[22], care se referă, printre altele, la inconvenientele de ordin teoretic pe care le prezintă identificarea semnificației cu noțiunea și includerea ei, în această accepție, în structura cuvîntului. Cuvîntul ne apare, în acest caz, ca un fenomen material-ideal. Or, asemenea fenomene hibride material-ideale nu există și nu pot exista. Există numai două feluri de fenomene: fenomene materiale și fenomene ideale. Cuvîntul (complexul sonor) este un fenomen material, iar noțiunea (reflectarea) este un fenomen ideal. Faptul că cele două fenomene de natură diferită (cuvîntul și noțiunea) nu se pot contopi într-un singur fenomen material-ideal nu presupune negarea unei anumite relații între ele. Relația existentă între cuvînt și noțiune reprezintă sensul lexical. Atrage în mod

deosebit atenţia precizarea făcută de autor că nici în această accepţie sensul nu intră în componenţa cuvîntului: „Sensul nu intră în calitate de element component în cuvînt şi nu este identic cu noţiunea; el este *relaţia* materialului şi idealului . . ."[23].

Excluderea noţiunii din structura cuvîntului este argumentată de V. I. Malcev şi prin referire la independenţa cuvîntului faţă de conţinutul concret al noţiunilor. Această independenţă este confirmată de următoarele aspecte ale raporturilor dintre cuvînt şi noţiune:

1) conţinutul noţiunii poate suferi schimbări profunde, în timp ce cuvîntul continuă să rămînă neschimbat;

2) cuvîntul poate fi supus unor schimbări însemnate sau poate fi înlocuit de alte cuvinte, fără ca aceste schimbări să afecteze noţiunea;

3) numeroase cuvinte sînt polisemantice, adică exprimă mai multe noţiuni;

4) diferite cuvinte ale aceleiaşi limbi pot să exprime aceeaşi noţiune sau noţiuni aproape identice;

5) istoria cuvintelor, în multe cazuri, nu se suprapune cu istoria noţiunilor.

3. IDENTIFICAREA SENSULUI LEXICAL CU RELAŢIILE DINTRE COMPLEXUL SONOR, OBIECT ŞI NOŢIUNE

În ultimele decenii sensul cuvîntului este interpretat din ce în ce mai des ca funcţie (proprietate, însuşire) a complexului sonor de a desemna un anumit obiect şi de a exprima noţiunea care reflectă obiectul respectiv. Această concepţie este expusă cu deosebită claritate în lucrările lui Al. Ionaşcu[24] şi L. A. Abramjan[25].

Abordînd problema sensului lexical, Al. Ionaşcu consideră util să precizeze că termenul *conţinut* se referă la trei fenomene diferite: 1) *conţinutul real* (obiectul desemnat), 2) *conţinutul de conştiinţă* (reflectarea obiectului) şi 3) *conţinutul lingvistic*. După ce face această distincţie, autorul constată următoarele: „Dacă în privinţa conţinutului real desemnat, lingviştii sînt în general de acord că el nu intră în componenţa s e m n u l u i lingvistic, conţinutul de conştiinţă, dimpotrivă, este considerat de majoritatea specialiştilor ca parte constitutivă a lui. Faptul se explică prin aceea că noţiunea (spre deosebire de

conținutul real pe care ea îl reflectă) este nemijlocit și indisolubil legată de suportul său material, de cuvînt"[26]. În continuare autorul demonstrează că nu numai conținutul real, ci și conținutul de conștiință nu intră în componența cuvîntului. În caz contrar, ar trebui să admitem că gîndirea este o latură a limbii. Această contradicție nu poate fi înlăturată prin stabilirea unor deosebiri între noțiunile științifice și noțiunile curente și prin identificarea celor din urmă cu sensul (conținutul) cuvîntului. Această deosebire reprezintă o distincție în interiorul gîndirii *(noțiuni curente — noțiuni științifice)* ori al limbii *(termeni comuni — termeni științifici)*, dar nu o distincție între conținutul de gîndire și conținutul lingvistic al cuvîntului. Este respinsă, de asemenea, și definirea sensului ca „noțiune încorporată în materialul sonor al unei anumite limbi" sau ca „realizare a noțiunii prin mijloacele unui anumit sistem lingvistic". Această definire „are avantajul de a atrage atenția asupra unor particularități ale organizării noțiunilor pe care le impune specificul limbii respective, sistemul de relații dintre elementele limbii, însă se referă tot la conținutul de conștiință al faptelor lingvistice — conținut paralel cu cel propriu-zis lingvistic, dar nu identic cu el"[27]. Respingînd aceste teorii cu privire la conținutul cuvîntului, Al. Ionașcu încearcă să găsească un conținut lingvistic deosebit de cel psihic ajungînd la concluzia că acesta (conținutul lingvistic) este proprietatea semnului de a desemna obiectele reale și de a exprima noțiunile respective[28].

Subliniind faptul că problema semnificației nu poate fi rezolvată just decît dacă ținem seama de raporturile existente între limbă, gîndire și realitate, L. A. Abramjan interpretează sensul drept o însușire a semnului lingvistic care îi permite să servească ca reprezentant al obiectului desemnării și să-l înlocuiască în activitatea comunicativă și cognitivă a omului. Obiectul desemnat nu se poate transpune, datorită caracterului său material, în conștiința noastră. În conștiință se află numai imaginea ideală a obiectului : noțiunea. Aceasta înseamnă că relația dintre complexul sonor al cuvîntului și obiectul denotat este mijlocită de noțiune, formă generalizată de reflectarea obiectului desemnat. Sprijinindu-se pe aceste considerații asupra raportului dintre semnul lingvistic, obiect și noțiune, L. A. Abramjan prezintă următorul tablou al relațiilor dintre ele : „Cuvîntul *desemnează* obiectul ; această relație este mijlocită de noțiune. Cuvîntul *exprimă* noțiunea ; aceasta este o relație directă, nemijlocită (în acest sens, limba este reali-

tatea nemijlocită a gîndirii). Noţiunea serveşte ca verigă intermediară datorită faptului că *reflectă* obiectul desemnării. Dubla relaţie a cuvîntului cu obiectul desemnării şi noţiunea — raportarea la obiect şi planul logic — constituie baza sensului lexical al cuvîntului"[29].

Concepţia lui Abramjan se concretizează în următoarele precizări cu privire la unele aspecte ale elementelor din structura sensului.

1) Relaţia cu planul logic nu presupune neapărat corelaţia semnului lingvistic cu o noţiune ştiinţifică. Noţiuni în sensul strict al cuvîntului exprimă numai termenii care formează o categorie specială a lexicului. Cuvintele „obişnuite" exprimă imagini ideale mai puţin precise decît noţiunile logice, dar mai generalizate decît reprezentările senzoriale. Prin valoarea sa cognitivă, această formă de reflectare ocupă un loc intermediar între noţiunea logică şi reprezentare. Relaţia cu planul logic reprezintă, aşadar, în unele cazuri, raportarea complexului sonor al cuvîntului la noţiunea în sens restrîns, iar în alte cazuri, raportarea la noţiunea în sens larg. În toate situaţiile, însă, avem a face cu raportarea la reflectarea generalizată a obiectului desemnării.

2) Relaţia complexului sonor al cuvîntului cu obiectul nu presupune neapărat existenţa unui obiect ontologic real. Cuvîntul poate desemna atît obiecte reale, cît şi obiecte ale gîndirii. Prin urmare, în noţiunea „obiecte ale desemnării" intră nu numai obiectele reale, ci şi obiectele gîndirii. Noţiunea „obiecte ale desemnării" se referă, deci, la tot ceea ce poate fi denumit.

3) Cele două tipuri de relaţii care stau la baza sensului cuvîntului se presupun reciproc, ceea ce înseamnă că ele nu pot fi despărţite şi cercetate izolat.

IV. IDENTIFICAREA SENSULUI CU DISTRIBUŢIA LEXICALĂ

În lingvistica de orientare structuralistă sensul este definit deseori în termenii distribuţiei lexicale, considerîndu-se că, în felul acesta, s-ar putea evita inconvenientele interpretărilor tradiţionale.

V. A. Zvegincev susține că una din sarcinile primordiale ale semasiologiei o constituie delimitarea ei riguroasă de logică și psihologie. Încercînd să realizeze această delimitare, autorul face o critică amplă a teoriilor care identifică sensul cu fenomene extralingvistice, fapt care duce la stabilirea sensului cu metode nelingvistice și, în consecință, la definirea lui în termeni nelingvistici. Ieșirea din acest impas V. A. Zvegincev o vede în identificarea sensului cu îmbinările posibile ale cuvîntului respectiv cu alte cuvinte din sistemul vocabularului. „Pe plan pur lingvistic sensul cuvîntului este determinat de îmbinările sale potențial posibile cu alte cuvinte, care constituie așa-numita valență lexicală a cuvîntului. Totalitatea acestor îmbinări posibile condiționează de fapt existența sensului lexical ca fenomen sau fapt *existent în mod obiectiv* al sistemului limbii“[30].

Încercarea făcută de V. A. Zvegincev de a defini semnificația în termeni „pur lingvistici“ a fost primită cu multe rezerve. Subliniind că teoria de care ne ocupăm are meritul de a dezvălui legătura intimă dintre sensul cuvîntului și posibilitățile lui de îmbinare cu alte cuvinte, D. N. Șmeljov menționează, în același timp, că această legătură este tratată unilateral. Dacă valența cuvîntului determină existența sensului cuvîntului, atunci, întreabă autorul, ce determină posibilitatea cuvîntului de a se îmbina cu alte cuvinte ? Cuvintele se îmbină unele cu altele ca elemente avînd o anumită semnificație, adică în funcție de sensul care le este nemijlocit caracteristic. Dacă sensul care determină posibilitatea îmbinărilor cuvîntului cu alte cuvinte îl socotim fenomen extralingvistic, iar sens lingvistic considerăm numai rezultatul manifestării acestui sens în limbă, atunci problema semnificației rămîne nerezolvată. Sîntem nevoiți, așadar, fie să găsim o corelație între sensul lingvistic și cel nelingvistic, fie să renunțăm la sensul nelingvistic. Aceasta ar însemna, implicit, să renunțăm la definirea sensului cuvîntului concret, înlocuind-o cu indicarea îmbinărilor lui posibile cu alte cuvinte. Dacă încercăm să definim sensul cuvîntului de pe poziții pur lingvistice, atunci ne trezim în fața unei ecuații cu toate elementele necunoscute[31]. Dacă cuvintele nu ar avea sens, nici existența unor anumite raporturi între ele nu ar fi posibilă. Relațiile dintre cuvinte au față de sensurile acestora un caracter derivat. Dacă adoptăm teoria lui V. A. Zvegincev, ajungem inevitabil la concluzia că sensul este generat de context, adică de întrebuințare.

Referindu-se la definiția sensului cuvîntului propusă de V. A. Zvegincev, I. Coteanu relevă faptul că aceasta are avantajul de a scoate cuvîntul din înlănțuirea logicii formale care duce invariabil la concluzia că sensul este noțiunea sau că este noțiunea plus poziția vorbitorului etc. Mai departe autorul arată că „singurul defect este neglijarea caracterului de fapt reflectat pe care îl are sensul. Demonstrîndu-se existența obiectivă a sensului pe calea combinărilor posibile ale cuvîntului, se închide calea rezolvării genetice a problemei. Or, numai prin ea se ajunge la miezul lucrurilor"[32].

V. CONCLUZII

Din prezentarea diferitelor opinii cu privire la esența sensului se desprinde concluzia că această problemă poate fi rezolvată numai clarificînd raporturile dintre limbă, gîndire și realitate.

În lingvistica și filozofia marxistă este unanim acceptat punctul de vedere că limba și gîndirea alcătuiesc o unitate dialectică. Aceste două fenomene nu pot exista unul fără altul. Raportul de interdependență dintre limbă și gîndire nu duce la negarea specificului lor. Specificul acestor fenomene este determinat, în primul rînd, de natura lor : limba este un fenomen material, în timp ce gîndirea este un fenomen ideal. În al doilea rînd, specificul celor două fenomene este determinat de funcțiile ce le sînt proprii : gîndirea îndeplinește funcția cognitivă, iar limba îndeplinește, printre altele, funcțiile de instrument în procesul cunoașterii și de mijloc de comunicare a gîndurilor și sentimentelor noastre.

Relațiile existente între limbă și gîndire sînt aceleași și pentru unitățile lor de bază : semnele lingvistice și noțiunile. Semnele lingvistice (complexele sonore) sînt nu numai un mijloc de exprimare a noțiunilor, ci și un instrument de formare a lor. În diferite lucrări consacrate acestei probleme se accentuează ideea că semnele lingvistice joacă un rol activ în apariția, formarea și dezvoltarea noțiunilor.

Relațiile de interdependență existente între limbă și gîndire i-au determinat pe unii lingviști și filozofi să identifice aceste fenomene. Ca rezultat, limbii i s-a atribuit și funcția care apar-

ţine gîndirii şi anume funcţia de cunoaştere. Identificarea limbii şi gîndirii a dus, în mod firesc, la identificarea semnelor lingvistice şi a noţiunilor, ceea ce şi-a găsit expresia în considerarea cuvîntului drept *fenomen material-ideal*. Acest lucru serveşte ca argument pentru concluzia că lingvistica trebuie să studieze ambele aspecte ale cuvîntului : aspectul material (complexul sonor) şi aspectul ideal (noţiunea).

Împotriva acestei concepţii au fost emise numeroase obiecţii.

În natură nu există fenomene material-ideale. Toate fenomenele se împart în două mari categorii : fenomene materiale şi fenomene ideale. De aici se impune concluzia că, din moment ce gîndirea nu poate fi inclusă în limbă, nici noţiunea nu face parte din cuvînt. Avînd în vedere raporturile dintre limbă şi gîndire descrise mai sus, mulţi lingvişti conchid că sensul lingvistic nu poate fi identificat cu noţiunea şi că studierea noţiunii nu intră în competenţa lingvisticii. Pe lîngă argumentele expuse mai înainte, care sînt bazate, aşa cum am văzut, pe analiza raporturilor dintre limbă şi gîndire, împotriva identificării sensului lingvistic cu noţiunea s-au adus şi argumente de altă natură. Aceste argumente se referă la esenţa noţiunii. Fiind rezultatul reflectării realităţii, noţiunea este o categorie logică şi gnoseologică, de aceea studierea ei aparţine logicii şi gnoseologiei. Identificarea sensului lingvistic cu noţiunea ar presupune, aşadar, şi identificarea lingvisticii cu ştiinţele amintite.

O parte din lingvişti au căutat o ieşire din această situaţie făcînd observaţia că logica şi gnoseologia se ocupă, în primul rînd, de un anumit tip de noţiuni şi anume de noţiunile ştiinţifice. Pornind de la această constatare, ei au declarat aşa-numitele noţiuni curente domeniu al lingvisticii. Pentru a-şi preciza şi mai bine obiectul de studiu, ligviştii au încercat să stabilească trăsăturile distinctive ale noţiunilor curente şi ale noţiunilor ştiinţifice. Deci nu se poate vorbi încă de o unitate a punctelor de vedere ale adepţilor identificării sensului lingvistic cu noţiunea curentă, se poate, totuşi, aprecia că rezultatele cercetării lor sînt fructuoase.

Contraargumente împotriva identificării sensului lingvistic cu noţiunea curentă n-au fost greu de găsit. Deosebirile dintre noţiunile curente şi noţiunile ştiinţifice sînt deosebiri în interiorul gîndirii şi ele nu schimbă cu nimic natura acestor

noţiuni. Noţiunile curente, la fel ca şi cele ştiinţifice, sînt şi rămîn categorii logice şi gnoseologice şi, ca atare, ele aparţin logicii şi gnoseologiei. Aşadar, din punctul de vedere al raporturilor dintre limbă şi gîndire şi al esenţei noţiunii sensul lingvistic nu poate fi identificat cu nici unul dintre tipurile de noţiuni.

Pusă în situaţia de a rămîne fără obiect propriu de studiu, lingvistica şi-a îndreptat privirile înspre relaţiile complexului sonor cu noţiunea şi obiectul, căutînd să găsească în aceste relaţii esenţa semnificaţiei. Renunţînd la „substanţa" logică şi retrăgîndu-se în domeniul relaţiilor, lingvistica a scăpat de criticile aduse de unii logicieni şi filozofi, dar s-a pomenit în faţa unor contradicţii noi. Interpretarea sensului ca relaţie contrazice accepţia general-cunoscută a acestui termen. Cînd întrebăm de sensul unui anumit cuvînt nu ne interesăm de faptul că el exprimă o anumită reflectare a obiectului, ci de faptul ce anume exprimă el, adică ce anume reflectare a obiectului este fixată în el. Lingvistica, aşadar, nu poate renunţa la „substanţa" semantică.

Al. Graur face următoarea observaţie de o importanţă deosebită pentru elucidarea problemei abordate: „Cînd se discută probleme de vocabular sau de structură gramaticală, înţelegem de obicei prin limbă asocierea dintre o serie de complexe sonore şi o serie de gînduri de exprimat. Cînd se discută însă problema raporturilor dintre limbă şi gîndire, se înţelege de obicei prin limbă numai seria de complexe sonore, iar ceea ce se exprimă cu ajutorul lor se consideră gîndire"[33].

Pentru a se întoarce din nou la „substanţa" semantică lingvistica trebuia să găsească o formulă prin care să asigure logica şi gnoseologia că nu va atenta la „proprietatea" lor şi că nu are intenţia să se confunde cu ele. Această formulă a fost propusă, printre alţii, de Adam Schaff. Susţinînd că sensul cuvîntului este identic cu noţiunea, Adam Schaff arată că sensuri pur lingvistice nu există. Se poate vorbi numai de *aspectul lingvistic* al problemei sensului [34]. Această soluţie, după părerea noastră, are meritul de a pune capăt disputei aprinse în jurul problemei semnificaţiei dintre lingvistică, pe de o parte, şi logică şi gnoseologie, pe de alta. Prin urmare, atît logica şi gnoseologia, cît şi lingvistica studiază acelaşi fenomen — noţiunea, dar sub aspecte diferite. Pentru a marca această deosebire, se poate folosi termenul *sens* în lingvistică şi termenul *noţiune* în logică şi gnoseologie.

Note și trimiteri

[1] B. Whorf, *Language, thougt and reality*, New York, 1956, p. 73.

[2] W. Mues, *Vom Laut zum Satz*, Heidelberg, 1964, p. 12.

[3] W. P. Pillsbury, *Meaning and Image*, „Psihological Rewiew", 1908, p. 156.

[4] Informațiile cu privire la controversele în jurul sensului cuvîntului pot fi completate prin consultarea următoarelor lucrări: I. Coteanu, *Note pe marginea cîtorva studii recente despre cuvînt*, SCL, 1957, nr. 2, p. 173—192; C. Otobîcu, *O problemă de lingvistică mult discutată în zilele noastre: sensul cuvîntului*, LR, 1957, nr. 2, p. 82—88; Finuța Asan, *Note în legătură cu sensul cuvîntului*, PLG, vol. IV, 1962, p. 129—138; László Antal, *Questions of Meaning*, The Hague, 1963; Angela Bidu și Mihai Mitu, *Sensul cuvîntului în lingvistica contemporană*, LR, 1965, nr. 3, p. 301—315; Adam Schaff, *Introducere în semantică* (traducere din limba polonă), București, 1966, p. 228—329; Sorin Stati, *Interferențe lingvistice*, București, 1971, p. 179—227. Al. Surdu, *Despre înțelesul și semnificația cuvintelor*, „Probleme de logică", vol. IV, București, 1972, p. 129—176.

[5] Cf. Sorin Stati, *op. cit.*, p. 192.

[6] László Antal, *op. cit.*, p. 27.

[7] *Apud* A. A. Vetrov, *Predmet semantiki*, *„Voprosy filosofii"*, 1965, nr. 9, p. 62.

[8] Cf. Sorin Stati, *op. cit., loc. cit.*

[9] L. O. Reznikov, *Ponjatie i slovo*, Leningrad, 1959, p. 32.

[10] Cf. V. A. Zvegincev, *Semasiologija*, Moscova, 1957, p. 142—143.

[11] Al. Graur, *Studii de lingvistică generală. Variantă nouă*, București, 1960, p. 221.

[12] V. A. Zvegincev, *op. cit.*, p. 112.

[13] Cf. *Tratat de lingvistică generală*, București, 1971, p. 27—28.

[14] V. M. Boguslavskij, *Slovo i ponjatie*, „Jazyk i myšlenije", Moscova, 1957, p. 244—245.

[15] P. S. Popov, *Zančenie slova i ponjatie*, VJ, 1956, nr. 6, p. 47.

[16] S. D. Katznelson, *Soderžanie slova, značenie i oboznačenie*, Moscova-Leningrad, 1965, p. 18—19.

[17] Idem, *op. cit.*, p. 19.

[18] DLRLC propune o definiție asemănătoare.

[19] Cf. L. O. Reznikov, *op. cit.*, p. 82—83.

[20] Adam Schaff, *op. cit.*, p. 313.

[21] Emanuel Vasiliu, *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale*, București, 1970, p. 12.

[22] V. I. Malcev, *Material'nost' jazyka i problema leksičeskogo značenija*, „Voprosy filosofii", 1965, nr. 11.

[23] Idem, *op. cit.*, p. 61.

[24] Al. Ionașcu, *Cu privire la caracterul social al elementelor limbii*, PLG, vol. IV, București, 1962.

[25] L. A. Abramjan, *Gnoseologičeskie problemy teorii znakov*, Erevan, 1965.

[26] Al. Ionaşcu, *op. cit.*, p. 177.
[27] Idem *op. cit.*, p. 180—181.
[28] Idem, *op. cit.*, p. 182.
[29] L. A. Abramjan, *op. cit.*, p. 161.
[30] V. A. Zvegincev, *op. cit.*, p. 123.
[31] D. N. Šmeljov, *Očerki po semasiologii russkogo jazyka*, Moscova, 1964, p. 71—73.
[32] I. Coteanu, *Contribuţii la o semasiologie sistematică*, PLG, vol. I, 1959, p. 18.
[33] Al. Graur, *op. cit.*, p. 202.
[34] Adam Schaff, *op. cit.*, p. 319—329.

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

POLISEMIA

I. POLISEMIA LEXICALĂ, CATEGORIE UNIVERSALĂ A LIMBILOR NATURALE

Polisemia (<gr. *polis* „multe", *sēma* „semn, sens") este însușirea semnului lingvistic de a avea mai multe sensuri. De pildă, substantivul *pământ* are în limba română următoarele semnificații: 1. „planeta pe care locuim" *(cosmonauții s-au întors pe Pământ)*; 2. „scoarța globului terestru, sol" *(minerii lucrează sub pământ)*; 3. „întindere de uscat, continent" *(în depărtare marinarii au zărit o fâșie de pământ)*; 4. „teren cultivabil" *(țăranii au luptat pentru pământ)*; 5. „țărînă" *(a lua un pumn de pământ)*; 6. „teritoriu, regiune, țară" *(obiceiul pământului)*; 7. (fig.) „realitate" *(a fi cu picioarele pe pământ)*.

Polisemantismul este o însușire a semnelor limbilor naturale prin care acestea se deosebesc de codurile artificiale construite după principiul: „un singur semn — un singur sens". Capacitatea de a semnifica mai multe lucruri sau de a reda informații diferite o pot avea toate unitățile semnificative ale limbii. Este știut că majoritatea morfemelor (prefixele, sufixele, terminațiile etc.) au în limbă mai multe valori. Terminația *-a* în cuvîntul *mama* indică genul, numărul, cazul, gradul de determinare. Prefixul *des- (dez-)* poate arăta anularea unei acțiuni efectuate anterior *(a dezgheța, a dezumfla, a dezdoi* etc.), îndepărtarea unui obiect *(a dezlipi, a dezveli)*, pierderea unei calități (*a se dezumaniza, a se descuraja* etc.). Mai multe înțelesuri pot avea uneori chiar și sintagmele (de exemplu:

alegerea lui Ionescu poate să însemne „alegerea făcută de Ionescu" sau „alegerea lui Ionescu făcută de cineva" ; *a închide ochii* poate avea următoarele înțelesuri : 1. „a lăsa pleoapele în jos" ; 2. „a adormi" ; 3. „a trece cu vederea, a ierta" ; 4. „a muri). Se întîlnesc și cazuri, e drept ceva mai rare, cînd o dublă interpretare se poate da și unor propoziții. De exemplu, propoziția *un om necunoscut vrea să-mi ia pîinea* poate fi interpretată în două feluri, în funcție de sensul propriu sau cel figurat, pe care îl atribuim cuvîntului *pîine*. Deși polisemia este specifică tuturor unităților semnificative ale limbii, totuși termenul respectiv se folosește cu precădere pentru a denumi fenomenul polivalenței lexicale. În cazul morfemelor cu mai multe sensuri, se vorbește nu de polisemie, ci de polifuncționalism gramatical, iar pentru îmbinările de cuvinte sau propozițiile ce pot fi interpretate în mai multe feluri se preferă termenul *omonimie sintactică*[1].

În istoria lingvisticii polisemia lexicală a fost nu o dată asociată cu ambiguitatea și imperfecțiunea limbajului uman. Neajunsurile limbii comune, analizate în perspectiva raportării ei la un limbaj „ideal", după o părere care a avut mulți adepți, sînt datorate în bună parte pletorei semantice a cuvintelor. Această idee o găsim în lucrările unor filozofi ca Francis Bacon, Thomas Hobbes, John Locke, iar recent ele au fost readuse în actualitate în lucrările reprezentanților logicii și lingvisticii matematice. Uneori chiar și la unii semasiologi se mai întîlnește părerea că polisemia duce în mod inevitabil la ambiguitate și imprecizie. Iată ce spune în legătură cu aceasta St. Ullmann : „Polisemia ne permite să exploatăm rațional potențialul de cuvinte atașîndu-le mai multe sensuri distincte. Prețul acestei raționalizări este riscul ambiguității, al confuziilor patologice care necesită intervenții „terapeutice"[2]. Asocierea polisemiei cu ambiguitatea, considerată un neajuns aproape „funciar" al limbilor naturale, își găsește reflectarea în substituirea totală a acestor termeni în unele lucrări de lingvistică[3]. O astfel de interpretare a polisemiei se explică în bună parte prin „mirajul" formalizării care și-a pus amprenta pe lingvistica ultimelor decenii. Transferul de idei din domeniul matematicii, logicii și ciberneticii a creat, la un moment dat, falsa impresie că limbile naturale sînt sisteme imperfecte față de așa-zisele „coduri ideale" (limbaje formalizate) în care funcționează principiul univocității : *pentru un singur sens — un singur semn*. Dar limba nu este suma unor „denumiri-etichete"[3],

cum ar fi ajuns ea în mod inevitabil, dacă unui anumit număr de sensuri existente în limbă i-ar corespunde același număr de cuvinte. Limba este un sistem complex, care servește nu numai pentru denumirea obiectelor și fenomenelor, ci și pentru exprimarea gîndurilor și sentimentelor oamenilor. Principiul univocității cuvîntului în raport cu semnificațiile pare ideal numai la prima vedere. Respectarea lui strictă ar transforma limba dintr-un instrument de comunicare suplu și nuanțat într-un sistem rigid, incapabil de a exprima legăturile pe care le stabilesc oamenii între obiecte și fenomene, de a reflecta mișcarea minții și a cunoașterii umane de la concret la abstract și capacitatea omului de a trece prin filtrul sensibilității și afectivității sale realitățile percepute sau gîndite. De aceea, nu este întîmplător faptul că fenomenul polisemiei lexicale este prezent în toate idiomurile vorbite pe glob. Polisemia este o lege a dezvoltării și funcționării limbajului uman[4] și una dintre categoriile semasiologice universale, prezente în orice limbă[5].

Tendința semnificantului lingvistic de a exprima mai multe sensuri, ca și predispoziția contrarie manifestată de semnificat de a fi redat prin mai multe cuvinte (sinonimia) este o lege a funcționării și dezvoltării vocabularului, care a fost denumită în mod sugestiv de către S. Karcevskij *dualism asimetric al semnului lingvistic*[6].

Polisemia lexicală se opune *monosemiei*. Raporturile dintre cuvintele polisemantice și cele monosemantice sînt net în favoarea primei categorii. Chiar și la o simplă răsfoire a dicționarelor lingvistice, ne vom da seama că majoritatea cuvintelor limbii au două sau mai multe sensuri. Există unele lexeme a căror pletoră semantică este atît de densă și încărcată, încît autorii dicționarelor explicative au fost nevoiți să le rezerve mai multe pagini de explicații. De pildă, verbul *a face* în *Dicționarul limbii române literare contemporane* (DLRLC) ocupă aproape 11 coloane, avînd în total 47 de sensuri. Dacă la acestea se adaugă și diversele nuanțe pe care le capătă verbul *a face* în diferite contexte ocazionale sau în componența expresiilor idiomatice și a locuțiunilor, structura semantică a acestui verb se complică și mai mult (de exemplu, verbul corelativ din limba franceză *faire* este înregistrat în dicționarul Littré cu un număr de 80 de sensuri). După aprecierile unor lingviști, circa 80% din lexicul activ al limbilor actuale este compus din cuvinte polisemantice[7]. Desigur, această cifră este relativă, căci ea diferă în funcție de dicționarul după care se face numărătoarea și

prezintă variaţii de la o limbă la alta. Există părerea că polisemia este specifică mai ales limbilor sau variantelor funcţional-stilistice (de exemplu, limbajul popular) care dispun de un număr redus de cuvinte în vocabularul lor [8]. Această presupunere se confirmă şi prin observaţiile asupra limbajului copiilor sau vorbirii unor oameni puţin instruiţi. Discursul acestora excelează prin sărăcia cuvintelor folosite, care se repetă mereu, chiar dacă se referă la lucruri diferite, căpătînd alte sensuri noi, adesea ocazionale, pe care cuvintele respective nu le au în uzul comun [9]. Există, fără îndoială, o legătură intimă între numărul de cuvinte din vocabular şi polisemie. Astfel, s-a subliniat nu odată că pletora semantică specifică lexicului limbii franceze nu este altceva decît o compensaţie a sărăciei mijloacelor de derivare morfologică specifice acestei limbi[10]. Dar polisemia, ca rezultat al derivării semantice, este prezentă masiv şi în limbile care au un sistem foarte bogat şi diversificat de morfeme de derivare, cum este cazul limbii germane sau al limbii ruse. În general, se constată o anumită interdependenţă între structura morfologică a cuvîntului şi gradul de dezvoltare a polisemiei. De regulă, cuvintele simple, nederivate au o structură semantică mai complexă decît cele obţinute cu ajutorul sufixelor sau prefixelor. Morfemele de derivare au rolul de a preciza sensul, îngustînd cîmpul semnificaţiei cuvîntului. De pildă, verbul *a prinde* are peste 20 de sensuri, în timp ce la derivatele sale prefixale numărul semnificaţiilor scade brusc: *a cuprinde* are 9 sensuri, *a surprinde* — numai 3, iar *a întreprinde* este un cuvînt monosemantic. Explicaţia acestui fenomen constă şi în aceea că lexemele simple, compuse numai din rădăcina cuvîntului sînt de regulă mai vechi în limbă şi aparţin fondului lexical activ. Or, polisemantismul este direct proporţional cu vechimea cuvîntului şi cu frecvenţa folosirii lui în limbă. Al. Graur consideră că polisemia cuvîntului este una din condiţiile apartenenţei acestuia la fondul principal lexical al limbii. „Este evident că, cu cît are mai multe înţelesuri, cu atît cuvîntul este mai solid ancorat în mintea vorbitorilor şi deci în limbă şi cu atît mai greu ar fi să fie părăsit sau uitat. Iată bunăoară cuvîntul *ochi*. În afară de sensul de bază, „organul vederii", în afară de o sumedenie de expresii, cu ajutorul lui *ochi* se formează nenumărate nume de plante, ca *ochiul-boului* etc.; apoi, figurat, *ochi* mai înseamnă un punct unde apa unui rîu se învîrteşte, un loc deschis într-o pădure, o gaură în anumite feluri de brînză, un rotocol de grăsime pe suprafaţa supei sau a unui sos, un punct la zaruri sau la cărţile

de joc, punctul de unde ies mugurii la plante, un laţ la o împletitură (de exemplu, la ciorapi), un pătrat de geam, o mîncare de ouă şi multe altele pe care nu le pot înşira aici"[11]. Pentru a avea o imagine cît mai fidelă asupra raportului dintre polisemie şi importanţa cuvîntului în limbă, datorită vechimii acestuia şi frecvenţei cu care se utilizează în vorbire, am efectuat o inventariere a numărului de sensuri pe care le au cele 1419 de cuvinte considerate de Al. Graur componente ale fondului principal lexical al limbii române. Statistica s-a efectuat pe baza *Dicţionarului limbii române literare contemporane*, vol, I—IV (DLRLC). Am obţinut următoarele rezultate :

Numărul de sensuri	Numărul de cuvinte	Numărul de sensuri	Numărul de cuvinte
1	213	16	1
2	297	17	3
3	290	18	—
4	205	19	1
5	116	20	1
6	77	21	6
7	44	22	1
8	36	23	3
9	18	25	1
10	13	27	1
11	9	28	1
12	10	33	1
13	6	37	1
14	9	46	1
15	1		

Numărul total al cuvintelor	=1419
Numărul total al sensurilor	=5407
Coeficientul polisemiei	=3,81
Numărul cuvintelor monosemantice	213 (15%)
Numărul cuvintelor polisemantice	1206 (85%)

După cum am mai arătat, polisemia se opune în sistemul limbii monosemiei caracterizată prin aceea că raportul dintre învelişul sonor al cuvîntului (semnificant) şi sensul cuvîntului

(semnificat) este de 1:1. Monosemantice sînt de regulă următoarele categorii de cuvinte : termenii ştiinţifici, cuvintele nou create în limbă, împrumuturile recente din alte limbi (neologismele) şi o parte din cuvintele autohtone care se află la periferia limbii, căci denumesc obiecte şi realităţi care nu au un rol important în viaţa vorbitorilor.

Lexicul terminologic ocupă un rol aparte în vocabularul limbii. Termenii diferă de cuvintele fondului comun al limbii printr-o serie de însuşiri de ordin semantic şi funcţional-stilistic. Orice domeniu de activitate ştiinţifică sau tehnică posedă astăzi un limbaj special. Cuvintele din care se alcătuieşte vocabularul profesional denumesc noţiuni de bază ale domeniului respectiv, avînd un sens bine precizat, lipsit de ambiguitate şi privat de momente afectiv-subiective[12]. Tendinţa spre precizie şi coerenţă logică, specifică stilului ştiinţific, impune cu necesitate ca orice termen să aibă un singur sens bine precizat. Monosemia este o condiţie esenţială a funcţionării unui termen ideal[13]. Dar această cerinţă de foarte multe ori nu este respectată. În orice ştiinţă există numeroşi termeni care au mai multe accepţiuni. De pildă, în matematică, cuvîntul *categorie* are o accepţiune algebrică şi două accepţiuni topologice ; în lingvistică, termenul *gramatică* are trei accepţiuni diferite. 1. „disciplină lingvistică care studiază regulile de modificare a formei cuvintelor şi legile de îmbinare a cuvintelor în propoziţii" ; 2. „structura gramaticală a limbii ca atare" ; 3. „totalitatea regulilor gramaticale". Sînt numeroase cazuri în care unul şi acelaşi termen funcţionează în sistemul terminologic al diverselor ştiinţe avînd alte accepţiuni. De exemplu, termenii lingvistici *subiect*, *predicat* se folosesc şi în logică, cuvîntul *grad* se utilizează în geometrie, pentru determinarea unghiurilor, în fizică, pentru măsurarea temperaturii corpurilor; în alcoolometrie, pentru stabilirea tăriei substanţelor alcoolice etc. O parte din termenii profesionali pătrund în uzul comun devenind elemente active ale vocabularului. Răspîndirea lor în vorbire de foarte multe ori este însoţită de lărgirea sferei semantice prin ataşarea unor sensuri noi cu un caracter neterminologic. Acest fenomen este denumit *determinologizare*[14]. De exemplu, cuvîntul *dilemă*, provenit din logică unde însemna un anumit tip de raţionament cu două alternative, a căpătat, în limba comună, un sens figurat „situaţie grea, încurcătură" *(nu ştiu cum să trec peste această dilemă)*. În diverse articole şi studii consacrate analizei tendinţelor actuale ale dezvoltării limbii române s-a subliniat penetraţia în uzul comun a unor

termeni din limbajul sportiv : *a fenta, a dribla, a face cnocaut, a pierde partida, a prinde în ofsaid* etc.

Prin urmare, şi în domeniul terminologiei, care constituie principala „citadelă" a monosemiei, legea multiplicării semnificaţiilor îşi croieşte drum, în ciuda eforturilor conştiente ale reprezentanţilor diverselor ştiinţe de a optimiza şi standardiza sistemul lor terminologic, prin respectarea legii codului ideal : „un singur semn — un singur sens". Desigur, în orice limbă totuşi există un număr însemnat de cuvinte monosemantice. Lucrul acesta este reflectat şi în dicţionarele limbii. De exemplu, în DLRLC printre primele 100 de cuvinte înregistrate la litera *A*, aproape jumătate sînt considerate ca avînd un singur sens. Printre ele figurează multe cuvinte neologice (*aberant, abisal, abject, abjura, abominal, abolire, abrogare* etc.), precum şi mulţi termeni speciali : *alacă* (arhit.), *ablativ* (lingv.), *abordaj* (mar.), *abraziv* (mineral.), *abcziune* (med.) etc. Dar dicţionarele nu ne oferă întotdeauna o imagine exactă a modului de funcţionare a cuvîntului în limbă. Aceasta se explică prin îngrădirile impuse de volumul dicţionarului. Autorii caută să înregistreze sensurile mai frecvente ale lexemului, lăsînd la o parte sensurile şi întrebuinţările ocazionale sau întrebuinţările mai puţin întîlnite în limbă. Pe de altă parte, există un anumit grad de subiectivitate în tratarea structurii semantice a cuvintelor. O serie de sensuri sînt omise în mod nejustificat sau două sensuri sînt reunite în unul singur, deşi exemplele şi ilustraţiile ne atestă că cele două întrebuinţări creează sensuri diferite.

Se observă de asemenea numeroase inconsecvenţe în tratarea cuvintelor cu structuri semantice apropiate sau chiar identice. De pildă, în DLRLC la cuvintele care denumesc diferite specii de copaci (*stejar, brad, abanos* etc.) este reflectată polisemia bazată pe transfer metonimic. Cuvintele acestea denumesc atît specia de copac, cît şi lemnul de esenţa respectivă (*stejar înalt — masă de stejar*). Dar al doilea sens nu este indicat cu consecvenţă. El nu apare la cuvinte ca *frasin, pallin, salcîm, molid* etc., deşi ele nu fac excepţie de la regula generală. Cuvîntul *acolo* este înregistrat cu un singur sens şi cîteva variante contextuale, în timp ce antonimul său *aici* are în dicţionar trei sensuri distincte, deşi aceste două adverbe au structuri semantice simetrice. După calculele noastre, aproape o jumătate din cuvintele tratate în DLRLC ca fiind monosemantice, funcţionează în limbă cu mai multe înţelesuri. Astfel,

dintre primele 50 de cuvinte considerate în DLRLC monosemantice, următoarele lexeme sînt folosite în limbă cu două sau mai multe sensuri : *abandonare* (1. „lăsare în voia soartei" ; 2. „retragere dintr-o competiție") ; *abatere* (1. „părăsirea direcției" ; 2. „acțiunea de a greși" ; 3. „greșeală") ; *abdicare* (1. „renunțare la tron" ; 2. „abandonare") ; *abecedar* (1. „tip de manual" ; 2. bazele științei de carte") ; *abil* (1. „îndemînatic" ; 2. „descurcăreț, șmecher") ; *abisal* (1. „de abis" ; 2. „profund, ascuns" *zonele abisale ale sufletului*) ; *a (se) abona* (1. „a-și face un abonament" ; 2. (fam.) „a participa regulat la ceva" ; *aborigen* (1. cu funcție de adjectiv ; 2. cu funcție de substantiv) ; *a abrevia* (1. „a scurta un cuvînt" ; 2. „a scurta în general") ; *abreviere* (1. „proces de prescurtare" ; 2. „prescurtarea ca atare") ; *absorbire* (1. „acțiunea fizică" ; 2. „acțiunea de captare a atenției" ; *abstractizare* (1. „proces de abstractizare" ; 2. „rezultatul procesului de abstractizare") ; *absurd* (1. adjectiv ; 2. substantiv) ; *a acapara* (1. „a însuși, a strînge bunuri materiale" ; 2. „a capta") ; *acaju* (1. „arbore tropical" ; 2. „lemn din acest arbore" ; 3. „culoarea specifică lemnului respectiv" ; *acatist* (1. „rugăciune bisericească" ; 2. „rugăminte umilă și insistentă") ; *a accelera* (1. „a grăbi ceva" ; 2. „a apăsa pe accelerator" la automobiliști).

Numărul mare al lexemelor polisemantice, recunoscute ca atare în dicționarele lingvistice, ca și numărul cuvintelor tratate în dicționar ca monoseme, dar care în realitate au mai multe sensuri, pledează în favoarea recunoașterii polisemiei ca lege fundamentală a funcționării și evoluției semnului lingvistic.

II. CAUZELE POLISEMIEI LEXICALE

Dacă polisemia este o tendință sau chiar o lege a dezvoltării și funcționării semnelor lingvistice, se pune în mod firesc întrebarea : care sînt cauzele care determină și sprijină apariția și dezvoltarea acestui fenomen ?. Întrebarea vizează nu numai lexicul. Ea este legată de dezvăluirea particularităților limbajului în general, implicînd o discuție despre esența limbii și despre natura raporturilor dintre limbă, realitate, gîndire și om, creatorul și beneficiarul limbajului articulat. Nu se poate

spune că această întrebare a rămas în lingvistică fără răspuns. Dar cei care au luat în dezbatere această problemă au acordat atenție numai anumitor aspecte ale ei, de aceea cele mai multe dintre explicațiile referitoare la cauzele și sursele polisemiei au un caracter unilateral. Ele nu țin seama de faptul că polisemia nu poate fi explicată prin acțiunea unei singure cauze, ci printr-o multitudine de factori de ordin lingvistic, ontologic, gnoseologic și psihologic.

Mulți lingviști au văzut cauza apariției polisemiei și a persistenței acestui fenomen în limbă în caracterul inegal în care se dezvoltă, pe de o parte limba, iar pe de altă parte viața socială și cunoștințele noastre despre realitatea înconjurătoare, adică gîndirea. „Existența mai multor sensuri la unul și același cuvînt — scrie Iorgu Iordan — se explică prin contradicția dintre gîndire și limbă, contradicție inerentă oricărei unități dialectice (iar gîndirea și limba alcătuiesc o astfel de unitate). Gîndirea se mișcă mai ușor decît limba, este mai aptă de dezvoltare decît limba, datorită faptului că realitatea obiectivă, materială se află în continuă mișcare. Limba rămîne foarte adesea în urma gîndirii, pentru că nu tot ce se întîmplă în lumea înconjurătoare și, drept urmare, în gîndire capătă o expresie lingvistică nouă. De aceea numeroase obiecte și fenomene noi, adică observate sau produse ulterior, sînt numite cu cuvinte vechi“[15]. Dezvoltarea mai rapidă a cunoștințelor noastre despre lume în comparație cu evoluția și îmbogățirea mijloacelor materiale ale limbii este desigur o premisă și o condiție a dezvoltării lexicului, dar prin aceasta nu se răspunde la întrebarea: de ce, pentru a denumi noțiuni și obiecte noi, limba nu recurge întotdeauna la cuvinte noi, preferînd de multe ori să se folosească de mijloacele lexicale deja existente?

Unii au considerat că fenomenul polisemiei se datorează tendinței spre economie pe care limba o manifestă în toate compartimentele ei, în fonetică[16], în gramatică și în lexic. „Polisemia — afirmă H. Kronasser — este o consecință a necesității de a stăpîni o infinitate de fenomene printr-un număr finit de simboluri sonore“[17]. O părere asemănătoare găsim și la St. Ullmann. „Pe plan sincronic, importanța fenomenului este foarte mare: ea [polisemia] afectează întreaga economie a limbajului. Dacă am avea termeni speciali pentru fiecare noțiune, solicitările memoriei ar deveni insuportabile. Polisemia ne permite să exploatăm rațional potențialul de cuvinte, atașîndu-le mai multe sensuri distinctive“[18]. Așadar, principiul economiei este pus într-o strînsă corelație cu limi-

tele memoriei umane. Această afirmaţie este exprimată în mod categoric în următorul citat din lucrarea lui Herbert Koziol: „O limbă fără cuvinte polisemantice este de neconceput, căci ea ar trebui să aibă un număr atît de mare de cuvinte cu un singur sens încît acest lexic în continuă creştere n-ar putea fi stăpînit într-o măsură suficientă de vorbitor“[19]. Desigur, principiul economiei efortului de memorizare joacă un rol important în explicarea polisemiei lexicale. Dar el nu trebuie exagerat sau absolutizat. Memoria umană este pusă la contribuţie nu numai pentru a reţine corpurile fonetice ale cuvintelor, ci şi diversele semnificaţii şi întrebuinţări pe care le au cuvintele polisemantice. Pe de altă parte, posibilităţile memoriei sînt aproape inepuizabile. După calculele specialiştilor, omul modern nu foloseşte nici a zecea parte a potenţialului memoriei sale. Viaţa ne arată că bilingvii, care păstrează în memorie cel puţin un număr dublu de cuvinte, în comparaţie cu semenii lor care vorbesc o singură limbă, nu se simt cu „memoria supraîncărcată“, iar randamentul lor intelectual în diverse sfere de activitate nu este cu nimic mai puţin substanţial decît al monolingvilor, ci dimpotrivă.

Uneori cauzele polisemiei sînt explicate prin disproporţia care există între numărul limitat al mijloacelor materiale de care dispune limba şi caracterul nelimitat al experienţei umane. „Nici o limbă nu ar fi în stare să exprime fiecare idee consacrată printr-un cuvînt independent sau printr-un cuvînt-rădăcină. Experienţa concretă este infinită, iar resursele celei mai bogate dintre limbi sînt strict limitate. Limba este nevoită să repartizeze mulţimea infinită de noţiuni în cadrul sferelor noţiunilor de bază, folosind ca legături funcţionale intermediare diferite idei concrete sau semiconcrete“[20]. Ceea ce ştim precis este faptul că nici o limbă existentă în prezent nu recurge exclusiv la cuvinte independente pentru a denota noţiunile elaborate de mintea omului. Dar aceasta încă nu înseamnă că cel puţin teoretic lucrul ar fi imposibil. După cum arată cercetările recente [21], nici o limbă nu a epuizat cel puţin a zecea parte din posibilităţile virtuale pe care i le pune la dispoziţie sistemul ei fonologic în vederea creării unor cuvinte noi. De exemplu, limba germană, care dispune de 43 de foneme, ar putea forma 144 974 543 de combinaţii fonetice care să nu depăşească un număr de 5 foneme pentru fiecare cuvînt, limba franceză cu cele 33 foneme ale sale ar putea crea 40 358 373 de cuvinte, rusa — 92 598 519 etc. Or, numărul de cuvinte înregistrat în cele mai mari dicţionare[22] nu depăşeşte o jumă-

tate de milion de lexeme. Prin urmare, afirmațiile cu privire la sărăcia sau la caracterul limitat al mijloacelor de formare de care dispune limba, dacă nu sînt eronate, par totuși exagerate. Există fără îndoială cauze mult mai profunde care determină apariția polisemiei. Ele sînt legate de însăși esența limbajului uman și de rolul pe care îl joacă limba în procesul cunoașterii și comunicării.

Procesul cunoașterii umane ale cărei rezultate se obiectivează și se reflectă în limbă și prin limbă urmează un drum ascendent și mereu reversibil. Ne apropiem de ceea ce este nou prin intermediul experienței deja dobîndite, ne depărtăm de concret pentru a pătrunde în lumea abstractului, căutăm să identificăm și să precizăm noțiunile abstracte umplîndu-le cu seva energetică a fenomenologicului. Aceasta explică de ce oamenii folosesc pentru lucruri noi denumiri vechi, existente deja demult în limbă. Asupra acestei particularități a reflectării și a nominației atrăgea atenția A. A. Potebnea. „Arăt copilului care începe să vorbească abajurul rotund de sticlă mată al unei lămpi și întreb: „ce este asta?". Copilul, deși a văzut obiectul respectiv de mai multe ori, pînă atunci nu i-a acordat o atenție deosebită. El încă nu-l cunoaște, deoarece urmele unor impresii vagi încă nu reprezintă cunoașterea. Eu nu-mi propun ca el doar să completeze impresiile vechi cu altele noi, ci să reunească, să sintetizeze impresiile deja existente, raportîndu-le la cunoștințele sale anterioare. La întrebarea mea copilul răspunde: „pepene". Aici a avut loc o cunoaștere prin intermediul nominației, bazată pe o comparație dintre obiectul nou și un obiect cunoscut anterior. Semnificația răspunsului este următoarea: „ceea ce văd seamănă cu un pepene"[23]. Lumea pe care o cunoaște omul are un caracter continuu, căci fenomenele se prelungesc unul în altul, iar obiectele, calitățile și procesele se întrepătrund reciproc. Limba, prin natura unităților sale, are un caracter discret, căci fiecare cuvînt are o independență relativă. Procesul de cunoaștere conține o contradicție lăuntrică, căci omul în tendința lui de a identifica diverse obiecte ale onticului caută să traseze limite și linii de demarcație acolo unde ele de fapt nu există, să separe și să împartă în secvențe lumea lipsită de hiaturi. Dacă imaginea lumii „gîndită" și reflectată în limbă este apropiată de cea obiectivă, izomorfă cu ea, aceasta se datorează, în primul rînd, grijii omului de a păstra și a reda legăturile și asemănările care există între obiectele și fenomenele lumii materiale. La nivelul vocabularului, aceste legături dintre denotate se reflectă în două

moduri diferite: *prin legăturile de derivare* și *prin fenomenul polisemiei*. Orice limbă posedă anumite modele sau paradigme de derivare morfologică (cu ajutorul morfemelor) sau derivare morfo-sintactică (prin trecerea cuvîntului dintr-o clasă gramaticală în alta). Seriile sau paradigmele derivaționale sînt compuse din doi sau mai mulți membri, fiecare denumind un component esențial al realității: „acțiune" și „subiectul acțiunii" (*a munci — muncitor, a cîli — cîlitor* etc.), „instrument" și „acțiunea efectuată cu acest instrument" (*daltă — a dălțui, trîmbiță — a trîmbița* etc.), „acțiune" și „obiectul sau rezultatul ei" (*a păta — pată, a desena — desen, a cînta — cîntec* etc.), „substanță" și „însușirea ei caracteristică" (*zahăr — zaharos, ulei — uleios* etc.). În anumite cazuri șirul derivațional cuprinde o serie mai mare de termeni: *a munci — muncă — muncitor — muncitoare — muncitoresc — muncit*; *a vedea — vedere — văz — văzut — nevăzut — prevăzut* etc. Legătura dintre membrii paradigmei derivaționale este asigurată de identitatea morfemului radical, care semnalizează existența unei apropieri semantice, iar în spatele acesteia din urmă se ascunde, de regulă, o legătură reală dintre obiectele denotate. *Scriitorul* se numește așa și nu altfel, pentru că *scrie*, *învățătorul*, pentru că *învață*, *plugarul*, pentru că ară cu *plugul* etc.

Polisemia este în multe privințe asemănătoare cu derivarea, de aceea nu întîmplător ea este denumită *derivare semantică*. Între sensurile unui lexem polisemantic există întotdeauna anumite legături semantice, căci ele derivă unul din altul și se motivează (se explică) unul prin altul. După cum se știe, polisemia este rezultatul transferului unei denumiri vechi pentru un obiect nou pe baza asemănării de formă (metafora): *gîtul omului — gîtul sticlei, aripa păsării — aripa avionului, acul de cusut — acul de la brad* etc.) sau a contingențelor temporale, locale, cauzale etc. (metonimia): *sticlă* (material) — *sticlă* (vas de sticlă) — *a bea o sticlă de vin, intrare* (acțiunea de a intra) — *intrare* (*loc pe unde se intră*) etc. Legăturile motivate prin intermediul metaforei sau metonimiei reflectă legăturile reale între obiectele și fenomenele lumii obiective. Din acest punct de vedere, se poate afirma că *polisemia este oglindirea diverselor tipuri de analogii și contingențe dintre obiectele lumii obiective observate de comunitatea lingvistică respectivă*. În structura cuvîntului polisemantic, care este în același timp un produs al diacronici, dar și o realitate sincronică a limbii, putem deslușî drumul parcurs de om în cunoașterea unui fragment de realitate și conexiunile stabilite între obiectele

cuprinse în cîmpul iradiațiilor semantice ale polisemului. Raporturile ce se stabilesc între sensul de bază al cuvîntului și sensurile sale derivate formează un nod de conexiuni ontologice reflectate în limbă și în gîndire. De exemplu, cuvîntul *cap*, care face parte din lexicul fundamental al limbii române, are o structură semantică foarte complexă. Ea se compune din sensul de bază „partea superioară a corpului omenesc alcătuită din cutia craniană și față legată de trunchi prin gît" și din mai mult de 20 de sensuri derivate, datorate în special transferului metonimic. La prima vedere, sensurile acestui cuvînt aparțin unor sfere tematice total diferite : sensul principal aparține sferei anatomo-biologice ; sensul „minte, gîndire" (*unde nu e cap, vai de picioare)* ține de domeniul psihicului ; sensul „căpetenie, conducător" *(capii răscoalei)* ne trimite în domeniul relațiilor sociale, iar sensurile „partea de sus a unui obiect" *(capul dealului)* și „partea extremă cu care se sfîrșește sau începe un lucru" *(capul străzii, capul coloanei)* vizează raporturile spațiale, în timp ce sensul „început" *(capul* săptămînii) este orientat spre lumea abstractă a temporalității. Legăturile și extrapolările dintre domeniile realității reflectate în structura acestui cuvînt polisemantic nu sînt arbitrare și întîmplătoare. Motivațiile semantice care leagă sensul de bază al cuvîntului *cap* cu sensurile lui derivate nu sînt decît niște fire dintr-un mănunchi de relații și interdependențe stabilite de oameni între sfera umană și regnul animal, între lumea biologicului și cea a psihicului, între spațialitate și temporalitate etc. Descifrînd structura polisemului *cap* vom observa mai întîi că această denumire se dă atît pentru partea respectivă a corpului la om cît și la animale *(cap de om, cap de cîine)*. Acest principiu de coincidență se întîlnește și la alte denumiri ale părților corpului *(ochiul omului, ochiul pisicii ; urechea omului — urechea calului* etc.). Chiar atunci cînd denumirile sînt diferite, există posibilitatea unui transfer metaforic a denumirilor din sfera zoologică în cea antropologică, sau invers *(botul calului — șterge-te pe bot, laba ursului — mi-a tras o labă, ghiarele pisicii — el și-a înfipt ghiarele în mine* (despre o persoană) etc.). Același caracter motivat și stabil îl are legătura metonimică dintre sensul de bază al cuvîntului și sensul derivat „individ", „persoană" *(cîte 5 lei de cap)*. Denumirea persoanei umane în multe limbi adesea este înlocuită prin denumirea unei părți a corpului, pe baza transferului metonimic *(pars pro toto)*, procedeu denumit și *sinecdocă (aici n-a călcat picior de om ;* (fam.) : *era o mutră necunoscută acolo ; a hrăni*

zece g u r i etc.). Faptul că lexemul *cap* este folosit pentru a desemna anumite noţiuni spaţiale *(capul drumului, capul podului, capul coloanei* etc.) nu este un caz izolat al unei asemenea extrapolări. Probabil, în timpurile cele mai vechi omul a trasat anumite coordonate în spaţiul înconjurător prin raportarea la propria sa persoană. De exemplu, în majoritatea limbilor noţiunile „partea stîngă" — „partea dreaptă", „partea dinainte" — „partea de după" coincid cu denumirile mîinii stîngi şi mîinii drepte, cu partea anterioară a capului *(a vedea în faţă)* sau cu partea dindărăt a omului *(a privi în spate).* Antropomorfismul de acest tip trece prin tot sistemul semantic al limbii : *creştetul capului — creştetul muntelui ; piciorul omului — piciorul mesei — piciorul muntelui ; gîtul omului — gîtul sticlei* etc. Explicabilă din punct de vedere gnoseologic este şi folosirea cuvîntului *cap* cu valoare temporală de „început" şi uneori de „sfîrşit". Noţiunile temporale sînt mai abstracte decît cele locale, de aceea, nu este întîmplător că ele au derivat din cele locale, fapt confirmat prin datele analizei evoluţiei limbajului[24]. Dar interferenţa dintre spaţialitate şi temporalitate se regăseşte şi în sistemul semantic al limbii actuale : *capătul drumului — capătul săptămînii, mijlocul drumului — mijlocul anului ; începutul drumului — începutul vieţii ; primele rînduri — primele zile* etc. Fără a zăbovi prea mult asupra analizei sferei semantice a cuvîntului *cap,* putem trage următoarea concluzie : *trecerea de la sensul de bază la cel derivat marchează întotdeauna drumul parcurs de om în cunoaşterea realităţii.* Dar polisemia reflectă în acelaşi timp şi rezultatele cunoaşterii. Acest aspect al polisemiei reiese în evidenţă mai ales atunci cînd privim structura cuvîntului polisemantic, pornind dinspre sensurile derivate spre cel de bază. Vom observa că sensurile derivate, la rîndul lor, posedă funcţia de „explicatum" pentru obiectul sau noţiunea denumite de cuvîntul respectiv prin sensul lui de bază. Sensurile derivate, în special cele figurate, sînt nişte „conotaţii" ale obiectului sau ale noţiunii de bază. Astfel, sensurile derivate ale cuvîntului *cap* explicitează următoarele însuşiri ale obiectului respectiv : 1. este aşezat la extremitatea corpului *(capul satului, capul podului) ;* 2. este sediul creierului, minţii *(a avea cap, a avea capul sec) ;* 3. are un rol de prim rang în viaţa omului *(capii răscoalei) ;* etc. Prin urmare, aşa cum sensurile derivate se „citesc" prin intermediul sensului de bază, acesta, la rîndul lui, se explicitează şi se întregeşte prin sensurile sale derivate.

Sintetizînd cele afirmate pînă acum cu privire la aspectul gnoseologic al polisemiei lexicale, constatăm următoarele:
1. Factorul principal care determină apariția polisemiei și persistența acestui fenomen în limbă este legat de particularitățile cunoașterii umane.
2. Procesul de cunoaștere se desfășoară după anumite legități care se reflectă în regulile și modelele de derivare semantică. Orice sens figurat (derivat) este realizat pe baza unor analogii stabile existente în conștiința omului, care, la rîndul lor, reflectă conexiunile dialectice ale lumii obiective.
3. Polisemia lexicală este condiționată în mod nemijlocit de următoarele particularități ale cunoașterii:

a. cunoașterea urmează un drum ascendent plecînd de la lucruri cunoscute spre lumea obiectelor noi, necunoscute pînă atunci; de aceea, folosim denumiri vechi pentru fenomene și noțiuni noi;

b. cunoașterea se desfășoară într-un sens progresiv, de la vechi la nou, de la concret la abstract, dar acest drum întodeauna este reversibil: de la cunoștințele nou dobîndite ne întoarcem privirea spre lucrurile de la care am plecat, descoperind în ele proprietăți și valențe noi, căutăm să ancorăm abstractul de lumea fenomenologicului; polisemia lexicală reflectă cît se poate de fidel această stare de lucruri, căci sensurile derivate întotdeauna reprezintă un pas nou în cunoașterea obiectului vechii denumiri;

c. cunoașterea umană se desfășoară pe baza unor operații mentale asupra mulțimii obiectelor; după J. Piaget[25], aceste operații se efectuează după legile grupurilor matematice; orice obiect sau fenomen este perceput într-un „cîmp" de obiecte și fenomene, iar cunoașterea lui este o reintegrare în „cîmpul" cunoștințelor noastre; polisemia reflectă în cea mai mare măsură acest mecanism al cunoașterii, căci structura unui polisem nu este altceva decît un „cîmp", alcătuit din obiecte (sensuri, sememe) legate între ele prin analogii și contingențe în spatele cărora se ascund operațiile mentale de tipul: $A=B$, iar $B=C$, deci $A=C$; $x+y=y+x$; $A+A=A$ etc.

În cadrul discuției privitoare la rolul cunoașterii în procesul apariției și dezvoltării polisemiei apare și o altă problemă: dacă polisemia este condiționată de cunoaștere, atunci oare nu se poate presupune că polisemia, la rîndul ei, influențează cunoașterea? Dacă această influență există, are ea un rol pozitiv sau negativ?

Cei care au asociat polisemia cu ambiguitatea au răspuns, în mod implicit, la această întrebare, văzînd în acest fenomen o piedică sau o frînă în calea cunoașterii științifice „pure". În realitate, pericolul „ambiguității" există la nivelul cuvîntului luat izolat sau numai la nivelul limbii în general, luată în totalitatea potențelor ei comunicative neactualizate. Ambiguitatea se reduce însă, pînă la dispariția ei totală, prin integrarea succesivă a cuvîntului în sintagmă, a sintagmei în propoziție, a propoziției în frază, a frazei într-un context lingvistic mai larg, care elimină pe rînd sensurile potențiale, actualizînd un singur sens[26]. Așadar, polisemia nu poate prezenta un pericol prea mare pentru procesul de comunicare, încît să putem vorbi de influența ei negativă asupra cunoașterii.

Unii savanți, în special din rîndul filozofilor și sociologilor, au văzut în polisemie un pericol real sau virtual pentru cunoaștere în faptul că identitatea denumirii duce la o înțelegere denaturată a raporturilor reale dintre obiectele denumite. Transferul de denumire, afirmă ei, nu întotdeauna are la bază anumite asemănări esențiale sau legături profunde între obiectele denumite. Aceasta creează pericolul extrapolării tuturor însușirilor unui obiect asupra altui obiect, care în realitate nu seamănă între ele decît într-o măsură foarte mică sau nu seamănă deloc. De pildă, termenul *creier electronic* a determinat și continuă uneori să cauzeze unele confuzii în rîndurile publicului neinițiat în tainele cibernetcii și electronicii. Identitatea denumirii creierului uman și a dispozitivului electronic, capabil să efectueze *numai unele* din operațiile creierului nostru, a creat un adevărat „mit cibernetic", susținut în special de autorii romanelor de ficțiune, mit care nu este justificat pe deplin cel puțin în etapa actuală a dezvoltării cibernetcii. Mașina electronică este deocamdată foarte departe de a prelua toate funcțiile creierului uman.

După cum se poate observa, „inducția semantică", datorată fenomenului polisemiei, seamănă în multe privințe cu ceea ce lingviștii numesc *elimologie populară* (interpretare falsă a semnificației formei interne a cuvîntului). De exemplu, persoanele mai puțin inițiate în domeniul ihtiologiei, auzind de o specie de pește denumit *morunaș*, cred că este vorba de un morun mic. În realitate, cele două specii de pești nu au aproape nimic comun. *Morunul* este un pește din familia nisetrului și trăiește în apele Mării Negre, iar *morunașul* face parte din familia crapului și trăiește în apă dulce. Dar fenomenul etimologiei populare nu joacă un rol prea important în evo-

luţia sistemului limbii, iar frecvenţa lui în vorbire este neînsemnată.

Acelaşi lucru putem spune şi în legătură cu „inducţia semantică" determinată de polisemie. Ea apare numai pe treapta iniţială a cunoaşterii, atunci cînd obiectul este cunoscut mai mult în mod „teoretic", aproape exclusiv prin mijlocirea cuvîntului. Or, cunoaşterea discursiv-logică este întotdeauna completată cu o cunoaştere senzorială şi cu cea practică capabile să înlăture erorile care ar rezulta de pe urma unei apropieri de obiect mijlocite, realizate exclusiv prin limbă. Să presupunem că un copil care nu are elaborată noţiunea de *carte poştală*, dar ştie ce înseamnă cuvîntul *carte* şi cuvîntul *poştă* sau *poştal*, va avea naivitatea să creadă că cineva care i-a trimis o *carte poştală* i-a expediat un obiect care seamănă cu cartea lui de poveşti. Însă această eroare va dura numai pînă în momentul în care va primi obiectul respectiv. Dacă pericolul polisemiei pentru cunoaştere este neînsemnat, rolul pozitiv al acestui fenomen este foarte important. Ţinînd seama de faptul că transferurile de denumiri se efectuează de regulă pe baza unor asemănări şi contingenţe relevante dintre obiecte, polisemia (ca şi derivare morfematică) este o călăuză şi un sprijin important pentru cunoaşterea lumii prin intermediul limbii. Identitatea denumirii aproape întotdeauna (excepţie fac omonimele) ascunde o afinitate a obiectelor denumite. De aceea, semnificaţiile unui cuvînt polisemantic se explicitează unul pe altul, indicînd cîte ceva din obiectele şi fenomenele denumite. Cu alte cuvinte, structura cuvîntului polisemantic conţine în ea însăşi nu numai rezultatele codificării (nominaţiei), ci şi codul după care s-a efectuat codificarea în simboluri sonore a unor realităţi din afara limbii. De aceea, întîlnind un cuvînt polisemantic într-un text în care el denumeşte un obiect nou, necunoscut pentru noi, ştiind alte valori ale cuvîntului, noi vom putea deduce (deşi cu o anumită aproximaţie) cîte ceva despre obiectul respectiv. (De exemplu, auzind termenul *reacţie în lanţ* vom presupune, şi nu vom greşi prea mult, că e vorba de o reacţie de succesiune, compusă din acte legate unele de altele, aidoma verigilor unui lanţ.) Aceasta explică de ce vorbitorii înţeleg relativ uşor metaforele absolut noi pe care le întîlnesc în structura unor texte poetice.

O altă cauză a apariţiei polisemiei este legată de tendinţa permanentă a omului spre expresivitate şi plasticitate. Transferul denumirii de la un obiect la altul, efectuat pe baza metaforei, metonimiei sau a unui alt trop, derivă din dorinţa resimţită

de către vorbitor de a colora noţiunea, ataşîndu-i elementele unei reprezentări vii şi atribuindu-i o parte a conotaţiilor pe care le-a avut cuvîntul vechi. Expresivitatea nu este apanajul exclusiv al limbajului artistic. Ea este caracteristică tuturor tipurilor de mesaje verbale. Diferă doar ponderea tropilor şi gradul lor de realizare. Sensurile figurate roiesc în sistemul lexical al limbii comune, dîndu-i viaţă şi culoare. Lingvistul danez O. Jespersen compara limba artificială lipsită de cuvinte cu mai multe sensuri cu un infern, în care cei osîndiţi vorbesc într-un limbaj plat şi neputincios[27]. Multe metafore s-au tocit în procesul folosirii lor îndelungate în limbă, şi-au pierdut prospeţimea şi expresivitatea lor iniţială, altele însă continuă să impresioneze generaţii întregi de vorbitori, care mereu regăsesc în ele sclipirile geniului artistic al înaintaşilor. *Revărsarea zorilor, zoritul zorilor, cumpăna apelor, marea de lacrimi, amarul vieţii, clinchet de argint, mîini de aur, inimă fierbinte, dragoste arzătoare* etc. sînt adevărate nestemate ale limbii pe lîngă care timpul se scurge mereu, fără să le ştirbească valoarea sau să le întunece strălucirea. Tendinţa spre expresivitate este atît de puternică în limbă, încît ea îşi croieşte loc şi în acele sfere şi forme speciale ale limbajului în care aspectul logic al comunicării joacă un rol hotărîtor. Este cazul limbajelor profesionale şi ştiinţifice, în care cuvintele (termenii) ar trebui să aibă un sens bine precizat şi să fie lipsite de elemente conotative sau expresiv-stilistice. Cu toate acestea, în sistemul diverselor terminologii întîlnim cuvinte cu sens metaforic, încărcate cu reprezentări şi imagini concrete. Cînd în lumea sportivă a căpătat răspîndire un stil specific de înot, caracterizat prin aruncarea simultană a ambelor braţe în faţă, el a fost denumit stil *fluture* (engl. *butterfly*). Noţiunea respectivă a căpătat suportul unei imagini plastice, fiind însoţită de reprezentarea atît de familiară a deplasării unui fluture. Geologii au denumit straturile solide ale planetei noastre care învăluiesc magma prin cuvîntul *mantie*, împrumutat din domeniul veşmintelor ceremoniale. Cuvîntul *cîmp* a căpătat o largă răspîndire în diverse ştiinţe : în fizică *(cîmp magnetic)*, în matematică *(cîmp factorial)*, iar în ultimul timp şi în lingvistică *(cîmp lexical, cîmp semantic* etc.), păstrîndu-şi parcă imaginea iniţială a unui spaţiu mărginit.

Cauzele polisemiei nu trebuie să fie confundate cu modalităţile concrete în care se realizează transferul semantic sau cu factorii de ordin lingvistic şi extralingvistic care au determinat ca un anumit cuvînt să capete un sens nou. Discuţia cu privire

la cauzele polisemiei aparţine filozofiei limbajului, în timp ce problema factorilor care au determinat modificarea unui sens concret sau a împrejurărilor în care au avut loc schimbarea şi achiziţia unuia sau altuia dintre sensurile cuvîntului polisemantic ţine de domeniul semanticii diacronice. De aceea, lucrările clasice de semasiologie, care în majoritatea lor au avut un caracter istoric, căutau să răspundă mai ales la întrebarea : cum se schimbă sensurile ? Ele s-au referit într-o măsură mai mică la cauzele polisemiei.

Trebuie precizat de la început că apariţia oricărui sens nou se realizează printr-un mecanism general şi universal : transferul unei denumiri vechi, existente deja în limbă, asupra unui obiect sau a unei noţiuni noi[28]. Modalităţile şi formele concrete în care se produce acest transfer sau factorii care determină polisemia unui cuvînt concret (denumite uneori în mod imprecis „surse ale polisemiei"[29]) sînt de natură diferită, de aceea, numărul şi clasificarea lor diferă de la un cercetător la altul. St. Ullmann enumeră patru surse principale ale polisemiei : *alunecarea de sens (les glissements de sens) ; expresiile figurate ; etimologia populară ; influenţa limbii străine*[30]. Otto Ducháček stabileşte şapte feluri în care cuvintele capătă sensuri noi : 1. transferul de sens (fr. *feuille* „frunză, foaie" — „ziar") ; 2. substituirea accepţiunii (fr. *plume* „pană de pasăre" — „peniţă") ; 3. poligeneza sau derivarea dublă (fr. *hiver* „iarnă" a dat *hiverner* „a ierna" şi *hiverner* „a face arătura de toamnă") ; 4. influenţa cuvintelor străine care au corespondent şi în limba maternă (cuvintele franţuzeşti *majorité* şi *minorité* au căpătat sensul „număr mai mare", „număr mai mic" sub influenţa limbii engleze) ; 5. elipsa (fr. *radical* are un dublu sens prin prescurtarea expresiilor *radical d'un mot* şi *socialiste radical*) ; 6. trecerea cuvîntului dintr-o sferă de idei în alta (fr. *revolution* a căpătat sensul lui actual în secolul al XVIII-lea fiind împrumutat din limbajul astronomic unde a însemnat „parcurgerea de un anumit corp a unei curbe închise") ; 7. etimologia populară (fr. *souci* „gălbenea" care provine din latinescul *solsequia* a fost interpretat greşit şi pus în legătură cu *souci* „grijă", floarea respectivă căpătînd o valoare simbolică).

În lărgirea sferei semantice a cuvintelor un rol important îl are uneori influenţa limbii străine *(împrumutul semantic*

sau *calculul semantic).* Acest factor se manifestă, în special, în limbajele speciale ale științelor și în stilul jurnalistic în care o serie de cuvinte autohtone își lărgesc sfera semantică sub influența structurii cuvîntului străin care a căpătat în limba respectivă un sens nou. De exemplu, în lingvistică cuvintele *limbă* și *vorbire* au primit valorile terminologice „sistemul limbii" — „procesul de concretizare a regulilor sistemului" sub influența dihotomiei lui Saussure, redată prin intermediul cuvintelor franceze *langue — parole.* Cuvintele *stînga, dreapta, de stînga, de dreapta* își datorează sensul lor social-politic influenței limbii franceze.

Indiferent de factorii care determină lărgirea sferei semantice a cuvîntului (calc semantic, etimologie populară, trecerea cuvîntului dintr-o sferă în alta etc.), acest proces se realizează prin mecanismul transferării complexului sonor de la un denotat la altul. Orice transpoziție de denumire este un vector ce indică apropierile și similitudinile dintre obiectele și fenomenele lumii stabilite de purtătorii limbii respective. În funcție de tipul asociației dintre obiectul vechi și cel nou, transferurile de denumiri se împart în trei tipuri principale: *metafora, metonimia* și *sinecdoca.*

Studierea procedeelor prin care se realizează transferul, ca și descrierea diverselor tipuri de metafore și metonimii (sinecdoca poate fi socotită ca o specie a metonimiei) ne permite să pătrundem în structura semantică a limbii și să surprindem unele particularități în organizarea sferei cuvintelor polisemantice.

Polisemia, deși este determinată de anumite legi generale ale cunoașterii și funcționării limbii, care explică universalitatea acestei categorii lingvistice, are totuși un pronunțat caracter național determinînd specificul sistemelor lexicale. Particularitățile polisemiei se manifestă în tipurile de sensuri care se îmbină în sfera semantică a lexemului polisemantic, în rolul pe care îl au în diverse limbi anumite tipuri de metafore și metonimii, ca și în predispoziția spre polisemie a diferitelor grupuri de cuvinte. Înainte de a trece la discuția privind specificul polisemiei limbii române, este necesar să lămurim conceptul de *structură a cuvîntului polisemantic* și să descriem diverse tipuri de sensuri din care este alcătuită această structură.

III. TIPURILE DE SENSURI ÎN SFERA CUVÎNTULUI POLISEMANTIC

Cuvîntul polisemantic este compus din două sau mai multe sensuri care se află într-un raport de interdependenţă, alcătuind o structură ierarhică. Pînă în prezent lingvistica nu dispune de un termen unanim acceptat pentru a denumi unităţile de conţinut din care se compune polisemantemul. A. I. Smirnickij[31] şi V. V. Vinogradov[32] folosesc termenul *variantă lexico-semantică a cuvîntului*, subliniind prin aceasta unitatea dintre sensurile derivate şi sensul de bază al cuvîntului. De pildă, cuvîntul *inferior* este alcătuit din următoarele variante semantice (variante lexico-semantice): 1. *inferior*[1] „situat mai jos"; 2. *inferior* [2] „de calitate slabă"[33]. Sensurile concrete ale unui cuvînt polisemantic se numesc şi cu ajutorul termenilor: *monem*[34], *monosem*[35], *semem* sau *semantem*. În cele ce urmează, vom prefera să folosim termenul de *semem*, care se bucură de o circulaţie mai largă în lingvistică, opunîndu-l noţiunii de *polisemem* (=*polisemantem*), prin care înţelegem cuvîntul polisemantic în totalitatea sememelor ce alcătuiesc structura sa semantică.

Sememele diferă între ele prin rolul pe care îl au în structura polisememului, prin frecvenţa şi modul lor de realizare în limbă, cît şi prin raporturile lor cu denotatele. Majoritatea clasificărilor în domeniul tipologiei sensurilor lexicale au avut un caracter binar. Hermann Paul distingea două tipuri de sensuri: *sensuri uzuale* şi *sensuri actuale*. Sensurile uzuale reprezintă totalitatea asociaţiilor stabile pe care le trezeşte un cuvînt în conştiinţa purtătorilor limbii respective. Sensul uzual — după părerea lingvistului german — este general şi abstract, în timp ce sensul ocazional este mai concret, căci el reprezintă realizarea sau actualizarea uneia sau alteia din posibilităţile potenţiale ale sensului uzual[36]. Judecînd după exemplele date de H. Paul, sensul uzual are la bază noţiunea fundamentală, care reuneşte diverse folosirii ale cuvîntului, iar variantele contextuale ale noţiunii se identifică cu sensurile actualizate. De pildă, cuvîntul german *Nadel* „ac" poate însemna în anumite situaţii un ac de cusut, un ac cu gămălie, un cîrlig de croşetat, o andrea etc.

O altă clasificare a sensurilor lexicale o găsim la A. A. Potebnea, care opune *sensul apropiat* al cuvîntului (rus. *bliżaj-*

šee značenie) *sensului îndepărtat* (rus. *dal'nejšee značenie*)[37]. Sensul apropiat aparţine uzului general şi este cunoscut tuturor vorbitorilor, în timp ce sensul îndepărtat este familiar numai specialiştilor. De pildă, cuvîntul *lună* în uzul comun înseamnă „astru de noapte". Pentru astronomi acest cuvînt este legat de noţiunea ştiinţifică „satelit natural al pămîntului", iar definirea completă a noţiunii ar coincide cu un tratat astronomic despre această planetă.

În lucrările de semasiologie şi lexicologie se operează şi cu alte tipuri de sensuri : *sensuri proprii* şi *sensuri figurate*, *sensuri de bază* şi *sensuri derivate*, *sensuri denotative* şi *sensuri conotative* etc. De multe ori, termenii se suprapun şi se substituie reciproc, fără ca cititorul să-şi dea seama de valoarea lor exactă şi de locul lor în tipologia sensurilor.

Al. Rosetti consideră că în interiorul structurii semantice a cuvîntului putem distinge următoarele tipuri de sensuri : 1. sensul general al cuvîntului ; 2. reprezentări accesorii, care dau o coloratură particulară a sensului ; 3. sensul afectiv al cuvîntului ; 4. sensul ocazional al cuvîntului[38].

Tipologia sememelor este mai variată, căci sensul este o entitate complexă caracterizată printr-o multitudine de aspecte care au în vedere : calitatea informaţiei redată prin cuvînt (*sensuri denotative* şi *sensuri conotative*) ; gradul de abstractizare a sensului *(sensuri concrete* şi *sensuri abstracte)* ; importanţa funcţională a sensului *(sens principal* şi *sens secundar)* ; ordinea apariţiei sensurilor *(sens de bază* şi *sens derivat)* ; legătura dintre sensul cuvîntului şi obiectul denumit *(sens direct* sau *propriu* şi *sens figurat/figurativ)* ; gradul de stabilitate a sensului *(sens uzual* şi *sens ocazional)* ; sfera de întrebuinţare a sensului *(sens general* şi *sens special)* ; valoarea stilistică a sensului *(sens nemarcat stilistic/neutru* şi *sens marcat stilistic/expresiv)* ; gradul de dependenţă faţă de context *(sens independent de context* şi *sens determinat contextual)* etc.

a. *Opoziţia* s e n s p r i n c i p a l — s e n s s e c u n d a r are în vedere diferenţierea sensurilor în funcţie de rolul lor în structura semantică a cuvîntului şi importanţa lor în limbă. În structura oricărui polisemem există un sens care domină sfera semantică. Acest sens apare în conştiinţa purtătorilor limbii la rostirea cuvîntului respectiv şi manifestă o relativă independenţă faţă de context. De exemplu, la auzul cuvîntului *tablou* ne vine în minte imaginea unei picturi sau a unui desen, căci aceasta este sem-

nificația lui principală. Restul sensurilor cuvîntului vor apărea și se vor deduce numai în context: „privelește de ansamblu" *(tabloul naturii, tabloul toamnei)*; „descrierea unei privelești, a unei persoane etc. prin viu grai" *(poetul zugrăvește tabloul toamnei)*; „subdiviziune a unei piese de teatru" *(tabloul al III-lea al piesei)* etc. Sensul principal al cuvîntului este de regulă mai stabil și mai vechi decît restul înțelesurilor cuvîntului. Trebuie precizat că nu întotdeauna sensul principal coincide cu sensul primar al cuvîntului. El se definește în primul rînd funcțional și nu diacronic. De pildă, sensul de bază al cuvîntului *crainic* este „persoană care citește știrile la radio sau televiziune", deși acest sens a derivat din înțelesul mai vechi de „vestitor" (cf. *Împăratul a dat de știre, prin crainicii săi, în toată lumea, că oricine s-a afla să-i facă de la casa aceluia și pînă la curțile împărătești, un pod de aur ... aceluia îi va da fata*, Creangă, *Povești*, 77). Avînd în vedere natura raporturilor dintre sensurile principale și sensurile secundare, unii lingviști propun ca în locul termenilor *sens principal* și *sens secundar* să se folosească denumirea de *funcție primară* și *funcție secundară* a cuvîntului [39]. Printre alte caracteristici ale sensului principal se poate indica caracterul nemarcat din punct de vedere stilistic, căci în sensurile lor principale cuvintele îndeplinesc funcții de nominație și nu funcții expresiv-estetice. Problema delimitării sensurilor principale de cele secundare nu este un lucru chiar atît de simplu. În practica alcătuirii dicționarelor lexicografii sînt adesea puși în dificultate cînd trebuie să decidă care este sensul de bază al cuvîntului și care este sensul lui secundar. Astfel, deși majoritatea dicționarelor explicative ale limbii române contemporane în numerotarea sensurilor pleacă de la sensul cel mai frecvent folosit astăzi, în unele cazuri, ele pun pe primul loc nu sensul principal pe care îl are cuvîntul în limba contemporană, ci sensul mai vechi. De exemplu, în DLRLC, la cuvîntul *sarcină* este dat pe primul loc sensul „încărcătură, greutate, povară", în timp ce sensurile cu care se folosește acest cuvînt astăzi „obligații, îndatorire" și „misiune" apar pe locurile 3 și 4. De multe ori în cadrul aceluiași dicționar sau în dicționare diferite se observă inconsecvențe în ierarhizarea sensurilor unor serii de cuvinte cu structuri identice sau asemănătoare.

b. *Opoziția sens de* b a z ă — *sens* d e r i v a t are în vedere aspectul diacronic al evoluției structurilor semantice. Sensul de bază, denumit de asemenea și *sens primar* sau *sens etimologic*, este semnificația inițială a cuvintelor de la care au de-

rivat sensurile ulterioare. La majoritatea polisemelor sensurile de bază coincid cu sensurile lor principale, care denumesc de regulă realităţi şi obiecte esenţiale din viaţa omului. Indiferent de evoluţia ulterioară pe care o va avea în limbă cuvîntul *apă*, sensul lui principal va rămîne cel moştenit încă din latină : „lichid transparent şi incolor care se foloseşte pentru băut, spălat sau stropit". Coincidenţa dintre sensurile de bază (primare) şi sensurile principale este proprie în special lexicului fundamental, caracterizat printr-o mai mare stabilitate a elementelor esenţiale din structura semantică. La alte categorii de cuvinte se întîmplă adesea că sensul primar trece cu timpul pe un plan secundar, funcţionalitatea actuală a cuvîntului fiind determinată de un sens derivat. De pildă, cuvîntul *tiran*, împrumutat din greacă, avea la bază sensul de „stăpînitor absolut al unei cetăţi greceşti". Astăzi acest sens a trecut pe planul al doilea, căci în limba actuală cuvîntul se foloseşte cu un sens mai larg „persoană autoritară" sau „om crud, nemilos" : *El se poartă cu mine ca un tiran.*

c. *Opoziţia* sens propriu — sens figurat se aseamănă într-o anumită măsură cu deosebirea dintre sensurile de bază şi cele derivate, aceste două serii de noţiuni de multe ori suprapunîndu-se total sau parţial. De exemplu, în sfera cuvîntului *viespe* sensul „insectă asemănătoare cu albina" este în acelaşi timp un sens de bază (primar) şi un sens propriu, în timp ce al doilea sens pe care l-a căpătat acest cuvînt „femeie rea şi aprigă" este un sens derivat şi figurat. Orice sens figurat este în acelaşi timp un sens derivat. Inversul acestei afirmaţii nu este întotdeauna valabil, căci există multe sensuri derivate care şi-au pierdut caracterul lor figurat. Vorbitorii nu mai simt motivarea metaforică a sensului. În acest caz, sensul derivat capătă numai o funcţie denotativă, pierzînd valoarea sa conotativă. Estomparea sau pierderea legăturii metaforice duce în cele din urmă la „omonimizarea" sensurilor cuvîntului. Aşa s-a întîmplat, de pildă, cu sensurile cuvîntului *popă* : 1. „preot" şi 2. denumirea unei cărţi de joc, „rigă, rege, crai".

Specificul sensurilor proprii şi al celor figurate se manifestă în particularităţile de reflectare a obiectelor. Sensurile proprii au, de regulă, o funcţie pur denominativă, iar legătura lor cu fenomenele denotate este directă. Ea nu e mijlocită prin intermediul altui sens. Natura legăturii cuvîntului în sens figurat cu denotatele este alta. Sensurile figurate îşi îndeplinesc funcţia lor de a reprezenta lucruri şi fenomene nu în

mod direct, ci prin mijlocirea altui sens al cuvîntului. Din acest punct de vedere, sensurile figurate sînt întotdeuna motivate. De pildă, sensul propriu (direct) al cuvîntului *vulpe* „animal mamifer, de mărimea unui cîine, cu blana roşcată şi cu coada lungă şi stufoasă, care se hrăneşte cu animale mai mici şi cu păsări" este nemotivat în limba actuală, în timp ce sensul figurat „persoană vicleană şi şireată" se explică prin faptul că această însuşire (şiretenia) este un atribut acordat de popor animalului respectiv în mod tradiţional. Sensurile figurate, în afara unui conţinut logic, au o funcţie de caracterizare. Ele nu numai denumesc obiectele, dar le atribuie şi o anumită calitate, raportîndu-le la însuşirile obiectelor şi fenomenelor indicate de alte sensuri ale cuvîntului. De regulă, sensurile figurate se referă la obiecte şi fenomene care au un nume direct în limbă. De pildă, *aur* în sintagma *(păr de aur)* denumeşte o calitate a părului pentru care folosim în mod obişnuit cuvîntul *blond*. Există unele obiecte, care pot fi denumite prin numeroase cuvinte cu sens figurat, tocmai datorită forţei evocatoare a sensurilor lor. De exemplu, noţiunea de *cap* poate fi redată prin sensurile figurate ale cuvintelor: *căpăţînă, dovleac, ridichie, bilă, tărtăcuţă, doxă, culiuţă* etc. Sensurile figurate, datorită expresivităţii şi forţei lor de caracterizare, ţin de sfera conotativă a limbajului uman şi sînt elemente de bază ale codurilor poetice. Sensurile figurate, ca şi celelalte sensuri derivate, se obţin prin transferul semnificantului de la un denotat la altul, bazat pe metaforă, metonimie, sinecdocă. De aceea, o primă clasificare a sensurilor figurate are în vedere procesul prin care s-a efectuat transferul de denumiri. Vorbim de *sensuri metaforice, sensuri metonimice şi sensuri obţinute prin sinecdocă.* Este adevărat că adesea termenul *metaforă* este folosit ca denumire generică pentru orice trop lingvistic.

Metafora este transferul denumirii unui obiect asupra unui alt obiect pe baza *asemănării* dintre obiectele respective.

Asemănarea poate să se refere la: 1. forma obiectelor *(mîneca hainei — mîneca unui rîu, ac de cusut — ac de brad, coada cîinelui — coada cometei, pară* (fruct) *— pară de gumă, măr din pom — mărul lui Adam, aripa păsării — aripa avionului* etc.); 2. culoarea obiectelor: *(statuetă de bronz — culoare de bronz, inel de aur — toamnă de aur, ceară de albine — faţă de ceară, picătură de sînge — pîclă de sînge* etc);

3. sunetele produse: (*lupul urlă — vîntul urlă, a ciripi* (despre păsări) — *a ciripi* (despre oameni), *a șușoti* (despre oameni) — *a șușoti* (despre ape) etc);
4. intensitatea proceselor: (*torent de apă — torentul sentimentelor, explozia bombei — explozie de aplauze, furtună pe mare — furtună în suflet, puhoi năvalnic — suflet năvalnic, acalmie* (în natură) — *acalmie* (despre sentimente), *a se tîrî* (a merge tîrîș) — *a se tîrî* (despre mersul unei mașini) etc);
5. impresia produsă de obiectele respective (*culoare neagră — gînduri negre, gust amar — viață amară, must dulce — cîntec dulce, apă rece — inimă rece, stea luminoasă — personalitate luminoasă* etc).

Metafora, care după unii cercetători ar constitui esența limbii, căci toate cuvintele la origine nu erau altceva decît niște metafore, este procedeul cel mai răspîndit de transfer semantic, întîlnindu-se la toate părțile de vorbire. Transferul metaforic nu este apanajul exclusiv al limbajului poetic sau o particularitate a gîndirii magice. După cum remarcă L. Blaga, „felul metaforic de a vorbi despre lucruri nu este un fenomen periferial al psihologiei omului, sau un ce întîmplător; felul metaforic rezultă inevitabil ca un corolar necesar din constituția și existența specific umană"[40]. Acest trop însoțește mereu procesul cunoașterii și înlesnește pătrunderea în esența fenomenelor și lucrurilor[41]. „Metafora — scria L. Șăineanu — a fost instrumentul puternic, care a fecundat domeniul limbii și a creat lumea abstracțiilor"[42]. De aceea, nu este întîmplător interesul de care s-a bucurat acest trop din partea lingviștilor, esteticienilor și filozofilor[43].

Tipologia metaforelor este foarte bogată, căci clasificarea lor se poate efectua pe baza unor criterii multiple. Se vorbește de metafore hiperbolizante (*rîuri de lacrimi, eforturi titanice*), de metafore care conțin o litotă (*cît negrul sub unghie*), o personificare (*pămîntul geme*), un oximoron (*liniște elocventă*) etc. Metaforele pot fi împărțite în funcție de tipul percepției (auditive, vizuale, olfactive etc.). St. Ullmann atrăgea atenția asupra răspîndirii în diverse limbi a metaforei sinestezice ce se realizează prin înlocuirea reprezentărilor din diverse sfere ale sensibilității umane (*sunet ascuțit, voce cristalină, parfum dulce, culori calde* etc.)[44].

După aria lor de răspîndire, metaforele se împart în *metafore individuale* și *metafore ale limbii comune*. Metaforele individuale se întîlnesc în opera unui scriitor sau poet. Studiul meta-

forelor individuale, care poartă și denumirea de *metafore poetice*, aparține stilisticii individuale a scriitorilor sau poeticii. Metaforele limbii comune, denumite și *metafore lexicale*, constituie obiectul lingvisticii. Metaforele lexicale, în funcție de valențele lor expresive, se împart în *metafore vii* (metafore expresive) și *metafore moarte* (metafore seci), lipsite de expresivitate. De pildă, sensurile metaforice ale unor cuvinte ca : *valurile vieții, floarea tinereții, suflet de leu, amurgul vieții, văpaia inimii* etc., deși sînt cunoscute și folosite de toți vorbitorii limbii române, continuă să păstreze expresivitatea și puterea de sugestie. Metaforele de acest tip sînt de regulă însoțite în dicționarele explicative de notația *fig.* (figurativ), *metaforic* sau *poet.* (poetic). Metafore seci sînt acele transferuri de sens care și-au pierdut orice urmă de expresivitate, iar folosirea lor nu trezește în mintea vorbitorului nici o imagine sau reprezentare vie. Sensurile respective au devenit denumiri proprii ale unor obiecte : *piciorul mesei, aripa avionului, Cercul polar, Marea Neagră, rădăcina cuvîntului* etc.

Metonimia este transferul denumirii efectuate pe baza unor contingențe între obiectele denumite. În timp ce metafora redă de regulă asemănările exterioare, metonimia reflectă legăturile interne ale obiectelor. Din acest punct de vedere, ea poate fi socotită o „metaforă logică sau metaforă esențializată". Metonimia se poate referi la : 1. contingențe spațiale (*clasă* „sală de clasă" — *clasă* „elevii din clasă", *sală (de teatru)* — *sala aplaudă, pahar de cristal* — *pahar de vin, cap* „parte a capului" — *cap* „minte, memorie" etc.) ; 2. relații temporale (*viitor* „timpul care vine" — *viitor* „stare, situație viitoare" ; *trecut* „timpul care s-a scurs" — *trecut* „faptele din trecut", *prezent* „timp actual" — *prezent* „stările de lucruri actuale" etc. ; 3. legături cauzale concretizate în raportul dintre cauză și efect (*lucrare* „proces" — *lucrare* „rezultatul procesului", *clădire* „acțiunea de a clădi" — *clădire* „edificiu", *compunere* „acțiunea de a compune" — *compunere* „compoziție, bucată literară sau muzicală compusă" etc.) ; acțiune și subiectul, obiectul sau instrumentul acțiunii (*pază* „acțiunea de a păzi" — *pază* „persoană sau grup însărcinat să păzească", *canalizare* „acțiunea de a canaliza" — *canalizare* „canalele de scurgere", *înștiințare* „acțiunea de a înștiința" — *înștiințare* „hîrtia prin care se aduce la cunoștință") ; domeniu de cercetare și ramura de știință respectivă (*istorie* „proces istoric" — *istorie* „știința istoriei", *gramatică*

„ansamblu de reguli gramaticale" — *gramatică* „ramură a lingvisticii" etc.

Metonimia este mai puțin concretă decît metafora. De aceea încărcătura ei expresivă este mai mică. Sensurile metonimiei sînt mai „reci", mai raționale decît cele metaforice. Metonimia are o zonă de răspîndire mai limitată în limbă. O întîlnim mai ales la substantive, în timp ce la verbe ea lipsește aproape complet.

Sinecdoca este o varietate a metonimiei bazată pe folosirea părții pentru întreg *(pars pro toto)*, a întregului pentru o parte *(toto pro parte)*, a singularului în loc de plural: *cap* în loc de *om (cîte 5 lei de cap*; *mașină* pentru *automobil*, *acoperiș* în loc de *casă*, *măr* ca denumirea pomului și ca denumirea fructului respectiv etc.

d. *Opoziția* sens denotativ — sens conotativ a căpătat o largă răspîndire în lingvistică datorită lucrărilor unor reprezentanți ai structuralismului (L. Hjelmslev, L. Bloomfield). Dar deosebirea dintre aceste două tipuri de sensuri a fost sesizată mai demult. Sensul denotativ este îndreptat spre realitate, el se compune dintr-un conținut conceptual și obiectul (referentul) reflectat prin intermediul noțiunii. Denotative sînt sensurile de bază ale cuvintelor, precum și sensurile derivate care și-au pierdut caracterul figurat. Sensurile conotative sînt acele valori suplimentare ale cuvintelor care reflectă atitudinea vorbitorilor față de fenomenele denotate [45]. Conotațiile cuprind valențele simbolice ale cuvintelor (de exemplu, *alb* se asociază cu ideea de puritate, nevinovăție, *negru* cu tristețea și chiar cu răul, cuvîntul *cuc* simbolizează singurătatea, *luceafărul* simbolizează geniul poetic, *vulturul* — cutezanța, bărbăția și libertatea etc.). Valorile conotative apar pe axa raporturilor dintre semn și colectivitatea care folosește semnul; ele sînt, prin urmare, valori de ordin cultural-pragmatic și nu entități de ordin logic și ontologic. Valorile conotative sînt mai greu de stabilit decît cele denotative. De multe ori nu putem spune cu siguranță dacă o valoare axiologică sau estetică constituie un sens aparte al cuvîntului sau este numai o notă din cuprinsul sensului de bază. De exemplu, cuvîntul *doină* nu înseamnă numai un anumit tip de cîntec popular românesc cu caracter elegiac, ci este simbolul creației populare românești, o parte din ființa spirituală a românilor. Dar această valoare evocatoare nu s-a constituit într-un sens lexical aparte, ci reprezintă un „nimb" care gravitează în jurul cuvîn-

tului. În alte cazuri, sensurile denotative ale cuvintelor coincid parțial cu sensurile figurate. Majoritatea sensurilor figurate au o valoare axiologică și antropo-culturală, căci ele semnifică modul în care obiectul denumit prin sensul de bază al cuvîntului a fost integrat și valorificat în spiritualitatea poporului respectiv. De pildă, toate sensurile figurate ale substantivelor ce denumesc animale, atunci cînd se referă la oameni, au și o funcție conotativă, căci prin ele se explicitează atributul acordat de tradiția populară (și cea cultă) animalului respectiv: *leul* se asociază cu puterea, *iepurele* — cu frica, *boul* — cu prostia, *catîrul* — cu încăpățînarea, *maimuța* — cu lipsa de originalitate și cu spiritul de imitație etc.

e. *Opoziția* sens uzual — sens ocazional se întemeiază pe gradul de răspîndire și stabilitate a sensurilor în limbă și în vorbire. Sensurile uzuale aparțin sistemului limbii comune, ele sînt cunoscute și folosite în mod constant de către toți vorbitorii. Uzuale sînt nu numai sensurile principale ale cuvintelor, ci și unele sensuri derivate, chiar dintre cele figurate, dacă metaforele respective au o largă circulație în limbă. De exemplu, ambele sensuri ale cuvîntului *covor* (1. „țesătură groasă care se așterne pe podea sau se pune pe pereți" și 2. „acoperămînt moale de iarbă, frunze etc.") pot fi considerate sensuri uzuale. Sensurile *ocazionale* aparțin numai vorbirii. Ele reprezintă întrebuințări ale cuvîntului care se întîlnesc în contexte izolate sau în operele scriitorilor, fără a căpăta o largă circulație în limbă. De exemplu, cuvîntul *undă* cu sensul de „succesiune de generații" este folosit numai la Eminescu (*Astfel pe* undă *de popoară/Umbra gîndurilor rece se aruncă-ntunecat*, O. I, 44). Sensurile ocazionale ale cuvintelor de regulă nu sînt trecute în dicționarele explicative. Atunci cînd acest lucru totuși se întîmplă ele sînt însoțite de notația *rar* sau *în anumite contexte*.

f. *Opoziția* sens general — sens special vizează atît aspectul calitativ al conținutului redat prin sensul respectiv, cît și sfera lui de răspîndire. *Sensurile generale*, care pot fi identificate în majoritatea cazurilor cu sensurile uzuale, sînt folosite în toate stilurile limbii comune. Sensurile comune, aidoma lexicului comun al limbii, sînt nemarcate stilistic, iar utilizarea lor nu este legată de îngrădiri și limitări teritoriale sociale sau profesionale. *Sensurile speciale* sînt utilizate numai în anumite sfere funcționale ale limbii și, din acest punct de vedere, se aseamănă cu lexicul terminologic. Dezvoltarea sensuri-

lor speciale în structura semantică a cuvîntului este consecința trecerii unui cuvînt din fondul lexical comun în sistemul terminologic al unei științe, profesii sau al unui domeniu special de activitate. Această modificare a statutului funcțional al lexemului este cunoscută sub denumirea de *terminologizare*. De exemplu, o parte din ambreiajul unei mașini, asemănătoare cu un dinte, poartă în limbajul șoferilor și mecanicilor denumirea de *căței;* învelișul unui cilindru se numește *cămașă;* instrumentul sportiv de aruncat, format dintr-o ghiulea de fier prinsă de o sîrmă, se numește *ciocan* etc. Orice știință, pe lîngă termenii specifici, are un anumit număr de elemente lexicale provenite din limba comună pe care le utilizează cu un sens diferit de cele pe care le au cuvintele respective în uzul comun. Vom da cîteva exemple din domeniul lingvisticii: cîmp *semantic*, înveliș *sonor*, rădăcina *cuvîntului*, *cuvinte* ajutătoare, *structură de* profunzime, *structură de* suprafață, semn, persoană, dur, moale, familie *de cuvinte*, *stil* înalt, asurzire, *vocală* rotunjită, *vocală* închisă, *vocală* deschisă, *consoană* lichidă[46]. În dicționarele explicative ale limbii sensurile speciale ale cuvintelor sînt însoțite de notații care semnalizează apartenența la sistemul unui metalimbaj. De exemplu, în DLRLC: *aborda* — (Mar. despre vase) „a ajunge, a trage la țărm, a acosta"; *acantă* — (Bot.) „talpa-ursului"; *accident* (Muz.) „semn care, pus înaintea unei note, indică alterarea înălțimii unui sunet cu un semiton sau două"; *acoperire* — fig. (Mil.) asigurarea unei acțiuni de concentrare și de manevră a trupelor, prin desfășurarea unei acțiuni speciale de protecție sau prin efectuarea ei la adăpostul unei păduri, al unei culturi etc.; *acord* — (Gram.) „expresie gramaticală care stabilește concordanța între cuvinte legate prin raporturi de determinare etc.). Sensurile speciale nu sînt întotdeauna sensuri derivate sau valori secundare ale cuvintelor. Sînt numeroase cazuri în care sensul de bază are un caracter special, în timp ce sensurile derivate aparțin limbii comune. Acest fenomen se observă la cuvintele aparținînd lexicului special care au suferit procesul de *determinologizare*.

g. Opoziția sens neutru — sens marcat stilistic coincide în parte cu deosebirea care se face în mod obișnuit între *sensurile logice* și *sensurile afective* sau între *sensurile expresive* și *sensurile neexpresive* etc., fără ca aceste noțiuni să aibă o valoare terminologică sau un conținut bine precizat. Vom numi *sensuri neutre* acele

întrebuinţări ale cuvîntului care îndeplinesc doar funcţia de nominaţie, fără să exprime şi o valoare suplimentară de natură stilistică sau afectivă. Sensurile neutre din punct de vedere stilistic (nemarcate stilistic) sînt de regulă sensurile proprii ale cuvintelor. Ele nu sînt însoţite în dicţionar de nici un fel de comentarii stilistice. *Sensurile marcate stilistic*, pe lîngă o valoare denotativă, conţin o informaţie în plus care se referă la următoarele aspecte ale sensului: 1. apartenenţa la un anumit stil al limbii (*livresc, poetic, popular, familiar* etc.); 2. caracteristica diacronică *(învechit, nou)*; 3. prezenţa nuanţelor afective (*ironic, peiorativ, injurios, vulgar, hipocoristic* etc.); 4. răspîndirea teritorială sau socială a sensului (*dialectal, ardelenesc, moldovenesc, argotic, bisericesc* etc.); 5. origine (*autohton, împrumutat, franţuzesc, ţigănesc* etc.); 6. caracterul figurat al sensului (*figurat, metaforic, metonimic* etc.). În limba română există serii întregi de cuvinte care au unul sau mai multe sensuri învechite. De exemplu, sînt grupuri tematice de cuvinte, cum ar fi cele referitoare la orînduirea feudală din ţara noastră sau la cea burgheză, ale căror sensuri de bază s-au învechit, iar cuvintele continuă să circule cu un sens derivat: *boieresc* (înv.) „muncă agricolă în folosul moşierilor", *boier* (înv.) „ca titlu de politeţe" (*Mi-am pus gînd să vă povestesc, b o i e r i dumneavoastră, lucruri care, de s-ar crede, m-ar da de minciună.* Ispirescu, L., 40); *chilom* (înv.) „armă în formă de baston cu secure la capăt"; *clacă* (înv.) „muncă gratuită în folosul moşierului" etc.

Sensurile învechite ale cuvintelor poartă denumirea de *arhaisme semantice*. Acestei categorii de sensuri i se opun *sensurile neologice* care reprezintă utilizări noi pe care le capătă cuvîntul în zilele noastre. De exemplu, cuvîntul *funciar* care se referea odinioară doar la proprietatea asupra pămîntului sau la averi imobiliare *(impozit funciar)*, astăzi a primit un sens nou: „înnăscut, moştenit" *(talent funciar)*.

Anumite sensuri derivate aparţin de multe ori unor stiluri colorate ale limbii, exprimînd nuanţe depreciative, ironice sau injurioase. Astfel, majoritatea sensurilor figurate ale denumirilor de animale sînt epitete negative atribuite oamenilor, folosindu-se în stilurile limbii vorbite, în limbajul familiar, uneori chiar cu o nuanţă de vulgaritate: *bou* (injurios) „om prost"; *căţea* (vulg.) „femeie rea sau stricată"; *porc* (depr. şi injurios) „om obraznic, prost crescut, mişel" etc.

h. *Opoziția* sens propriu — sens comun este de natură semiotică, logică și lingvistică în același timp. Primul tip de sensuri îl au substantivele proprii care denumesc ființe sau lucruri singulare, deosebindu-le de alte ființe sau de alte lucruri din aceeași clasă : *Ion*, *Maria*, *Timișoara*, *Dunărea* etc. În lingvistică este răspîndit punctul de vedere după care numele proprii n-ar avea sens lexical, deoarece ele nu exprimă noțiuni și îndeplinesc doar o funcție de identificare[47]. În realitate, numele proprii au atît o valoare intensională (exprimă anumite tipuri de noțiuni), cît și o valoare extensională, care constă în indicarea clasei de obiecte sau a unui obiect singular. De pildă, numele *Ion* exprimă o noțiune compusă din următoarele trăsături pertinente : 1. substantiv (indică un „obiect, o substanță" și nu o acțiune sau calitate); (2. „persoană, om" ; 3. „prenume" (căși posibilitatea acestui substantiv de a fi nume de familie este mai redusă) ; 4. prenume masculin (în opoziție cu *Ioana* care are aceeași rădăcină) ; 5. „nume românesc" (în opoziție cu francezul *Jean*, englezescul *John* sau cu *Ivan* din rusă) ; 6. este un nume purtat mai frecvent de o ființă adultă (în opoziție cu *Ionică*, *Ionel*, *Ionuț*, *Nelu* etc). Dacă acest nume este actualizat prin referire la o persoană concretă, de exemplu, la vecinul meu de apartament, pe care îl cheamă *Ion*, atunci sensul cuvîntului exprimă o noțiune singulară. Proprietatea numelor proprii este aceea de a se folosi cu precădere sau exclusiv pentru noțiuni singulare, în timp ce numele comune pot indica atît o clasă de obiecte (de exemplu : *Balena este un animal mamifer)*, cît și un obiect singular (de exemplu : *Am văzut o balenă uriașă aruncată pe malul unei plaje*). O parte din numele proprii, pe lîngă funcția lor distinctiv-singularizatoare, poate primi în limbă și alte întrebuințări trecînd în categoria numelor comune : *Ileana-Cosînzeana* 1. „eroina basmelor românești" 2. fată frumoasă", *Iuda* 1. „personaj biblic" ; 2. „trădător" etc. Sensurile proprii ale cuvintelor, atît cele actualizate, cît și cele neactualizate, de regulă, nu sînt trecute în dicționarele limbii comune. După o tradiție existentă în lexicografie, care însă nu rezistă la un examen critic mai aprofundat[48], numele proprii sînt incluse numai în dicționarele onomastice sau dicționarele enciclopedice, dar nu și în cele explicative. Sensurile comune ale acestor substantive sînt și ele tratate în mod inconsecvent și sporadic.

În limbile europene avem grupuri tradiționale de nume proprii care au căpătat valori metaforice. La origine aceste nume desemnau persoane și obiecte singulare caracterizate printr-o

însușire esențială. Numele purtătorului a devenit sinonim cu calitatea respectivă, îmbogățind astfel numărul cuvintelor cu valoare caracterologică. Din fondul internațional al numelor proprii, care au căpătat o valoare simbolică, se pot enumera următoarele grupuri de cuvinte: a. nume biblice (*Goliath* „uriaș", *Magdalena* „femeie păcătoasă care se căiește", *Iuda* „trădător", *Solomon* „înțelept" etc.); b. personaje mitologice (*Adonis* „tînăr frumos", *Afrodita* „femeie frumoasă", *Hercule* „bărbat puternic" etc.); c. personaje istorice (*Cezar* „împărat", *Napoleon* „geniu militar", *Machiavelli* „persoană care își atinge scopul prin mijloace perfide" etc.); d. personaje literare (*Don Juan* „bărbat afemeiat, crai", *Don Quijote* „visător incorigibil, om lipsit de simțul realității", *Tartuffe* „om prefăcut", *Romeo* și *Julietta* „îndrăgostiți" etc.); e. nume de localități și regiuni care au primit anumite conotații prin rolul lor în istorie sau datorită unor particularități geografice (*Sedan* „înfrîngere catastrofală", *Golgota* „chin", *Mecca* „loc sfînt", *Sahara* „deșert", *Niagara* „torent vijelios" (cf. expresia lui Norbert Winner „*Niagara entropiei*" etc.); f. nume de personalități științifice care se folosesc pentru a denumi descoperirea lor (*volt* <*Volta*, *joule*<*Joule* etc.).

În afara acestor cuvinte cu caracter internațional, orice limbă are numeroase formații proprii care reflectă specificul național al sistemului lexical. O serie de substantive proprii românești care au trecut în categoria substantivelor comune sînt citate în lucrarea lui Al. Graur[49]. Numărul cuvintelor care îmbină în structura lor un sens propriu și unul sau mai multe sensuri comune este considerabil[50]. Există trei surse principale de unde provin cuvintele de acest tip: istoria (de exemplu, *Vlad Țepeș* „spaima hoților", *Mărășești* „apărarea eroică" etc.), folclorul (*Păcală* „poznaș", *Făt-Frumos* „tînăr frumos", *Baba-Cloanța* „sperietoare", „femeie urîtă", *Barbă-Col* „pitic" etc.) și literatura clasică (*Moș Teacă* „om limitat, necioplit", *Domnul Goe* „copil prost crescut", *Hagi-Tudose* „zgîrcit" etc.).

1. *Opoziția* sens liber de context-sens determinat contextual. Se observă că sensurile cuvîntului polisemantic diferă prin modul lor de realizare în limbă. Sensurile de bază ale cuvintelor sînt de regulă mai puțin legate de context. Această relativă independență de context se concretizează în faptul că sensurile respective se reproduc în majoritatea îmbinărilor de cuvinte sau a propozițiilor în componența cărora intră cuvîntul respectiv. De pildă, din cele 12 sensuri ale

verbului *a vedea* date în DLRLC pe primul loc figurează sensul „a percepe cu ajutorul văzului". Acest sens apare în conştiinţa vorbitorului atunci cînd cuvîntul este rostit în afară de context, precum şi într-un număr mai mare de contexte: *a vedea o pasăre, a vedea cu ochii, a vedea cu binoclul, a vedea bine, a nu se vedea nimic* etc. *Sensurile libere de context* nu au de obicei îngrădiri de ordin paradigmatic, sensurile respective realizîndu-se la toate sau la majoritatea formelor gramaticale ale cuvîntului: *eu văd, tu vezi, vedeţi, să vedeţi, a fost văzut, văzînd* etc. Sensurile *determinate contextual* se realizează numai în anumite îmbinări de cuvinte sau în anumite construcţii sintactice sau forme gramaticale. În funcţie de natura factorilor care determină realizarea sensului, V. V. Vinogradov[51] distinge următoarele tipuri de sensuri determinate contextual: a. *sensuri determinate frazeologic* (rus. *frazeologičeski svjazannye značenija);* b. *sensuri determinate sintactic* (rus. *sintaksičeski obuslovlennye značenija);* c. *sensuri constructiv-determinate* (rus. *konstruktivno obuslovlennye značenija).*

a. **Sensurile determinate frazeologic** sau **sensurile frazeologizate** sînt acele valori ale cuvîntului care se realizează numai în componenţa unor îmbinări fixe (locuţiuni, expresii, termeni compuşi etc.). De exemplu, majoritatea sensurilor derivate ale adjectivului *alb* apar numai în anumite îmbinări de cuvinte: *armă* a l b ă („fără foc"), *coală* a l b ă („nescrisă"), a l b *la faţă* („palid"), *noapte* a l b ă „(fără somn"), *lumea* a l b ă („reală"), *a duce zile* a l b e („fericite"), *versuri* a l b e („fără rimă"), *gărzi* a l b e („contrarevoluţionare") etc.

b. **Sensurile determinate sintactic** se realizează numai într-o anumită poziţie (funcţie) sintactică a cuvîntului. De pildă, sensurile figurate ale substantivelor — denumiri de animale se evidenţiază atunci cînd sînt folosite în funcţie de predicate *(el e un măgar; ea e o viperă).* O serie de verbe tranzitive îşi modifică sensul atunci cînd sînt folosite în mod absolut (fără complement cu valoare de obiect). În aceste contexte ele indică capacitatea subiectului de a efectua acţiunea: *pisoiul deja vede; copilul a început să citească; prietenul meu scrie* („se îndeletniceşte cu scrisul") etc.

c. **Sensurile determinate morfologic** se realizează numai la anumite forme paradigmatice ale cuvîntului. În acest caz, polisemia este explicitată printr-o particularitate formală a cuvîntului[52]. De exemplu, o serie de sensuri ale substantivelor

se diferențiază prin formele de plural: *cap* „parte a corpului" — *capete*, *cap* „conducător" — *capii răscoalei*; *măr* — *meri*, *măr* — *mere* etc. Îngrădirile paradigmatice ale unor sensuri verbale sînt adesea legate de formele activă sau reflexivă (*a potrivi* — *a se potrivi*, *a înveseli* — *a se înveseli*, *a crede* — *a se crede*, *a vedea* — *a se vedea* etc.), de forma personală sau impersonală a verbului (*a înțepa* — *mă înțeapă la inimă*, *a zice* — *se zice*, *a vedea* — *se vede* „pesemne" etc.).

După cum se poate constata din cele spuse cu privire la diversele tipuri de sensuri, orice semem se caracterizează din mai multe puncte de vedere. De aceea, unul și același sens din structura polisememului se definește printr-o pluralitate de însușiri. Cuvîntul *față* are în DLRLC un număr de 9 sensuri distincte. Primul sens „partea anterioară a capului omului" domină structura semantică a acestui lexem, deci este *sensul principal* al cuvîntului. El este un sens de bază, căci servește ca punct de plecare pentru evoluția ulterioară a semnificațiilor. Se definește ca un *sens uzual*, *nemarcat stilistic*, *sens propriu* și *independent de context*. Sensul „persoană, personaj" este un *sens derivat*, obținut prin intermediul procesului *pars pro toto* (sinecdocă), este un *sens determinat contextual*, căci se folosește în cîteva îmbinări fixe (*fețe bisericești*, *înalte fețe*). Este un sens *marcat stilistic*, deoarece folosirea lui are o nuanță arhaică etc.

IV. CARACTERUL DE SISTEM AL POLISEMIEI. STRUCTURA CUVÎNTULUI POLISEMANTIC

Una dintre ideile care au dominat și continuă să domine gîndirea lingvistică din secolul nostru este legată de conceptul de structură și sistem al limbii. Teza despre caracterul organizat și sistematic al tuturor unităților, nivelelor și compartimentelor limbii, confirmată mai întîi la nivelul fonologic, a fost extinsă apoi asupra morfologiei și sintaxei și abia în ultimă instanță asupra vocabularului limbii. Particularitățile lexicului, datorate caracterului deschis al acestui subsistem, complexității și varietății elementelor sale componente, dependenței lui de factorii extralingvistici ridicau o serie de

greutăţi obiective în calea abordării vocabularului de pe poziţiile unei lingvistici structuraliste. De aceea, primele încercări de a extinde principiile analizei structurale, elaborată în special pentru descrierea unităţilor monoplane (fonemelor), erau formulate într-un mod dezirativ-ipotetic şi nu afirmativ-categoric [53]. Semantica şi lexicologia sînt astăzi în măsură să dea un răspuns pozitiv la această întrebare. Lexicul limbii, deşi manifestă o serie de particularităţi în comparaţie cu alte nivele ale limbii, este un sistem organizat, compus din elemente (cuvinte şi expresii) aflate în raporturi de interdependenţă. Funcţiile cuvintelor în limbă sînt condiţionate de raporturile lor cu alte cuvinte pe axa paradigmatică şi sintagmatică. Aceste raporturi sînt de natură semantică, morfologică, sintactică, derivaţională şi stilistică. Principalul element coordonator care determină locul cuvîntului în vocabular este sensul lexical. Pe baza sensului lexical cuvintele se reunesc în serii şi grupuri lexicale (grupuri tematice, serii sinonimice, perechi antonimice). Caracterul sistematic al lexicului se manifestă prin categoriile sale semasiologice fundamentale, printre care se numără şi polisemia. Există două modalităţi principale strîns legate între ele prin care poate fi dezvăluit caracterul sistematic al polisemiei. Primul mod de a sesiza sistemul polisemiei ni-l oferă diacronia. Încă în secolul trecut semasiologii au observat că schimbările de sens sînt supuse anumitor legităţi, căci transferurile de denumiri (metaforele, metonimiile etc.) afectează grupuri şi familii întregi de cuvinte. Ca rezultat al proceselor evolutive desfăşurate după aceste legităţi, apare o anumită structură a polisemiei în limbă. De aceea, prin intermediul analizei diverselor structuri polisemantice putem descoperi legităţile polisemiei specifice limbii actuale [54].

La prima vedere, fiecare cuvînt polisemantic este o entitate individuală şi irepetabilă. Acest lucru este foarte firesc, căci existenţa unui lexem în limbă este justificată numai în măsura în care el se deosebeşte de restul cuvintelor. În caz contrar, el devine într-un anumit fel de prisos, căci poate fi oricînd suplinit de dubletul său. Păstrarea unui asemenea cuvînt ar contraveni principiului economiei limbii. Nu este întîmplător că numărul dubletelor lexicale este infim, iar după unii cercetători chiar inexistent în limbă. Dar individualitatea cuvintelor, inclusiv a celor polisemantice, este relativă. Polisemele prezintă o serie de asemănări privind modul de organizare a sferei lor semantice. Lexicologia contemporană a

demonstrat că sfera unui cuvînt polisemantic nu este o sumă de sensuri reunite în mod arbitrar, fără nici un fel de legătură între ele. Sfera semantică a lexemului este o structură alcătuită din elemente (sememe) ce se află în raporturi de interdependenţă şi subordonare, iar modul lor de organizare este dictat sau condiţionat de sistemul limbii în general. Elementele unei mulţimi, în cazul nostru, sensurile unui cuvînt, pentru a satisface cerinţele unei structuri, trebuie să fie reunite între ele printr-o relaţie de similitudine sau incluziune parţială. Polisememul, ca ansamblu de sensuri, este o unitate, căci el reuşeşte să „menţină reunite ca o carte părţile izolate“[55]. Unitatea lui se datorează, pe de o parte, identităţii formei sonore. Dar identitatea sonoră nu este un factor suficient pentru a suda între ele elementele componente ale conţinutului. Dovadă în această privinţă sînt omonimele la care coincidenţa corpului fonic nu menţine totuşi identitatea cuvîntului (*corn*[1] „arbore“ — *corn*[2] „excrescenţă osoasă pe capul animalelor“ sînt două lexeme independente). Liantul care uneşte elementele componente în sfera polisememului este de ordin semantic şi nu formal. Sensurile cuvîntului, deşi au valori intensionale şi extensionale diferite, conţin anumite elemente semnificative comune. Aceste legături apar destul de clar la nivelul analizei trăsăturilor semantice minimale din care este compus orice sens lexical. De pildă, dacă luăm primele două sensuri ale cuvîntului *durere* 1. „senzaţia unor suferinţe fizice produse de o boală, de o rană, de o lovitură etc“; 2. „sentiment de întristare adîncă, suferinţă morală, mîhnire, amar, obidă, chin“, vom observa că fiecare dintre ele este compus din cel puţin trei seme (trăsături semantice pertinente): *durere*[1] = a. „suferinţă“ +b. „fizică“+c. „provocată de cauze fizice“; *durere*[2]=a. „suferinţă“+d. „psihică“+e. „provocată de cauze psihice“. Constatăm că cele două sensuri conţin un sem comun („suferinţă“) şi două seme diferite, căci primul tip de suferinţă este de ordin fizic, iar cauzele ei sînt tot de ordin fizic (boală, rană, lovitură). *Suferinţă* în sensul al doilea este tot o durere, dar de ordin psihic, cauzată de factori morali. Identitatea semului *suferinţă*, prezent în sfera ambelor sensuri, cîndva a servit ca bază pentru lărgirea sensului cuvîntului, iar astăzi este elementul care cimentează legătura dintre sensul de bază şi cel derivat. Această parte comună a sensului este denumită uneori *constantă semantică*[56]. O asemenea constantă semantică este întotdeauna prezentă în sfera sensului de bază al cuvîntului şi la unul sau mai multe din sensurile lui derivate. Se întîmplă uneori

ca unul din sensurile derivate să fie legat de sensul de bază nu în mod direct, ci prin mijlocirea altui sens derivat. De exemplu, aproape toate sensurile figurate ale cuvîntului *slab;* a. „lipsit de valoare" *(carte slabă);* b. „lipsit de intensitate" *(lumină slabă);* c. „îndoielnic„ *(slabă nădejde!);* d. „lipsit de elemente caracteristice„ *(vin slab, acid slab)* derivă nu din sensul inițial al cuvîntului („lipsit de un strat de grăsime; uscățiv"), ci din sensul derivat al acestui adjectiv („lipsit de forță"). Cînd sensurile cuvîntului derivă unul din altul, în mod succesiv, vorbim de *polisemie în lanț.* Cînd toate sensurile derivă din sensul de bază avem a face cu o *polisemie radială.* Ultimul tip de polisemie este mai răspîndit în limbă, căci sensul de bază este elementul central al structurii semantice. Unul sau mai multe seme din componența sensului de bază sînt de regulă acele constante care se reproduc în sfera sensurilor derivate, asigurînd unitatea cuvîntului. După cum remarcă Tatiana Slama-Cazacu, „orice cuvînt are un nucleu semantic fundamental relativ stabil și care poate fi modificat de context numai în anumite limite: acest nucleu reprezintă unitatea în varietate"[57]. Sensurile derivate ale cuvintelor pot avea ca punct de plecare una și aceeași trăsătură semantică (sem) din sfera sememului principal sau seme diferite. Cele două tipuri de polisemii radiale vor avea următoarele reprezentări grafice:

Varianta A
Polisemia radială cu un singur focar de expansiune;

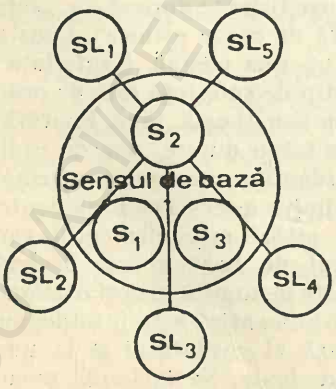

Varianta B
Polisemia radială cu mai multe focare de expansiune

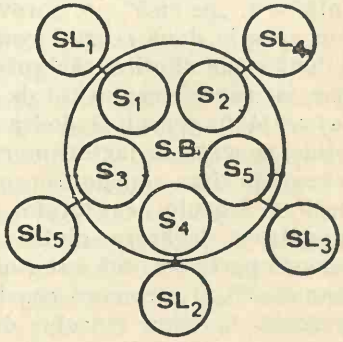

Varianta A poate fi ilustrată prin analiza structurii semantice a cuvîntului *strigăt*. Sensul de bază al acestui substantiv cuprinde următoarele seme: S_1 — „acțiune de producere a sunetului“ + S_2 = „cu voce tare“ + S_3 = „făcută de om“. Restul sensurilor acestui substantiv reproduc în sfera lor în mod constant aceeași semă „cu voce tare“:

— sensul SL_1: „anunțare cu voce puternică“ *(strigătul paznicului l-a oprit)*;
— sensul SL_2: „larmă de voci, manifestare a unei agitații prin manifestări sonore puternice“ *(strigătul mulțimii)*;
— sunetul SL_3: „sunet puternic al unui animal sau al unei păsări“ *(strigătul unei pajure, strigătul leului)*;
— sensul SL_4: „chemare, adresare cu voce tare“ *(am tresărit la strigătul numelui meu)*;
— sensul SL_5: „mică compoziție cu caracter epigramic, care se strigă (se spune cu voce tare *în timpul jocului la sate*).

Varianta B a polisemiei radiale poate fi ilustrată prin analiza structurii semantice a cuvîntului *cap*. Sensul de bază al acestui substantiv cuprinde următoarele trăsături semantice pertinente: S_1 = „parte a corpului la om“; S_2 = „este așezată la limita superioară a corpului“; S_3 = „are forma rotundă“; S_4 = „este sediul gîndirii“; S_5 = „este un organ central“. Fiecare din sensurile derivate ale cuvîntului *cap* are ca punct de plecare una dintre semele amintite. Sensul SL_1 „individ“, „om“ derivă din semul S_1 „parte a corpului la om“, căci reprezintă un transfer conform regulii *pars pro toto*. Sensul SL_2 „minte, gîndire“ *(om cu cap)* are la origine o metaforă ce se sprijină pe semul S_4 „sediu al gîndirii“. Sensul SL_3 „căpetenie, conducător“ este datorat unei metafore funcționale motivată prin intermediul semului S_5 „organ central“. Valoarea locală a substantivului *cap* (SL_4), „partea de sus al unui obiect“, „partea dinainte“ etc. reprezintă transferuri metonimice datorate semului S_2 „așezat la limita superioară a corpului“.

Polisemia în lanț sau cea radială, precum și diversele combinații dintre aceste două tipuri de polisemii demonstrează în mod convingător că între sensurile cuvîntului există întotdeauna anumite legături[58]. În planul diacroniei ele se concretizează în succesiunea sensurilor și în tipul de motivare semantică care a stat la baza lărgirii sferei cuvîntului, iar pe

plan sincronic, în existența unor constante semantice care se reproduc în sfera a cel puțin două seme. „Interdependența sensurilor este cea mai simplă dovadă a caracterului organizat al conținutului unui cuvînt"[59]. Desigur interdependența elementelor este o condiție foarte importantă, dar nu și întru totul suficientă pentru a atribui polisemului statutul de structură și a considera că polisemia are un caracter sistematic. Pentru ca mulțimea de elemente să devină structură este necesar ca aceste elemente să fie organizate în mod ierarhic, iar relațiile care ordonează această ierarhie să fie niște relații constante și repetabile. De faptul că sensurile unui cuvînt polisemantic reprezintă o ierarhie ne-am putut convinge pe baza tuturor analizelor efectuate pînă acum. Ele au arătat că unul din sensuri, de obicei sensul de bază, domină sfera semantică a cuvîntului. Restul sensurilor se subordonează acestuia în ordinea derivării lor. Dar ierarhia sensurilor este dată nu numai de aspectul diacronic, ci și de cel sincronic, concretizat în modul de funcționare a diverselor tipuri de sensuri. Frecvența cu care apare un anumit sens al cuvîntului, sfera lui de întrebuințare, modul de realizare etc. determină în bună măsură locul și importanța lui în structura semantică a polisememului. Deci și din punct de vedere sincronic sau funcțional, structura polisemului este un produs relațional. Rămîne să vedem dacă această structură satisface și cerința ca relațiile dintre sensuri să aibe un caracter repetabil. La această întrebare se poate răspunde afirmativ căci cercetările asupra polisemiei din diverse limbi au arătat că anumite structúri polisemantice vădesc asemănări ce se manifestă la grupuri întregi de cuvinte. Aceste similitudini și coincidențe parțiale se manifestă în tipurile de sensuri reunite în structura semantică a cuvintelor dintr-un anumit grup, în tipurile de metafore și metonimii care leagă sensurile între ele. Dacă un anumit tip de polisemie se repetă la grupuri și serii întregi de cuvinte, putem vorbi de o *polisemie regulată* sau *polisemie iterativă*. Totalitatea polisemiilor iterative creează sistemul polisemiei într-o anumită limbă. De aceea, studiul tipurilor de polisemie iterativă reprezintă una dintre sarcinile cele mai importante și actuale ale semasiologiei descriptive[60]. Polisemia se află în raporturi intime cu alte categorii semasiologice ale limbii. Astfel, un exemplu de polisemie iterativă ni-l oferă structurile semantice ale sinonimelor sau antonimelor. Se observă că sinonimele manifestă o tendință de „aliniere" a structurilor semantice,

datorită funcționării legii analogiei. Două sau mai multe cuvinte care coincid în sensurile lor de bază, de regulă, tind să dezvolte un sistem de sensuri derivate asemănătoare. De pildă, sinonimele *drum* și *cale* au structuri aproape simetrice:

Drum	*Cale*
1. Fîșie îngustă de teren bătătorit pe care se poate merge (*un drum de acces nou*);	1. Fîșie special amenajată pentru circulație (*s-a făcut o cale de acces nouă*);
2. Loc de trecere, traseu (*a-și face drum printre mărăcini*);	2. Trecere, traseu (*a-și face cale printre brazi*);
3. Călătorie (*a face un drum lung și obositor*);	3. Călătorie (*Gîndu-mi vine dor de cale, Merg pe jos ca și călare*, Jarnik-Bîrseanu);
4. Direcție de parcurs, traseu (*drumuri aeriene*);	4. Direcție, traseu (*căi aeriene*);
5. Direcție de dezvoltare (*lumea urmează un drum ascendent*);	5. Direcție de dezvoltare (*a sta în calea progresului*);
6. Mod de existență, mijloc de a obține ceva (*a apuca pe un drum greșit în viață*).	6. Mod de a fi în viață (*căile necinstite nu duc la nimic bun*).

Simetria și repetabilitatea structurilor semantice se manifestă și la perechile antonimice, care se opun adesea nu numai prin sensurile lor de bază, ci și prin sensurile lor derivate. De exemplu:

Cald	*Rece*
1. Care se găsește la o temperatură relativ înaltă, fără a fi fierbinte (*mînă caldă, apă caldă* etc.);	1. Care are o temperatură mai scăzută față de un mediu oarecare sau față de căldura corpului omenesc (*mîini reci, vreme rece* etc.);
2. Care păstrează bine căldura (*cameră caldă, haine calde*);	2. Care nu ține căldura, se încălzește greu (*cameră rece*);
3. Situat în părțile sudice (calde) ale globului (*țări calde, mări calde*);	3. Situat în părțile nordice (reci) ale globului (*ținuturi reci*);

4. Plăcut la înfățișare, care bucură ochiul *(culori calde)*;
5. Afectuos, bun *(inimă caldă, primire caldă)*.

4. Lipsit de bogăție cromatică, neplăcut *(culori reci)*;
5. Lipsit de căldura sufletească, neprietenos *(inimă rece, primire rece)*.

Fenomenul regularității în repetarea structurilor polisemantice se observă și la grupuri mai mari de cuvinte, mergînd pînă la clasele lexico-gramaticale ale părților de vorbire. În interiorul substantivelor se poate identifica un număr de tipuri de structuri polisemantice cu un caracter regulat și constant. Este vorba de anumite tipuri de metafore sau metonimii care stau la baza sensurilor figurate ale cuvintelor, aparținînd unui grup sau unei sfere tematice. De pildă, grupul cuvintelor care denumesc animale capătă un sens figurat cu valoare calificativă care se referă la om: *bou*=1. „animal cornut"; 2. „om prost"; *măgar* = 1. „animal din familia calului"; 2. „om prost, obraznic și încăpățînat". Grupul substantivelor care denumesc părțile corpului dezvoltă în majoritatea cazurilor o polisemie bazată pe o metaforă datorită căreia cuvîntul respectiv este folosit pentru denumirea lucrurilor care seamănă ca înfățișare cu părțile corpului.: *gît* = 1. la om; 2. gîtul sticlei; *picior* = 1. *piciorul omului*; 2. *piciorul muntelui)* sau ca funcție: *braț* = 1. *braț la om*; 2. *brațul macaralei*. La adjective, în afara polisemiei rezultate în urma conversiunii lor în nume *(alb — albul, tiran — tiranul* etc.), există o serie întreagă de polisemii iterative specifice unor sfere tematice din interiorul acestei părți de vorbire. Adjectivele cromatice tind să dezvolte sensuri figurate denotînd calități psihice: *alb* = 1. „de culoarea albă"; 2. „nevinovat"; *negru* = 1. „de culoare închisă" 2. „rău" (negru la suflet) etc. Același lucru se poate constata și în cadrul verbelor, numeralelor sau altor părți de vorbire.

Polisemia părților de vorbire, prin caracterul ei iterativ și regulat, se aseamănă cu derivarea lexicală. Ambele procese duc la îmbogățirea vocabularului, cu deosebirea că derivarea semantică (polisemia) pune la dispoziția vorbitorului sensuri noi, iar derivarea morfemică îi dă posibilitatea să utilizeze cuvinte noi, ca formă și sens, inexistente pînă atunci în limbă. Polisemiile iterative nu sînt altceva decît modele active de derivare semantică. Tot așa cum un cuvînt nou, obținut cu ajutorul unui prefix sau sufix, trebuie să se integreze într-un anumit model de derivare, sensul nou al cuvîntului se obține

printr-un transfer semantic specific unui grup întreg de cuvinte. În limbă nu există metafore sau metonimii singulare. Fiecare trop concret, inclusiv metaforele poetice, se integrează într-un model de derivare semantică. În caz contrar, noul sens, nefiind motivat semantic, nu va putea fi înțeles și decodat de către ascultător.

Unele tipuri de polisemii sînt răspîndite în toate idiomurile vorbite pe glob. Ele sînt generate de legile universale ale gîndirii umane sau determinate de apropierea experienței istorice și a vieții social-culturale a popoarelor. Dar existența „universaliilor" în domeniul polisemiei nu neagă specificul național al acestei categorii lingvistice. Fiecare limbă manifestă predispoziție pentru un anumit tip de metaforă și se arată intolerantă față de alte tipuri de polisemii. Aceste deosebiri sînt generate fie de cauze istorice și culturale, fie de anumiți factori interni, care țin de sistemul limbii. Ch. Bally remarca predispoziția limbii franceze pentru o polisemie bazată pe folosirea cuvintelor abstracte în denumirea noțiunilor concrete : *des gloires* „onoruri", *des grâces* „gratificații", *des piqûres* „înțepături"[61] etc. Limba engleză, cu caracterul ei analitic și cu o slabă diferențiere formală la nivelul părților de vorbire, are o polisemie datorată conversiunii. Unul și același complex sonor este folosit cu sens de substantiv, adjectiv, verb sau adverb : *round* = 1. „rotund" ; 2. „cerc" ; 3. „în jur" 4. „a rotunji" ; 5. „a se rotunji".

Structura semantică a verbului românesc în multe cazuri este bazată pe îmbinarea unui sens tranzitiv-factitiv cu un sens intranzitiv-eventiv : *a orbi* = 1. „face pe cineva să piardă vederea, a-i scoate ochii" ; 2. „a deveni orb" ; *a asurzi* = 1. „a face pe cineva să-și piardă auzul" ; 2. „a deveni surd" etc. Polisemia verbală de acest tip este răspîndită și în limbile engleză și franceză, dar lipsește aproape complet din sfera semantică a verbului rus, căci sensurile factitive și eventive se exprimă prin lexeme diferite (*oslepit'* „a orbi pe cineva" — *oslepnut'* „a deveni orb") sau prin forme tranzitive și reflexive ale verbului (*utomit'* „a obosi pe cineva" — *utomit'sja* „a obosi"). Procesul evoluției limbii afectează și productivitatea anumitor modele ale polisemiei. Spre exemplu, în limba română, în perioadele mai vechi se observa fenomenul extinderii polisemice a termenilor pastorali, agricoli și religioși : *a închega*

(despre lapte) — *a închega* (despre colectiv), *a mulge* (vaca) — *a mulge pe cineva* (a trage foloase), *a tămîia* (în biserică) — *a tămîia (pe cineva)*[62] etc. Astăzi se observă o expansiune semantică a termenilor ştiinţifici şi profesionali care servesc ca bază a procesului de metaforizare atît în limbajul poeziei, cît şi în vorbirea cotidiană : *a ieşi pe* o r b i t ă, *a găsi* o s o l u ţ i e, *el este un* c o n g l o m e r a t *de lipsuri, a suferi un* s t r e s s, *a avea un* d e b i t *verbal extraordinar, are* a n t e n e l e *bine puse la punct, eu nu sînt un* r o b o t, a f l u x *şi* r e f l u x *de public* etc.

Studierea diverselor tipuri de polisemii ne permite să pătrundem în specificul limbii şi totodată în spiritualitatea şi psihologia vorbitorilor ei. Nu întîmplător, L. Şăineanu atrăgea atenţia că expresiile metaforice reflectă fizionomia poporului[63], iar Lucian Blaga în *Trilogia culturii* descoperea în evoluţia unor cuvinte moştenite din latină *(pavimentum → pămînt, veteranus → bătrîn, hostis → oaste)* argumente în sprijinul tezei sale privind procesul de retragere a pre-românilor din „istorie" într-o viaţă de tip „organic"[64].

Dacă pînă în prezent polisemia a fost studiată sub diverse aspecte mai cu seamă de către lingvişti şi esteticieni, în viitor ea poate să devină un teren fertil de cercetare pentru toate ştiinţele antropologice, deschizînd o fereastră spre universul psihologiei umane.

În încheierea discuţiei despre locul polisemiei în limbă şi despre caracterul de sistem al acestei categorii lingvistice putem constata următoarele :

1. Polisemia lexicală, generată de o serie de factori obiectivi de natură lingvistică, gnoseologică şi estetică, îşi dezvăluie caracterul ei de sistem în legităţile care stau la baza înlănţuirii sensurilor ce fac parte din structura unui polisemantem şi în caracterul regulat şi iterativ în care se reproduc anumite structuri semantice în sfera unor grupuri şi serii de cuvinte.

2. Derivarea semantică se desfăşoară după anumite legi şi tendinţe generale care explică existenţa fenomenului izosemiei interglotice (asemănările structurii cuvintelor polisemantice din diferite limbi). Dar derivarea semantică se află în raporturi foarte strînse cu alte fenomene ale limbii. Astfel, ea se găseşte în raporturi intime cu derivarea morfematică. Cele două procedee de îmbogăţire a lexicului concurează între

ele, se suplinesc unul pe celălalt. De aceea, polisemia lexicală, ca orice categorie lingvistică, are și un pronunțat specific național, manifestat în numeroasele asimetrii dintre structurile polisememelor aparținînd unor limbi diferite (fenomenul heterosemiei interglotice).

V. POLISEMIA PĂRȚILOR DE VORBIRE

Părțile de vorbire, care constituie în orice limbă baza sistemului ei gramatical, sînt clase de cuvinte care se dezvăluie nu numai prin însușirile lor formal-gramaticale, ci și printr-o serie de particularități de ordin semantic.

Categoriile semasiologice (polisemia, sinonimia, antonimia) se manifestă în alt fel la substantive decît la verbe, la adjective în alt mod decît la numerale etc. Aceste particularități sînt determinate de conținutul ontologic al părților de vorbire, de posibilitățile lor de derivare și de valențele lor funcțional-sintactice. De pildă, numeralele, prin însăși natura realităților reflectate (noțiunile numerice), au o structură semantică mai săracă decît alte părți de vorbire. În sfera lor se reproduc cu regularitate cam aceleași sensuri: 1. denumirea numărului abstract; 2. denumirea cifrei respective; 3. denumirea notei (la numeralele de la 1 pînă la 10). De exemplu: *doi* = 1. „numărul care în numărătoare are locul între unu și trei *(unu și cu unu fac* d o i); 2. „cifra care reprezintă numărul doi" *(el n-a învățat pînă acum să scrie* d o i *ca lumea);* 3. „nota doi" *(a luat un* d o i *la matematică).*

Cele mai variate tipuri de polisemie le întîlnim în cadrul categoriei lexico-gramaticale a substantivului. Această parte de vorbire se caracterizează printr-o bogăție și diversitate tematică, cuprinzînd noțiunile cele mai abstracte și denumirile unor lucruri foarte concrete. Structura semantică a substantivului este mai bine conturată și mai puțin laxă decît a verbului, deoarece, prin natura funcției lor denominative, sensurile substantivale se precizează prin raportarea lor la obiectele denumite. De pildă, ne dăm seama că substantivul *masă* în sintagmele *masă de brad* și *masă gustoasă* are sensuri diferite, căci se referă la sfere distincte: 1. mobilă; 2. mîncare. Nu același lucru se

poate spune și despre sensul verbelor, care cuprind în sfera lor variante semantice mai puțin diferențiate decît cele ale substantivului. Explicația acestui fapt este de ordin ontologic. Acțiunile redate prin verbe posedă caracteristici mai puțin precise decît cele ale obiectelor denumite prin substantive. De aceea, este greu de precizat dacă un verb, cum ar fi, de pildă, *a mînca* în contextele: 1. *aici se mănîncă bine;* 2. *la ce oră mîncăm astăzi ?;* 3. *copilul a mîncat bine* (zice mama unui sugar) are sensuri diferite sau se referă la unul și același proces. Ambele interpretări sînt posibile. În favoarea monosemiei pledează faptul că verbele se referă la procesul de alimentație. Dar la o analiză mai atentă, vom observa că în primul context *(aici se mănîncă bine)* verbul este sinonim cu *a se hrăni*, în contextul al doilea *(la ce oră mîncăm astăzi ?)*, el are sensul *a servi masa*, iar în cel de al treilea context este echivalent cu verbul *a suge*. Greutățile obiective ale analizei sensului lexemelor verbale explică de ce tocmai la această parte de vorbire se observă cele mai mari deosebiri de la un dicționar la altul în tratarea unuia și aceluiași cuvînt. Verbul posedă și o altă particularitate a polisemiei determinată de rolul său în propoziție. Datorită multiplelor lui valențe sintactice, verbul se află în relații semantice intime cu subiectul propoziției, cu obiectul său și cu alte tipuri de complemente. Aceste legături se răsfrîng asupra semanticii lexemului verbal modificînd natura acțiunii exprimate. De aceea, polisemia verbului este într-o măsură mai mare influențată de factori constructiv-sintactici, majoritatea sensurilor verbale fiind determinate contextual. De exemplu, verbul *a prinde* își modifică sensul în funcție de natura subiectului, de prezența sau absența obiectului, de tipul instrumentului:

1. Subiectul este o ființă umană, instrumentul este mîna =„a apuca" *(el m-a apucat de haină);*

2. Subiectul este omul, instrumentul — un organ de simț sau intelectul=„a percepe" *(a prinde cu privirea, a prinde cu urechea);*

3. Subiectul este omul, obiectul — un vehicul=„a sosi la timp, înainte de plecare" *(a prinde autobuzul, a prinde cursa);*

4. Subiectul este un substantiv care denumește o stare fizică sau psihică=„a copleși" *(m-a prins tristețea, m-a prins jalea);*

5. Subiectul este un substantiv care denumește îmbrăcămintea sau gesturi și atitudini, obiectul — persoană umană= „a sta bine, a se potrivi") *(haina îl prinde bine);*

6. Subiectul este o denumire de plantă, obiectul lipsește= „a dezvolta rădăcini" *(copacul s-a prins)*;

7. Subiectul este omul, instrumentul — un aparat optic =„a fixa imaginea unui obiect" *(a prinde în obiectiv)* etc.

Dependența contextuală și labilitatea structurii semantice se manifestă cu și mai multă pregnanță la cuvintele auxiliare, cum sînt conjuncțiile sau prepozițiile care, neavînd o valoare denotativă bine precizată (după o părere larg răspîndită în lingvistică ele nu exprimă noțiuni), își modifică valoarea în funcție de contextul sintactic în care se folosesc. De pildă, conjuncția *și* are valențe sintactice atît de variate, încît poate înlocui majoritatea conjuncțiilor limbii române:

și = *nu numai, ci și* = Are atunci în mînă și pîinea și cuțitul (Creangă, P. 248);

și = *dar*: Voiam să plîng și nu puteam (Negruzzi, S. I., 57);

și = *de aceea*: „Tată-tău de aici înainte e bătrîn și o să te ridice pe tine în scaun (Ispirescu, L., 3);

și = *cînd*: De-abia apucasem a dormi și un vis fantastic veni (Negruzzi, S. I., 60);

și = *deci*: Asta-i șagă și nu-mi pasă (Sadoveanu, O. II, 103).

Studiul tipurilor de polisemie specifice diverselor părți de vorbire poate fi efectuat pe baza mai multor principii și criterii. Clasificarea structurilor polisemantice se poate efectua pe baza celor trei tipuri de transferuri (metafora, metonimia, sinecdoca) prin care s-a ajuns la sensul derivat. Fiecare din acești tropi, la rîndul său, poate fi divizat în subtipuri, în funcție de felul asemănării sau legăturii care a servit ca punct de plecare pentru comparația și apoi extrapolarea calităților (cf. metafora funcțională, metafora cromatică, metafora antropomorfă etc.). Este posibilă, de asemenea, și o clasificare a tipurilor de structuri prezente în sfera unei părți de vorbire sau a unui grup de cuvinte în funcție de condițiile contextuale în care se realizează comutarea unui sens prin altul. Un asemenea principiu de clasificare a polisemiilor este adecvat în special la verb, care se caracterizează printr-o pronunțată dependență de context. O altă modalitate de abordare a tipurilor de polisemii se aseamănă cu procedeul folosit în descrierea derivării lexicale (morfologice). Este vorba de stabilirea unor modele active de derivare semantică de tipul: „acțiune — obiect" *(dictare — dictare, studiu* „studiere" — *studiu* „lucrare, operă"), „agent" — „instrument" (apărător „persoana care apără" — „apărător" — *apărătoare* (de creion), *calculator* „per-

soană care socotește" — *calculator* (electronic), „material" — — „obiect confecționat din acest material" *(sticlă — sticlă* „butelie", *aur* „metal prețios" — *aur* „bani de aur") etc.

În studiul polisemiei se poate folosi și principiul „cîmpurilor semantice", introdus pentru prima dată în lexicologie de către J. Trier[65]. Acest principiu corespunde tendinței actuale în domeniul lexicologiei, care caută să abordeze nu fenomene izolate, ci zone mai vaste ale vocabularului. În domeniul polisemiei se observă că anumite structuri semantice sînt specifice unor grupuri întregi de cuvinte. Apropierea dintre lexeme în ceea ce privește sensul de bază se dublează și de o asemănare la nivelul sensurilor derivate. De aceea, grupurile respective de cuvinte alcătuiesc adevărate „cîmpuri" sau microsisteme în cadrul polisemiei unei părți de vorbire și a sistemului polisemantic al limbii în general. Descriind aceste grupuri tematice ale cuvintelor polisemantice, dezvăluim odată cu aceasta și tipurile constante de metafore și metonomii care stau la baza lărgirii sensului și ordonează structura polisemantemelor.

1. POLISEMIA SUBSTANTIVELOR

În comparație cu alte părți de vorbire, substantivul se caracterizează atît prin tendința de a dezvolta un număr considerabil de sensuri derivate, cît și prin varietatea modelelor de derivare semantică, incluzînd, practic, toată gama tropilor lingvistici. În continuare, vom prezenta cîteva microsisteme ale polisemiei substantivale, făcînd observația că această descriere nu este exhaustivă și nici nu tinde să fixeze o anumită ierarhie privind productivitatea tipurilor de polisemie.

Substantivele postverbale, pe lîngă sensul lor abstract ce se referă la acțiunile și procesele indicate în rădăcina cuvîntului (cf. *dictare* „acțiunea de a dicta"), tind să dezvolte și un sens mai concret, fiind folosite pentru a desemna : 1. obiectele rezultate de pe urma procesului ; 2. calitățile rezultate de pe urma proceselor ; 3. instrumentele care servesc la efectuarea acțiunii respective ; 4. agentul care efectuează acțiunea.

1. Modelul de derivare semantică „acțiune—rezultatul acțiunii" este specific următoarelor substantive : *acumulare*[1] „acțiunea de a acumula" — *acumulare*[2] (la plural) „fonduri acumulate" ; *acuzare*[2] „acțiunea de a acuza" — *acuzare*[2] „acuzație" ; *adăugare*[1] „acțiunea de a adăuga" — *adăugare*[2] „adaos" ; *admonestare*[1] „aplicarea unei sancțiuni verbale" — *admonestare*[2]

„sancțiune verbală" ; *adnotare*[1] „acțiunea de a adnota" — *adnotare*[2] „completare scrisă" ; *afirmare*[1] „acțiunea de a afirma" — *afirmare*[2] „lucru afirmat, afirmație" ; *exclamare*[1] „acțiunea de a exclama" — *exclamare*[2] „exclamație" ; *cîntare*[1] „acțiunea de a cînta" — *cîntare*[2] „cîntec" ; *dictare*[1] „acțiunea de a dicta" — *dictare*[2] „text scris după dictare" ; *export*[1] „acțiunea de a exporta" — — *export*[2] „totalitatea mărfurilor exportate" ; *gîndire*[1] „proces de gîndire" — *gîndire*[2] „gînd, idee" ; *grupare*[1] „acțiunea de a grupa" — *grupare*[2] „grup" ; *import*[1] „acțiunea de a importa" — *import*[2] „totalitatea mărfurilor importate" ; *insultare*[1] „acțiunea de a insulta" — *insultare*[2] „insultă" ; *lucru*[1] „acțiunea de a lucra" — *lucru*[2] „rezultatul muncii" ; *scriere*[1] „acțiunea de a scrie" — *scriere*[2] „operă scrisă", *traducere*[1] „acțiunea de a traduce" — *traducere*[2] „text tradus" etc.

Polisemia de acest tip, foarte productivă în limba română, se bazează pe un transfer metonimic care reflectă legăturile dintre procese și obiectele rezultate în urma proceselor. Cele două valori ale substantivului la unele cuvinte se separă și se evidențiază destul de clar (cf. *dictare*[1] — *dictare*[2], *traducere*[1] — *traducere*[2]). La altele însă ele pot fi identificate mai greu (cf. *schimbare*[1] „proces de modificare" — *schimbare*[2] „fapt concret survenit în urma modificării"). Nu întîmplător acest tip de polisemie este tratat în dicționarele explicative cu multe inconsecvențe. Astfel, în *Dicționarul limbii române literare contemporane* majoritatea cuvintelor postverbale sînt explicate într-o asemenea manieră încît este greu de înțeles dacă este vorba de polisemie sau monosemie: *adnotare=acțiunea de a adnota și rezultatul ei : Indice bibliografic cu adnotări.* Ilustrația de fapt se referă la sensul al doilea, deși în explicație este dat pe primul loc sensul „acțiune". Dar pentru delimitarea celor două sensuri se poate aplica și un procedeu operațional formal. Substantivele postverbale cu sens abstract nu pot fi folosite la plural, ele formează cea mai numeroasă categorie a substantivelor *singularia tantum.* Cînd sînt folosite cu sens concret, substantivele respective pot avea și forme de plural: *schimbare — schimbări, traducere — traduceri* etc. La substantivele analizate derivarea semantică concurează cu derivarea morfologică. O particularitate a limbii române constă în aceea că rezultatul unei acțiuni poate fi exprimat printr-un substantiv abstract provenit dintr-un infinitiv lung și cu un derivat postverbal obținut cu un *sufix* avînd o valoare substantivală mai clară : *alimentare*[2] — *alimentație* „hrană", *cîntare*[2]— — *cîntec, consumare — consumație, admirare*[2] — *admirație, acla-*

mare[2] — *aclamaţie, cheltuire*[2] — *cheltuială, amorţire*[2] — *amorţeală* etc. Echivalenţele semantice de acest tip constituie una dintre principalele surse ale sinonimiei substantivelor în limba română.

În modelul mai general al derivării metonimice "acţiune" — „rezultat" se înscriu şi variantele „acţiune" — „calitate", „acţiune — instrument", „acţiune — agent".

2. Metonimia „acţiune — calitate" este specifică, printre altele, substantivelor postverbale care denumesc diverse procese psihice. Cel de al doilea sens exprimă, de regulă, o stare ce rezultă de pe urma procesului: *apăsare*[1] „acţiunea de a apăsa" — *apăsare*[2] „copleşire morală, stare de deprimare" *(De cîteva zile aveam o neliniște, o apăsare; o frică nelămurită!* Vlahuţă, O. A., 494); *întristare*[1] —„faptul de a se întrista" — *întristare*[1] „sentiment de tristeţe" *(Ruben îşi netezi încet barba şi o adîncă întristare era scrisă pe faţa lui.* Eminescu, P. L., 43); *înfiorare*[1] „faptul de a se înfiora" — *înfiorare*[2] „sentimentul de frică, groază *(Eu cred că am ieşit la războaie; pînă astăzi însă n-am simţit înfiorarea morţii.* Sadoveanu, O., VII, 20).

3. Transferul metonimic „acţiune — instrument" poate fi ilustrat prin următoarele substantive postverbale: *altoi*[1] „altoire" — *altoi*[2] „ramură folosită pentru altoire"; *ambalare*[1] „acţiunea de ambalare" — *ambalare*[2] „ambalaj"; *canalizare*[1] „acţiunea de a canaliza" — *canalizare*[2] „instalaţiile de canalizare"; *căutare*[1] „căutare" — *căutare*[2] „dispozitiv de ochire"; *pavaj*[1] „acţiunea de pavare" — *pavaj*[2] „strat de material folosit pentru pavare"; *ventilaţie*[1] „aerisire" — *ventilaţie*[2] „totalitatea instalaţiilor folosite pentru aerisire" etc.

4. Modelul de derivare semantică „acţiune — agent" este specific structurii unor substantive de tipul: *acoperire*[1] „acţiunea de a acoperi" — *acoperire*[2] „trupe de acoperire", *acuzare*[1] „faptul de a acuza" — *acuzare*[2] „partea care acuză la un proces"; *adunare*[1] „faptul de a (se) aduna" — *adunare*[2] „cei care se adună"; *apărare*[1] „acţiunea de a (se) apăra" — *apărare*[2] „trupe de apărare, jucători de apărare"; *companie*[1] „însoţire" — *companie*[2] „grup de persoane care îşi petrec timpul împreună"; *opoziţie*[1] „acţiunea de împotrivire, rezistenţă" — *opoziţie*[2] „totalitatea persoanelor care fac parte dintr-un grup politic potrivnic partidului la putere" etc.

5. Grupul tematic al substantivelor *denumiri de plante* se caracterizează prin prezenţa în structura semantică a unui sens derivat care a rezultat printr-un transfer metonimic sau

prin intermediul folosirii denumirii întregului pentru o parte (sinecdocă). Primul model de derivare poate fi interpretat la nivel semantic ca raportul dintre „denumirea copacului — lemnul de esență corespunzătoare" :

brad : 1. „copac conifer" ; 2. „lemnul de esența respectivă" *(masă de brad)* ;

fag : 1. *(Fagus silvatica)* ; 2. *mobilă de fag* „lemn de fag" ;

frasin : 1. *(Frasinus excelsior)* ; 2. „lemn de frasin"

dud : 1. „copac" ; 2. „lemn de dud" (butoi de dud) ;

paltin : 1. *(Acer pseudoplatanus)* ; 2. „lemn de esența respectivă ;

stejar : 1. „arborele respectiv" ; 2. „lemn de stejar" *(grindă de stejar)* etc.

Sinecdoca *(toto pro parte)* stă la baza polisemiei substantivelor care denumesc l e g u m e. În sfera lor semantică sînt cuprinse două sensuri : 1. „denumirea plantei" ; 2. „denumirea fructului (a legumei propriu-zise)" ;

ardei=1. „plantă din familia solanaceelor" ; 2. „fructul (uneori iute) acestei plante" ;

cartof : 1. *(Solanum tuberosum)* ; 2. „tuberculul acestei plante" ;

castravete : 1. *(Cucumis sativus)* ; 2. „fructul acestei plante" ;

fasole : 1. *(Phaseolus vulgaris)* ; 2. „păstaia sau boabele plantei" ;

varză : 1. *(Brassica)* ; 2. „căpățînă de varză" etc.

Cele două sensuri ale substantivelor din grupul analizat se diferențiază la nivel formal, prin faptul că în sensul de fruct ele pot avea și forme de plural *(castravete — castraveți, ceapă — cepe* etc.). Folosirea denumirii plantei și pentru fructul respectiv se întîlnește și la denumirile de flori : *trandafir*=1. „arbust din familia rozaceelor" ; 2. „floarea acestui arbust", *garoafă*=1. „plantă erbacee cu frunze lunguiețe și flori roșii sau roz" ; 2. „floarea acestei plante" etc.

Este interesant de observat că acest sistem de nomenclatură a fructului după denumirea arbustului sau a plantei respective nu se aplică la fructe. Modelul semantic „pom fructifer" — „fructele acestui pom" se realizează în limba română prin intermediul derivării morfologice și nu a celei semantice. Denumirile de pomi sînt de regulă de genul masculin, iar fructele lor — de genul feminin : *păr — pară, prun — prună, cireș — cireașă, vișin — vișină* etc. Ele se diferențiază atît la singular, cît și la plural : *păr — peri, pară — pere, prun —*

pruni, prună — prune. O excepție de la această regulă o avem în cazul lui *măr* care la singular denumește atît pomul, cît și fructul respectiv, cele două sensuri diferențiindu-se doar la plural: *măr — meri, măr — mere.* În domeniul denumirii pomilor și fructelor limba română se deosebește de alte limbi, cum ar fi, de pildă, rusa, unde și în acest sistem de nomenclatură se utilizează procedeul derivării semantice: *prun — sliva, prună — sliva, vișin — višnja, vișină — višnja, gutui — ajva, gutuie — ajva* etc.

c. **Grupul substantivelor care numesc substanțe** (metale, minerale, substanțe chimice etc.) constituie un sistem aparte prin însușirile morfologice ale substantivelor (ele reprezintă categoria cea mai numeroasă a substantivelor *singularia tantum*)," cît și prin tipul structurii lor semantice. Sfera acestor substantive cuprinde, de regulă, două sau mai multe sensuri care se află în raport de derivare după modelul „material — produs din acest material" sau „substanță — varietăți ale acestei substanțe".

Primul model de derivare este rezultatul unui transfer metonimic de la material la obiectele confecționate din el. Astfel, denumirile de m e t a l e se pot folosi pentru a denumi banii (monede) din metalul respectiv: *aur*=1. „metal prețios"; *(brățară de aur);* 2. „bani" (avere); *argint:* 1. „metal prețios" 2. „bani" *(Mari bogătani, fiare flămînde-nsetate / De aur, de-arginți, de bucate.* Beniuc, V. 153). Denumirile unor substanțe și materiale sînt folosite pentru a desemna obiecte de artă sau produse ale meșterilor: *bronz*=1. „metal"; 2. „statuie sau statuetă de bronz" *(Am devenit o statuă ... pe lîngă care trece o lume, ce știe că acest bronz nu are nici o simțire.* Eminescu, P. L., 87); *marmură:* 1. „rocă", 2. „statuie de marmură" *(Imaginea femeii, pe care Eminescu o asemăna cu Diana, are simplitatea și grația marmurelor antice.* T. Vianu, S. 77).

Substanțele, neputînd fi numărate, denumirile lor nu se folosesc decît la singular. Cu toate acestea, un însemnat număr de substantive din această categorie pot fi folosite și la forma de plural prin atașarea sufixului — *uri* care modifică sensul cuvîntului: *oțeluri, uleiuri, vinuri, băuturi, amestecuri* etc. Avem a face cu o polisemie de tip constructiv-gramatical, căci comutarea sensurilor se explicitează și la nivelul formei gramaticale a cuvintelor. În modelul derivării metonimice „material — obiect confecționat din materialul respectiv" se integrează și grupul cuvintelor care denumesc blănuri, piei,

țesături etc. Ele pot fi utilizate pentru a denumi îmbrăcămintea: *blană*=1. „piele de animal cu păr" ; 2. „bundă, cojoc, șubă" ; *voal*=1. „țesătură transparentă" ; 2. văl de acoperit fața la femei" ; *purpură*=1. „stofă vopsită cu purpură"; 2. „haină domnească, hlamidă" ; *astrahan*=1. „piele de miel de Astrahan" ; 2. „blană de astrahan" etc.

Metonimia este tipul de transfer cel mai constant în cadrul polisemiei substantivelor. Atît metonimiile analizate în această parte a lucrării, cît și cele menționate în cadrul discuției generale despre polisemie (cf. metonimia „nume propriu — nume comun", „încăpere — conținut", acțiune — locul acțiunii" *(intrare*[1] *— intrare*[2]*)* au un caracter constant și regulat. Ele sînt specifice unor grupuri foarte extinse de cuvinte. Metonimia este mai puțin expresivă decît metafora. În urma transferului metonimic, rezultă tipuri de sensuri care intră în categoria nominației și nu în grupul sensurilor expresiv-calificative.

Metafora se caracterizează printr-o varietate mai mare de tipuri și printr-un plus de expresivitate față de metonimie sau sinecdocă (varietate a metonimiei). Ea are însă un caracter mai puțin constant decît metonimia. Acest lucru se explică prin faptul că unul și același obiect poate servi ca punct de plecare pentru mai multe tipuri de comparații metaforice, și, în consecință, structura polisemelor cu sensuri derivate cu ajutorul metaforei este mai complicată decît structura polisemelor metonimice. De exemplu, cuvîntul *aur* a fost folosit de Eminescu doar cu două sensuri metonimice („fir de aur" și „veșmînt de aur") în timp ce valențele metaforice ale acestui cuvînt în opera sa sînt multiple și variate :

1. metaforă bazată pe culoare *(Gîndea cum i-ar lua capul ei de* a u r *în mîini și i-ar topi ochii cu sărutările lui* P. L. 39/14) ;
2. metaforă bazată pe asemănarea de impresii vizuale= „lumină, strălucire" *(Luna revărsa tot* a u r u l *ei în odaia lui.* P. L. 62/30) ;
3. metaforă creată prin asemănare de valori=„bogăție" *(O ! dezbrăcați viața de haina-i de granit, De purpură, de* a u r, *de lacrimi, de urît.* Împărat și proletar*) ;*
4. metaforă auditivă *(De ce vrei să scoți din aramă sunetul* a u r u l u i ? P. L., 53/3) ; *(O ! ce liberă și ușoară mă simt — zice ea c-o voce de-un timbru de* a u r. P. L., 57/14) ;

5. metaforă axiologică *(Gură de* a u r, *veac de* a u r, *zile de* a u r etc.). De exemplu : *Cînd privesc zilele de*— a u r *a scripturilor române, Mă cufund* ca într-o mare de visări dulci și senine *(*Epigonii*).*

1. Grupul tematic al denumirilor părților corpului (terminologia somatică) manifestă o predilecție pentru dezvoltarea unor sensuri derivate (adesea cu o pronunțată valoare expresivă) care au la bază o metaforă funcțională sau o metaforă realizată prin asemănare de formă. Metafora funcțională reflectă asemănarea dintre rolul organului respectiv și poziția socială a omului sau destinația unui instrument. De exemplu, *cap* înseamnă și „conducător", *mînă* „ajutor, lucrător", *creier* „persoana sau organul social care decide", *ochi* „iscoadă", *limbă* (arh.) „prizonier care poate da informații", *ureche* (la pl.) „ascultător" etc. Foarte frecvente sînt transferurile funcționale de la denumirea unui organ uman la instrumente și mecanisme cu funcții apropiate : *braț* (la macara), *ochi* (la aparat optic), *dinți* (la fierăstrău, roată etc.).

Nu mai puțin productivă este metafora antropomorfă efectuată prin asemănarea părților corpului cu formele din natură :

— forme de relief : *piciorul muntelui, limbă de nisip, ochi de apă, talpa dealului, cotul rîului, creștetul muntelui* etc. ;

— obiecte, instrumente, unelte etc. : *urechea acului, gîtul sticlei, spatele scaunului, burta butoiului, buza cuțitului* etc. ;

— denumiri de plante și animale : *cap-de-mort, capul-lui-Adam, ochi de viță* (mugur), *mustăți* (la spicul cerealelor) etc.

2. **Grupul substantivelor care denumesc animale** (sistemul *zoosemiei)* formează o structură aparte în cadrul polisemiei lexicale în orice limbă. Sistemul de sensuri cuprinse în sfera acestor substantive a căpătat denumirea de *zoosemie.* Ca orice structură semantică zoosemia reprezintă o îmbinare dintre sensurile de bază ale cuvintelor unite tematic cu sensurile derivate (figurate) prin intermediul unor relații stabile și repetabile. Asemănarea structurilor semantice ale cuvintelor care denumesc animale se explică prin cauze de ordin extralingvistic. Iradierea semantică a sensurilor din sfera zoosemiei are loc în trei direcții principale : 1. spre lumea calităților umane ; 2. spre lumea obiectelor și lucrurilor neînsuflețite create de om ; 3. spre regnul vegetal.

Sensurile din prima categorie sînt întotdeauna metafore expresive cu funcție de caracterizare care atribuie omului însușirea simbolizată de un anumit animal. Se pot distinge două grupuri de valori redate prin metaforele de acest tip: 1. epitete pozitive și 2. epitete negative. Ca simboluri ale unor calități pozitive se utilizează următoarele denumiri de animale: *porumbiță* (termen de alintare pentru femei), *lebădă* (pop. *lebediță*, simbol al grației și eleganței), *căprioară*, *căpriță* (simboluri ale grației și sprintenelii), *furnică* (simbol al hărniciei), *privighetoare* și *ciocîrlie* (simboluri ale cîntăreților), *vultur* și *șoim* (simboluri ale curajului), *leu* și *taur* (simboluri ale forței) etc.

Sensurile figurate ale acestor cuvinte se evidențiază mai cu seamă în construcții comparative *(sprintenă ca o căprioară, puternic ca un leu* etc.) sau în forme de adresare *(Porumbița mea, îi răspunde împăratul, împărăția mea și eu sîntem supuși ascultători ai poruncii tale.* Ispirescu, L., 29).

Grupul substantivelor-denumiri de animale care se folosesc pentru caracterizarea negativă a oamenilor este mult mai numeros. Conotațiile pe care le poartă aceste denumiri de animale își au rădăcinile în folclor, în basme și legende. Valoarea lor simbolică se datorează în bună parte și creației fabuliștilor, care au învestit diverse specii de animale cu anumite atribute constante. Vom cita cîteva dintre denumirile animalelor care sînt utilizate ca epitete negative pentru oameni: *bou* (om prost, neistruit), *bivol* (om gras, greoi, nesimțitor), *cîine* (om rău, hain), *calîr* (om încăpățînat), *cățea* (femeie rea), *dihanie*, *fiară*, *jivină* (om rău, crud, mișel), *măgar* (om prost, încăpățînat și obraznic), *măgăriță* (despre o femeie proastă și obraznică), *cameleon* (om prefăcut, conformist), *maimuță* (om lipsit de originalitate, care imită pe alții), *papagal* (cel care repetă mecanic), *vulpe* (om prefăcut și șiret), *gîscă*, *gîsculiță* (despre o femeie naivă), *porc* (despre un om prost crescut, obraznic sau josnic), *scroafă* (despre o femeie nerușinată, grosolană și ticăloasă), *vacă* (despre o femeie proastă, neîndemînatică), *viperă* (femeie rea) etc.

Tot pe baza metaforei se efectuează transferul denumirii animalelor asupra unor obiecte, instrumente și mecanisme. Asocierea se face prin asemănare de funcție (metaforă funcțională) sau prin asemănarea formei obiectului cu animalul respectiv. De exemplu, *cal*=1. aparat de gimnastică pentru sărituri; 2. figură de șah; *capră*=1. dispozitiv de lemn cu patru picioare pentru tăiat lemne cu fierăstrăul; 2. sistem de lemne încrucișate cu care se întărește o construcție; 3. scaun

la trăsură ; 4. aparat de gimnastică ; *cocoș*=1. ciocănel percutor la armele de foc ; 2. pîrghie de comandă a supapei la ciocanele pneumatice ; *urs*=1. fiecare din grinzile unui pod de lemn ; *zebră*=1. linie de trecere pentru pietoni etc.

Al treilea tip de sensuri în sistemul zoosemiei, mai puțin regulat decît primele două, este rezultatul transferului denumirilor de animale pentru flori și plante. De cele mai multe ori ele apar în formații compuse : *ochiul-boului, ciuboțica-cucului, laba-ursului, barba-ursului* etc.

După cum se poate vedea, structura semantică a substantivelor, în pofida unei lipse aparente de ordine și a varietății extraordinare de sensuri componente, este rezultatul unor transferuri semantice, comparabile prin regularitatea lor cu procesele de derivare morfologică.

2. POLISEMIA VERBELOR

Verbul ocupă unul dintre primele locuri printre părțile de vorbire cu o polisemie dezvoltată, rivalizînd cu substantivul. Din primele 200 de verbe care încep cu litera *A*, cuprinse în *Dicționarul limbii române moderne* (DLRM), aproape 50% au două sau mai multe sensuri. Dacă luăm în considerare faptul că o bună parte din verbele monosemantice date în acest dicționar aparțin limbajului popular sau regional *(a amuși, a alivăni, a mierzi* etc.) sau sînt cuvinte neologice *(a abroga, a acredita, a ambreia* etc.), vom constata că verbele aparținînd fondului activ al limbii au de regulă mai multe sensuri. La alte litere numărul verbelor polisemantice este și mai mare. DLRM înregistrează la litera *L* un număr de 78 de verbe. Dintre ele numai 35 sînt verbe monosemantice, restul de 43 verbe au două sau mai multe sensuri. Chiar după date preliminare, se poate presupune că majoritatea lexemelor verbale din limba română au structuri polisemantice. Unele din verbele mai frecvent folosite în limba română au un număr impresionant de sensuri, plasîndu-se printre lexemele cu cea mai mare pletoră semantică. Verbul *a lua* are 23 de sensuri, *a fi* — 20, *a lega* — 15, *a avea* — 14 etc.

Predispoziția verbului pentru polisemie derivă din natura semantică și ontologică a acestei părți de vorbire, din funcțiile sale specifice în cadrul propoziției, din multitudinea formelor sale gramaticale. Contururile semantice ale verbului sînt mai difuze și labile, datorită faptului că procesele au un grad de

diferențiere mai scăzut în comparație cu obiectele[61]. La verbe este greu de precizat dacă în diverse contexte ele își păstrează identitatea semantică sau își modifică sensul. Astfel, este greu să afirmăm cu certitudine dacă verbul *a coase* în contextele: *a coase un nasture* și *a coase un costum* realizează unul și același sens sau sensuri diferite. După DLRM, în ambele cazuri am avea același sens. În realitate, acțiunile respective nu coincid nici prin modul lor de efectuare, nici prin rezultatul lor.

Verbul *a tăia* în construcțiile: *a tăia un copac din pădure, a tăia pîinea cu cuțitul, a tăia un buștean cu fierăstrăul, a tăia unghiile cu foarfeca,* pentru majoritatea vorbitorilor limbii române, va însemna, probabil, unul și același lucru, deși, în realitate, în toate cele patru contexte avem acțiuni ce diferă prin instrumentul de efectuare *(topor, cuțit, fierăstrău, foarfecă).* prin obiectele supuse acțiunii *(copac, pîine, buștean, unghii).* Vorbitorii limbii ruse vor folosi pentru fiecare din cele patru variante ale acțiunii de „a tăia" verbe diferite: *rubit', rezat', pilit', strič,* fără a considera că ele exprimă unul și același lucru.

În domeniul polisemiei verbale se deslușesc cîteva tipuri de structuri regulate care definesc specificul acestei părți de vorbire. Tot așa cum fiecare verb monosemantic poate fi încadrat în una din cele trei categorii fundamentale ale procesualității: *acțiuni, deveniri, stări,* sensurile concrete ale verbului polisemantic aparțin și ele uneia sau alteia dintre cele trei categorii semantice.

De aceea, din varietatea și multitudinea de sensuri concrete care alcătuiesc structura polisememelor verbale românești se desprind cîteva tipuri constante de polisemie bazată pe îmbinarea următoarelor valori: 1. *acțiuni — stări;* 2. *acțiuni— deveniri;* 3. *deveniri — stări;* 4. *acțiuni — deveniri — stări.*

În permanenta pendulare a proceselor descrise prin intermediul verbului între categoria acțiunii, stării sau devenirii, care lărgește diapazonul semantic al verbului, sînt angajați o serie de factori constructivi-sintactici sau morfologo-paradigmatici: 1. caracterul tranzitiv-intranzitiv al verbului; 2. forma activă sau reflexivă a verbului; 3. natura ontico-semantică a subiectului (ființă, obiect etc.); 4. forma activă sau pasivă a verbului; 5. prezența sau absența complementului de agent; 6. caracterul personal sau impersonal al verbului; 7. formele temporale.

Verbul, considerat, pe bună dreptate, „sîmburele frazei" datorită valențelor sale constructiv-sintactice, este în același

timp influențat din punct de vedere semantic de partenerii săi de context mai mult decît alte părți de vorbire. Majoritatea sensurilor derivate ale verbelor sînt determinate contextual și formal-sintactic. De aceea, analiza semanticii verbelor poate fi efectuată nu numai pe baza tipurilor de metafore, ci și în funcție de factorii de natură constructivă care determină modificarea și restructurarea sferei semantice.

a. Factorul tranzitivității constituie o coordonată sintactică majoră care ordonează structura semnificațiilor verbului. Este suficient să răsfoim cîteva pagini ale oricărui dicționar explicativ pentru a constata că majoritatea sensurilor verbelor sînt însoțite de indicația privind tranzitivitatea și intranzitivitatea verbului: *arde* = 1. *Intranz.* (despre foc) „a fi aprins"; 2. *Tranz.* „a da foc, a băga în foc" etc. Prezența complementului cu valoare de obiect al acțiunii este o formă de explicitare sintactică a caracterului actant și emergent al procesului. Imposibilitatea verbului de a avea un complement cu valoare de obiect semnalează că s-a produs o înlocuire a valorii de acțiune cu un sens de stare sau devenire: *a orbi* (pe cineva) — *a orbi* „a deveni orb", *a mirosi* (o floare) — *floarea miroase* etc.

Un caz de polisemie constantă a verbului rezultă din folosirea *absolută* a verbelor tranzitive. Este vorba de acele verbe tranzitive care în anumite condiții se folosesc fără complement direct. În astfel de situații, verbul capătă o nuanță nouă, indicînd fie capacitatea subiectului de a face acțiunea respectivă, fie predispoziția la acțiunea denotată prin verb: *băiatul citește o carte — băiatul citește deja* („știe să citească"); *el scrie o compunere — el scrie* („se îndeletnicește cu scrisul, este scriitor"); *Ion bea un pahar de vin — Ion bea* („este bețiv"); *Petre fumează o țigară — Petre fumează* („este fumător") etc.

O altă structură polisemantică, influențată de prezența sau absența complementului de obiect, o întîlnim la verbele care arată acțiuni de deplasare. Cînd sînt însoțite de un complement direct, ele exprimă un sens cauzativ, iar în construcții intranzitive sînt egale cu valoarea diatezei medii, indicînd o autodeplasare sau aflarea subiectului într-o stare de mișcare: *a alerga pe cineva* „a fugări" — *a alerga* (intr.), *a goni* (pe cineva) „a alunga" — *a goni* (intr.) *a coborî* (pe cineva) — *a coborî* (intr.), *a opri* (o mașină) — *a opri* (intr.) etc.

Anularea tranzitivității este întotdeauna o condiție de realizare a transpoziției unui verb de acțiune factitiv într-un

verb eventiv: *a albi pînzele — pînzele au albit, a obosi pe cineva — el a obosit, a slăbi forțele cuiva — forțele au slăbit* etc. Factorul tranzitivității joacă un rol important în trecerea unui verb de acțiune în categoria stării: *a fierbe apa — apa fierbe, a mirosi o floare — floarea miroase* etc.

b. Factorul reflexivizării determină o gamă variată de modificări în structura semantică a verbului. Morfemul reflexiv în limba română are un pronunțat caracter lexical. Cu excepția cazurilor în care morfemul reflexiv îndeplinește o funcție pur gramaticală (diateza reflexivă propriu-zisă și diateza pasivă), adăugarea morfemului reflexiv duce la modificarea sensului lexical, de unde rezultă următoarele tipuri de polisemantism:

1. Verbul tranzitiv indică o acțiune de modificare, avînd un caracter factitiv-cauzativ, iar forma reflexivă exprimă o devenire (are sens reflexiv-eventiv); *a bucura* (pe cineva) — *a se bucura, a întrista* (pe cineva) — *a se întrista, a modifica* (ceva) — *a se modifica* etc.

2. Verbul tranzitiv exprimă o acțiune mentală de stabilire a unor raporturi dintre obiecte și fenomene, verbul reflexiv arată doar relația respectivă: *a deosebi roșul de negru — roșul și negru se deosebesc, a opune termenii relației — termenii relației se opun, a asemăna două ființe — două ființe se aseamănă* etc.

3. Verbul tranzitiv arată o acțiune de dispunere a obiectelor în spațiu, acțiuni de deplasare, iar verbul reflexiv are o valoare pozițională (este un verb de stare):

a dispune băncile într-o ordine — băncile se dispun în două rînduri;

a extinde terenul arabil — terenul arabil se extinde pe o rază mare;

a înghesui cărțile în raft — cărțile se înghesuie în raft (stau înghesuite);

a înșira lucrurile pe masă — lucrurile se înșiră pe masă (stau înșirate);

a răsfira crengile copacului — crengile se răsfiră în toate părțile;

a prelungi un drum — drumul se prelungește pînă în sat;

a rîndui casele în linie — casele se rînduiesc de-a lungul drumului;

a situa pe cineva în frunte — el se situează în fruntea coloanei;

a suprapune două figuri — cele două figuri se suprapun (sînt suprapuse).

4. Verbul la forma activă arată o acțiune de percepere a obiectelor, iar forma reflexivă indică modul în care obiectele se impun simțurilor noastre :

a vedea un copac — copacul se vede („este vizibil") ;
a auzi un zgomot — zgomotul se aude ;
a simți miros greu — mirosul se simte ;
a zări o casă în depărtare — casa se zărește în depărtare etc.

5. Verbul la forma activă are un sens cauzativ, arătînd punerea în mișcare a obiectului, forma reflexivă arată o automișcare (stare de agitație, mișcare) :

a clătina un copac — copacul se clatină ;
a deplasa un obiect — ghețarul se deplasează ;
a mișca o piatră — piatra se mișcă ;
a învîrti o roată — roata se învîrtește etc.

6. Alte tipuri de sensuri ale verbului sînt determinate de forma pasivă. Ne referim în special la pasivele românești construite cu *a fi* + *participiul verbului*, care manifestă o tendință spre lexicalizare devenind forme analitice ale predicatului de stare. Funcția aceasta o au nu numai participiile adjectivizate care împreună cu verbul *a fi* alcătuiesc un predicat nominal *(el este obosit, el este chibzuit, el este supărat)*. Deplasarea spre sfera stărilor se observă aproape la toate formele analitice ale pasivului românesc. Astfel, chiar verbele de deplasare ale căror participii se adjectivează mai greu, atunci cînd sînt folosite la pasiv, pot indica și o poziție a corpului rezultată în urma deplasării :

a arunca pietre — pietrele sînt aruncate pe jos ;
a așeza cărțile în raft — cărțile sînt așezate în raft ;
a azvîrli lucrurile pe jos — lucrurile sînt azvîrlite pe jos;
a culca copilul în pat — copilul este culcat în pat ;
a împrăștia lucrurile prin cameră — lucrurile sînt împrăștiate peste tot etc.

Faptul că verbele respective indică nu o acțiune, ci o stare este subliniat de absența complementului de agent. Valoarea lor de stare poate fi probată și prin înlocuirea verbului *a fi* cu verbul pozițional *a sta* ; *cărțile sînt așezate în raft — cărțile stau așezate în raft.*

c. Tipul subiectului este un factor de extremă importanță în determinarea contextuală a sensurilor verbale. Subiectele pot fi împărțite în două categorii, în funcție de gradul

lor de participare la desfășurarea procesului denotat de verb: 1. subiecte capabile să inițieze și să ducă pînă la capăt o acțiune; 2. subiecte non-actante. În prima categorie intră, în primul rînd, substantivele care denumesc ființe. Subiectele non-actante sînt, de regulă, substantive neanimate. Pe lîngă subiectele din prima categorie pot fi folosite verbe de acțiune. Atunci cînd locul subiectului animat este luat de un substantiv neanimat, verbul respectiv își pierde de obicei valoarea de acțiune și capătă un sens de stare. Natura subiectului determină următoarele tipuri de polisemie în limba română:

1. Verbele de mișcare cu un subiect animat indică acțiuni de deplasare atunci cînd subiectul este un lucru imobil verbele capătă un sens pozițional:

a ieși : omul a ieșit din casă — cornișa iese în afară;
a intra : elevul intră în clasă — poteca intră în pădure;
a trece : omul trece pe stradă — șoseaua trece pe lîngă casă;
a traversa : am traversat strada — munții traversează toată țara etc.

2. Verbele din grupul „a acoperi", „a cuprinde", cînd sînt folosite cu un subiect însuflețit și un complement instrumental, arată acțiuni. Cînd complementul instrumental ocupă locul subiectului, verbele respective capătă o valoare poziționalã:

a acoperi fața cu o batistă — batista acoperă fața;
a împrejmui curtea cu un gard — gardul împrejmuiește curtea;
a înconjura un teren cu sîrmă — sîrma ghimpată înconjură terenul;
a încinge mijlocul cu un brîu — brîul încinge mijlocul etc.

3. Verbele din grupul „a închide", „a stăvili", cînd sînt folosite cu un subiect neînsuflețit, indică așezarea obiectului sau destinația lui:

a astupa sticla cu un dop — dopul astupă sticla;
a bara drumul cu o bîrnă — bîrna barează drumul;
a bloca strada cu o căruță — căruța blochează strada;
a baricada ușa cu un dulap — dulapul baricadează ușa;
a stăvili apa cu un zăpor — zăporul stăvilește apa;
a sprijini tavanul cu un stîlp — stîlpul sprijină tavanul etc.

4. Trecerea obiectului în poziția de subiect modifică sensul verbelor din grupul „a determina", „a număra", acordîndu-le o valoare relațională:

a număra turma de oi — turma de oi numără 100 de capete;
a prețui obiectele de artă — obiectele de artă prețuiesc mult;
a cîntări peștele — peștele cîntărește 3 kg;
a echivala două documente — diploma de maturitate echivalează cu diploma de bacalaureat.

5. Omisiunea subiectului (impersonalizarea verbului) sau înlocuirea subiectului din grupul substantivelor de gen personal printr-un substantiv din sfera grupului „părți ale corpului" determină trecerea verbului de acțiune în categoria verbelor „sentiendi":

a înțepa pe cineva cu un ac — mă înțeapă la inimă;
a arde rana cu fier roșu — obrazul mă arde;
a chinui un om — mă chinuie măseaua;
a furnica (despre oameni) — *mă furnică pe la spate*;
a înjunghia un animal — mă înjunghie pe la spate;
a pișca pe cineva de mînă — mă pișcă la limbă;
a mînca o friptură — mă mănîncă palma — mă mănîncă în palmă.

6. Verbele din grupul „a lucra", cînd sînt folosite cu un substantiv indicînd mecanisme sau instituții, exprimă sensul „a fi în stare de funcționare":

omul lucrează la fabrică — fabrica nu lucrează astăzi;
copilul merge pe stradă — ceasul merge;
oamenii acționează în mod diferit — mecanismele acționează etc.

7. Verbele din grupul „a indica, a arăta", cînd sînt folosite pe lîngă un subiect non-actant, capătă o valoare relațională, funcția lor fiind apropiată de cea a verbelor semicopulative:

a arăta cuiva ceva — desenul arată foarte frumos;
a însemna ceva pe hîrtie — acest cuvînt nu înseamnă nimic;
a semnala cuiva unele neajunsuri — tusea semnalează răceala.

Observațiile asupra polisemiei verbale ne arată că în structura unui verb polisemantic din limba română se îmbină cel mai frecvent un sens denotînd o acțiune și un sens care indică o stare. Se poate chiar afirma că orice verb de acțiune,

în anumite condiții de context, poate fi folosit pentru a indica o stare. Comutarea sensului activ-tranzitiv cu un sens de stare se realizează prin procedeul reflexivizării (*a situa — a se situa*), prin punerea verbului la forma pasivă *(a arunca — a fi aruncat)*, prin convertirea lui într-un verb intranzitiv *(a fierbe apa — apa fierbe)* sau prin folosirea lui pe lîngă un subiect neînsuflețit *(am ieșit din casă — cornișa iese în afară)*.

Un alt tip de polisemantism îl reprezintă verbele care îmbină în sfera lor un sens factitiv și un sens eventiv. Valoarea factitivă a verbului se realizează în construcțiile $N_n^1 + V_t + N_a^2$: *viața îi schimbă pe oameni* ; *soarele a îngălbenit hîrtia*. Sensul eventiv se obține în urma trecerii obiectului în poziția de subiect : $N^2n + V_i$ = hîrtia a îngălbenit. Această permutare poate fi însoțită și de reflexivitatea verbului : *oamenii se schimbă, hîrtia s-a îngălbenit*.

Mai puțin frecvent este polisemantismul bazat pe coexistența unui sens eventiv cu un sens din categoria stării. Structuri de acest tip pot fi întîlnite la verbele reflexive eventive, care, în anumite condiții de context, indică persistența subiectului într-o anumită stare sau modul său de a fi : *a se bucura* = „*a* deveni bucuros“ (*Părinții, cum au văzut-o, s-au bucurat cu mare bucurie*. Creangă, P., 86) ; *a se bucura* = „a fi bucuros“ *(mă bucur că toate lucrurile merg bine)* ; *a se lenevi* = „a deveni leneș“ — *a (se) lenevi* = a fi leneș“ *(el lenevește toată ziua)* etc.

În limba română există un grup nu prea numeros de verbe care îmbină în structura lor semantică un sens tranzitiv factitiv, un sens eventiv și unul de stare, fără ca verbul respectiv să-și modifice forma gramaticală. Avem în vedere verbele derivate de la adjective cromatice, care, atunci cînd sînt întrebuințate ca verbe tranzitive, au valoare cauzativă, iar cînd sînt folosite intranzitiv capătă un sens de devenire („ a căpăta culoarea indicată în tema verbului“) sau exprimă o stare („a se distinge prin culoarea denumită în tema verbului“). De exemplu :

a albi :

1. acțiune = *Jos, fete* a l b e s c *și bat rufe* (St. O. Iosif, T., 135).
2. devenire = *Pînzele să nu* a l b e a s c ă. *Ci mai rău să înnegrească* (Teodorescu, P. P., 559).
3. stare = *Pe tăpșanurile cu iarbă uscată* a l b e a *omătul nou* (Sadoveanu, F. J., 442).

a albăstri:
1. acțiune = A m a l b ă s t r i t *prea tare lîna* (DLRLC)
2. devenire = *Laptele se* a l b ă s t r e ș t e *cînd îl subțiem cu apă* (DLRLC).
3. stare = *În fund* a l b ă s t r e s c, *în curmeziș, coamele munților, crestate pe alocuri ca niște metereze uriașe* (Rebreanu, P. S., 139).

a înnegri:
1. acțiune = *Amurgul* î n n e g r i s e *zarea. S-auzea departe tremurat cîntarea\Buciumului jalnic* (Coșbuc, P. I., 249).
2. devenire = *Busuiocul a-*n n e g r i t,*Rozmarinul a-ngălbenit* (Alecsandri, P. P., 248).
3. stare = *Pe-o culme ușoară* î n n e g r e a *un pîlc de mărăcini* (Sadoveanu, O. A., III, 54).

a roși:
1. acțiune = *Făcînd din pieptul vostru un zid...,* R o ș i n d *cu-a voastru sînge fierbinte, ... Siretul, Prutul* (Alecsandri, P. III, 217).
2. devenire = *Soarele, în abur, ca un foc* r o ș e ș t e (Bolintineanu, P. 10).
3. stare = *Și pretutindeni pe ogoare-nguste.* R o ș e s c *ca macii, roși batiste, fuste. Și albesc ca neaua pînzele de ii* (D. Botez, F. S., 79).

Capacitatea lexemului verbal de a îmbina în sfera sa mai multe sensuri mărește în mod considerabil valențele semantice ale acestei părți de vorbire. Caracterul dinamic al structurii verbului se dezvăluie atît în planul funcționării sincronice, cît și în procesul istoric al evoluției limbii. Dintre toate părțile de vorbire, verbul manifestă cea mai mare „maleabilitate" față de context, putînd fi utilizat în diverse construcții sintacti-

ce. Dar modificările de context se repercutează asupra lexemului verbal, determinînd anumite prefaceri calitative ale structurii sale interne. Varietatea tipurilor de sensuri cuprinse în sfera verbelor polisemantice nu exclude existența anumitor legități specifice polisemiei în general.

În încheierea discuției privind polisemia părților de vorbire, se poate constata că tendința semnificantului de a-și modifica sensul de bază prin adăugarea unor valori lexicale noi este specifică tuturor claselor de cuvinte, deși gradul de dezvoltare a pletorei semantice ca și ponderea diverselor tipuri de sensuri diferă de la o categorie de cuvinte la alta. Complexitatea structurii semantice este în raport direct cu o serie de factori de natură lexicală, gramaticală și funcțional-stilistică, care favorizează sau, dimpotrivă, limitează procesele iradierii semantice a lexemelor. Avem în vedere, în special, următoarele însușiri obiective ale unităților vocabularului:

1. Frecvența cuvintelor în limbă (această dependență a fost relevată de G. K. Zipf sub forma unei legi statistice: numărul sensurilor unui cuvînt tinde să fie egal cu rădăcina pătrată a frecvenței lui relative în limbă[66]);

2. Apartenența cuvîntului la o anumită parte de vorbire (verbele și substantivele au structuri semantice mai complexe, în comparație cu alte părți de vorbire);

3. Structura morfematică a cuvîntului (lexemele nederivate au o polisemie mai dezvoltată decît derivatele lor prefixale sau sufixale);

4. Natura denotatelor (cuvintele care exprimă noțiuni fundamentale sau denumesc obiecte și fenomene esențiale în viața vorbitorilor limbii respective au, de regulă, o polisemie dezvoltată);

5. Vechimea cuvîntului în limbă (cuvintele vechi, în procesul folosirii lor multiseculare, dezvoltă o gamă variată de sensuri și conotații; neologismele au, de regulă, un singur sens);

6. Însușirile funcțional-stilistice ale cuvintelor (la cuvintele neutre din punct de vedere stilistic polisemia este mult mai bogată decît la cele marcate stilistic).

Polisemia lexicală, categorie fundamentală a semasiologiei, se află în raporturi intime cu sinonimia, antonimia, omonimia, determinînd în multe privințe specificul acestor subsisteme, ca și particularitățile sistemului limbii în general.

Note şi trimiteri

[1] S. Stati, *Omonimia sintactică*, în LL, nr. 11, 1966, p. 387—395.
[2] St. Ullmann, *Précis de sémantique française*, ed. a II-a, Berne, 1959, p. 199.
[3] Emanuel Vasiliu, *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale*, Bucureşti, 1970, p. 245 şi urm.
[4] R. A. Budagov, *Zakon mnogoznačnosti slova*, în „Russkaja reč", 1972, nr. 3, p. 134.
[5] St. Ullmann, *Semantičeskie universalii* (traducere din limba engleză) în „Novoe v lingvistike", vypusk V, Moscova, 1967, p. 250—299.
[6] S. Karcevskij, *Du dualisme asymétrique du signe linguistique*, în „Travaux du Cercle linguistique de Prague", 1929, nr. 1, p. 88—93.
[7] R. A. Budagov, *op. cit.*, p. 132.
[8] I. Coteanu, *Stilistica funcţională a limbii române*, Bucureşti, 1973, p. 91.
[9] Fenomenul respectiv se concretizează uneori în extinderea nejustificată a unor cuvinte „la modă" (*problemă, chestiune, a aplica, a solicita, fortuit* etc.), care sînt folosite în contexte total nepotrivite cu semnificaţia adevărată a acestor cuvinte.
[10] St. Ullmann, *Descriptive semantics and lingvistic typology*, „Word", vol. 9, nr. 3, 1953, p. 225—240.
[11] Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, Bucureşti, 1954, p. 23.
[12] Cf. S. Marcus, *Poetica matematică*, Bucureşti, 1970, în special capitolul *Opoziţii dintre limbajul ştiinţific şi cel poetic*, p. 31—54.
[13] R. A. Budagov, *Vvedenie v nauku o jazyke*, ed. a II-a, Moscova, 1965, p. 33.
[14] Ecaterina Fodor, *Determinologizacija v sovremennyx slavjanskix jazykax*, în „Romanoslavica", XVI, 1968.
[15] Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, Bucureşti, 1956,p. 39.
[16] Cf. A. Martinet, *Economie des changements phonetiques*, Berne, 1956.
[17] H. Kronasser, *Handbuch der Semasiologie*, Heidelberg, 1952, p. 84.
[18] St. Ullmann, *Précis de sémantique française*, ed. a II-a, Berne, 1959, p. 199.
[19] Dr. Herbert Koziol, *Grundzüge der englischen Semantik*, Wien-Stuttgart, 1967, p. 24.
[20] E. Sapir, *Le language*, traducere din limba engleză, Paris, 1967, p. 199.
[21] Cf. I. S. Tyšler, *O leksičeskoj polisemii slova*, în volumul *Jazyk i obščestvo*, Saratov, 1967, p. 178—179.
[22] Cf. *The Oxford English Dictionary*, Oxford, 1933.
[23] A. A. Potebnea, *Iz zapisok po russkoj grammatike*, vol. I—II, ed. a III-a, Moscova, 1958, p. 17.
[24] H. P. Blok, *Localism and Deixis in Bantu Languages*, în „Lingua", vol. 5, 1956, p. 382—419.
[25] J. Piaget, *Psihologia inteligenţei* (traducere din limba franceză) Bucureşti, 1965, p. 91—94.
[26] Cf. Tatiana Slama-Cazacu, *Limbaj şi context*, Bucureşti, 1959, p. 291—293.
[27] Apud R. A. Budagov, *Zakon mnogoznačnosti slova*, p. 134.

[28] Această afirmație contravine părerii larg răspîndite în lingvistică după care transferul poate fi de două feluri: transfer de sens și transfer de cuvînt (cf. H. Schuchardt, *Sachen und Wörter*, „Antropos", VII, 1912, p. 827—839).

[29] St. Ullmann, *op. cit.*, p. 200.

[30] *Ibidem*, p. 200.

[31] A. I. Smirnickij, *K voprosu o slove. Problema toždestva slova*, în volumul *Voprosy teorii i istorii jazyka*, Moscova, 1952, p. 3—5.

[32] V. V. Vinogradov, *Osnovnye tipy leksičeskix značenij slova*, în „Voprosy jazykoznanija", 1953, nr. 5.

[33] Cf. *Tratat de lingvistică generală*, sub redacția Acad. Al. Graur, S. Stati, L. Wald, București, 1971, p. 227.

[34] A. Martinet, *Elemente de lingvistică generală* (traducere și adaptare la limba română de Paul Miclău), București, 1970, p. 34.

[35] V. A. Zvegincev, *Teoretičeskaja i prikladnaja lingvistika*, Moscova, 1968, p. 41.

[36] H. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, 1880 (în versiunea rusă *Principy istorii jazyka*, Moscova, 1960, p. 93—97).

[37] A. A. Potebnea, *op. cit.*, p. 19.

[38] Al. Rosetti, *Filosofia cuvîntului*, București, 1946, p.78.

[39] L. N. Novikov, *Leksikologija russkogo jazyka, ejo osnovnye ponjatija i kategorii*. Stat'ja vtoraja, în „Russkij jazyk v nacional'noj škole 1972, nr. 6, p. 15.

[40] Lucian Blaga, *Geneza metaforei și sensul culturii*, București, 1937, p. 44.

[41] „Principalul instrument cu ajutorul căruia reprezentarea figurală se transformă în noțiune este *metafora*" (Henri Wald, *Metaforă și concept*, VR, 1964, nr. 9, p. 141).

[42] Lazăr Șăineanu, *Raporturile dintre gramatică și logică*, București, 1891, p.73.

[43] Tudor Vianu, *Problemele metaforei și alte studii de stilistică*, București, 1957; G. I. Tohăneanu, *Sinonimie și polisemie metaforică*, LR, XIII, 1964, nr. 5, p. 495—499; Sala Marius, *Asupra metaforei reciproce*, „Fonetică și dialectologie", vol. III, 1961, p. 203—206; Elena Slave, *Expresivitatea metaforei lingvistice*, LR, XV, 1966, nr. 4, p. 329—338; Geo Bogza, *Metafora* (I), „Contemporanul", 1968, nr. 45, (II) „Contemporanul", 1968, nr. 46; Felicia Giurgiu, *Structuri lingvistice ale metaforei baudelairiene*, „Orizont", XVIII, 1967, nr. 8. p. 60—63; Henri Wald, *Ambivalența metaforei*, „Familia", 1970, nr. 4, p. 7; Mihaela Mancaș, *Sur la méthonymie et la métaphore*, RRL XVIII, 1973, nr. 5, p. 439—443; Eugen Dorcescu, *Metafora poetică*, București, 1975.

[44] St. Ullmann, *Semantičeskie universalii*, p. 279—281.

[45] I. Coteanu, *Raportul dintre conotație și denotație*, LL, nr. 3, 1972, p. 301—302.

[46] Cf. Victor Vascenco, *Schiță de lexicografie metalingvistică*, introducere la *Dicționarul rus-român de termeni lingvistici și filologici*, Universitatea din București, 1970, p. XI—XII.

[47] Cf. A. Gardiner, *The theory of proper names*, ed. a II-a, London N. Y. — Toronto, 1954; A. A. Ufimceva, *Slovo v leksiko-semantičeskoj sisteme jazyka*, Moscova, 1968, p. 74—75; Diverse păreri asupra acestei probleme sînt analizate de Viorica Florea, *Despre înțelesul numelor proprii*, CL, XVII, 1972, nr.1, p. 169—177.

[48] Cf. V. P. Berkov, *Voprosy dvujazyčnoj leksikografii*, Leningrad, p. 88—109.

[49] Al Graur, *Nume de persoane*, Bucureşti, 1965, p. 151—159.

[50] În limba rusă, de exemplu, substantivele proprii devenite comune, împreună cu derivatele lor, alcătuiesc 2,8% din totalul lexemelor cuprinse în unele dicţionare explicative (cf. D. S. Mgeladze, N. P. Kolesnikov, *Ot sobstvennyx imen k naricatel'nym*, Tbilisi, 1970, p. 8).

[51] V. V. Vinogradov, *Tipy leksičeskix značenij slov*, în „Voprosy jazykoznanija", 1953, nr. 5.

[52] Cf. Mioara Avram, *Mijloace morfologice de diferenţiere lexicală în limba română*, SCL, IX, 1958, nr. 3, p. 315—336.

[53] Cf. Luis Hjelmslev, *Dans quelle mesure les significations des mots peuvent-elles être considérées comme formant une structure ?* în „Proceedings of the Eight International Congress of Linguists", Oslo, 1958, p. 636—654.

[54] O analiză amplă a structurii semantice specifice unor categorii de cuvinte ale limbii române, grupate după tipurile de transfer semantic (metafora, metonimia, sinecdoca), este cuprinsă în tratatul lui I. Coteanu şi, A. Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană*, vol. II, *Vocabularul*, Bucureşti, 1975, p. 41—71.

[55] Al. Rosetti, *Filosofia cuvîntului*, p. 77.

[56] I. Coteanu, *Contribuţii la o semasiologie sistematică*, PLG, vol. I, Bucureşti, 1959, p. 25.

[57] Tatiana Slama-Cazacu, *La structuration dinamique des significations*, în *Mélanges linguistiques*,Bucureşti, 1957, p. 113—114.

[58] Finuţa Asan stabileşte trei tipuri de raporturi între sensurile cuvîntului polisemantic : *raport de ordonare, raport de interferenţă* şi *raport de exclusivitate*, ultimul tip fiind specific omonimelor (cf. *Observaţii cu privire la omonime*, PLG, vol. II, Bucureşti, 1960, p. 120).

[59] I. Coteanu, *op. cit.*, p. 23.

[60] J. D. Apresjan, *O reguljarnoj mnogoznačnosti*, în „Izvestija Akademii Nauk SSSR. Serija literatury i jazyka", 1971, nr. 6, p. 509—530.

[61] Ch. Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, p. 30.

[62] Cf. Mircea Radu, *Legi şi cauze în evoluţia semantică*, LL, nr. 18, 1968, p.118

[63] L. Şăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbei române*, Bucureşti, 1887, p. 134.

[64] L. Blaga, *Trilogia culturii*, Bucureşti, 1944, p. 297—300.

[65] J. Trier, *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*, Heidelberg, 1931 ; *Sprachliche Felder*, „Zeitschrift für deutsche Bildung", VIII, 1932.

[66] G. K. Zipf, *The meaning-frequency relationship of words*, „The Journal of General Psychology", XXXIII, 1945, p. 255, apud St. Ullmann, *op. cit.*, p. 268.

OMONIMIA

Omonimia lexicală ocupă în sistemul limbii un loc mai puțin important, în comparație cu polisemia sau sinonimia. Cu toate acestea, ea constituie una dintre categoriile cele mai controversate ale semasiologiei.

Unii cercetători sau chiar unele școli lingvistice au atribuit omonimiei un rol de prim ordin în evoluția limbii. În concepția reprezentanților geografiei lingvistice (școala lui J. Gilliéron[1]) omonimia era considerată o „boală" periculoasă a limbii. Conflictul omonimic, datorat coincidenței formelor sonore ale unor cuvinte cu sensuri complet diferite, susțineau aceștia, în cele din urmă, duce la eliminarea unuia dintre omonime. De pildă, cuvîntul *moudre* „a mulge" din limba franceză, provenit din lat. *mulgere* a fost înlocuit prin *traire*, *tirer*, datorită omofoniei lui cu *moudre* „a măcina" din lat. *molere*.

Alții, dimpotrivă, consideră că omonimia ocupă un loc periferic în sistemul limbii, iar atenția acordată acestui fenomen este în mare măsură exagerată[2]. Mai mult decît atît, după unele opinii, omonimia ar fi chiar o falsă problemă a lingvisticii. „Din punctul de vedere al teoriei generale a limbii — scrie A. V. Isačenko — omonimia ni se pare o falsă problemă, întrucît ea se referă nu la identitatea sau deosebirea dintre semnele limbii, ca atare, care constituie singurul obiect de cercetare al lingvistului, ci numai la identitatea denotatelor"[3]. Totuși, în știința limbii, rămîne dominant punctul de vedere după care omonimia este un fenomen obiectiv, care influențează funcționarea și evoluția sistemului lingvistic la nivelul lexicului, morfologiei, sintaxei și derivării[4]. În prezent în domeniul cercetării omonimiei există o bogată bibliografie, care abordează acest

fenomen sub aspect evolutiv-istoric sau funcţional-sincronic, oprindu-se mai cu seamă asupra clasificării omonimelor, asupra tratării omonimelor în dicţionarele explicative, precum şi asupra raporturilor dintre omonimie şi polisemie[5]. Dar discuţiile despre omonime nu au dus deocamdată la elucidarea tuturor problemelor privind esenţa acestui fenomen lingvistic. Diversitatea soluţiilor teoretice se reflectă mai cu seamă în practica lexicografică[6], unde se observă numeroase inconsecvenţe şi contradicţii în modul de tratare a omonimelor. Dacă consultăm cîteva dicţionare ale uneia şi aceleiaşi limbi, vom găsi multe cazuri în care două sensuri sînt interpretate într-un dicţionar ca omonime, în timp ce în alt dicţionar ele sînt subsumate fenomenului de polisemie. De pildă, în *Dicţionarul limbii române (DA)* valorile de adjectiv şi adverb ale cuvîntului *absolut* sînt interpretate ca un caz de polisemie, iar în *Dicţionarul limbii române literare contemporane* (DLRLC) cele două forme ale cuvîntului sînt înregistrate în articole separate şi, prin urmare, socotite omonime[7]. Inconsecvenţe de acest fel se întîlnesc frecvent în dicţionarele tuturor limbilor. Ele se datorează, pe de o parte, unor cauze obiective legate de inexistenţa unor limite tranşante între omonimie şi polisemie, iar pe de altă parte, se explică prin accepţiunea diferită a termenului de omonimie.

De regulă, o m o n i m e (<gr. *homos* „la fel", *onyma* „nume") se numesc lexemele care au forme sonore identice, dar sensuri diferite. De exemplu: *box*$_1$ „luptă sportivă, pugilistică" — *box*$_2$ „piele de viţel prelucrată", *corn*$_1$ „specie de arbore" — *corn*$_2$ „fiecare din excrescenţele osoase pe capul animalelor numite „cornute", *lac*$_1$ „apă stătătoare" — *lac*$_2$ „preparat chimic", *lamă*$_1$ „foaie de metal" — *lamă*$_2$ „mamifer din familia cămilelor", *mină*$_1$ „subterană" — *mină*$_2$ „expresie a feţei" — *mină*$_3$ „monedă veche grecească" etc.

Omonimele lexicale reprezintă nucleul categoriei mai generale a *omofoniei* lingvistice, prin care se înţelege coincidenţa în planul formei a unor unităţi semnificative distincte. Omofonia se manifestă la nivelul tuturor unităţilor limbii: la nivelul morfemelor *(omomorfie)*, la nivelul formelor gramaticale ale cuvintelor *(omoformie)*, la nivelul cuvintelor *(omonimie lexicală)*, la nivelul sintagmelor şi propoziţiilor *(omonimie sintactică)* etc. Omofonia poate să fie totală, adică să afecteze atît pronunţarea, cît şi scrierea cuvintelor (vezi exemplele date mai sus), să apară numai în pronunţare (cf. în limba rusă: *plod*

„fruct" — *plot* „plută" se pronunță [plot]; în franceză: *saint* „sfînt" — *sein* „sîn" — *cinq* „cinci" se pronunță [sɛ̃]) sau numai în aspectul grafic al cuvîntului, dar să difere în pronunțare, datorită accentului *(omografie)*: *ácele — acéle, altói — altoí, prefáța — prefață* etc. Omofonia poate să aparțină sistemului limbii *(langue)* sau să apară numai în procesul vorbirii *(parole)*, în urma substituirii unor complexe sonore cu o minimă diferențiere formală. Astfel, complexele sonore apropiate, denumite *paronime (complement — compliment, iminent — eminent, oral — orar, propoziție — prepoziție)* adesea se confundă în vorbirea unor oameni, deși la nivelul limbii ele sînt marcate prin deosebiri ale învelișului sonor.

În cele ce urmează, vom aborda cîteva aspecte ale omonimiei lexicale, lăsînd la o parte alte tipuri de omofonie, deși studiul lor nu este lipsit de interes din punct de vedere lingvistic sau psihologic. În lucrările teoretice consacrate omonimiei lexicale, ca și în practica lexicografică, există două puncte de vedere diferite asupra fenomenului în discuție: 1. omonimia interpretată într-un sens larg; 2. omonimia într-o accepțiune mai restrînsă. Adepții primului punct de vedere includ în categoria omonimelor orice complexe sonore identice sau asemănătoare care prezintă diferențe în planul conținutului. „Prin omonimie — se spune într-un articol recent apărut la noi în țară — înțelegem existența a două sau mai multe sensuri sau structuri diferite (la nivelul lexicului, gramaticii sau foneticii) în cadrul unui enunț cu o sonoritate și o organizare fonologică identică"[8]. Interpretarea omonimiei într-un sens larg duce în mod logic la includerea în sfera ei și a polisemiei lexicale. Lucrul acesta s-a și întîmplat nu o dată în lingvistică. „Cuvintele cu mai multe sensuri — afirmă acad. Iorgu Iordan — se numesc omonime"[9]. O poziție asemănătoare adoptă și L. V. Ščerba care, în contradicție cu practica sa de lexicograf, admitea pe plan teoretic că orice întrebuințare nouă a unui cuvînt duce la omonimie. „Este greșit a crede — spune Ščerba — că un cuvînt poate avea mai multe sensuri; un asemenea punct de vedere este pur formal, chiar tipografic. În realitate, avem atîtea cuvinte cîte sensuri exprimă învelișul sonor al cuvîntului respectiv ... Aceasta decurge în mod logic din recunoașterea unității formei și a conținutului"[10].

Omonimia, într-o accepțiune restrînsă, este circumsrisă la cuvintele identice ca formă, dar cu etimologii diferite. De exemplu: *a încinge*$_1$ „a înconjura" provine din lat. *incingo*,

iar a *încinge*$_2$ „a înfierbînta“ din lat. *incendo* ; adjectivul *lin*$_1$ „domol“ își are originea în cuvîntul lat. *lenis*, iar substantivul *lin*$_2$ „specie de pește“ este un împrumut din slavă *(linŭ)* etc.

În lexicologia românească actuală și în practica lexicografică este predominantă concepția mai largă asupra omonimiei. În sfera omonimiei lexicale sînt incluse următoarele tipuri de omofone :

a) *Omonimele propriu-zise*[11] sau *omonimele totale*, adică cuvintele aparținînd aceleiași părți de vorbire care coincid la toate formele lor și care au, de regulă, etimologii diferite : *lac*$_1$ <lat. *lacus* — *lac*$_2$ <germ. *Lack* ;

b) *Omonimele parțiale*, denumite uneori și *false omonime*[12], întrucît omofonia lor se manifestă numai la unele forme ale cuvintelor : *masă*$_1$ — *mase* și *masă*$_2$ — *mese*, *somn*$_1$ — *somni* și *somn*$_2$ — *somnuri*, *corn*$_1$ — *coarne* și *corn*$_2$ — *cornuri* etc. ;

c) *Omonimele morfologice*, datorate coincidenței unor forme gramaticale din paradigmele unor părți de vorbire diferite ; ele sînt denumite uneori și *omoforme*[13] : *cer*$_1$ (forma de sing. nom. a substantivului) — *cer*$_2$ (persoana I, sing., prezent a verbului), *fluier*$_1$ (forma de sing. nom. a substantivului) — *fluier*$_2$ (persoana I, sing., prezent a verbului) etc. ;

d) *Omonimele lexico-gramaticale*, rezultate de pe urma conversiunii părților de vorbire : *muncitor*$_1$, (adj.) — *muncitor*$_2$ (subst.), *absolut*$_1$ (adj.) — *absolut*$_2$ (adv.), *drept*$_1$ (adj.) — *drept*$_2$ (subst.) — *drept*$_3$ (adv.) etc. ;

e) *Omonimele derivaționale*, obținute în urma atașării la aceeași rădăcină sau la două rădăcini omofonice a unor sufixe sau prefixe cu valori multiple : *ciocănaș*$_1$ „ciocan mic“ (format din subst. *ciocan* + suf. diminutival — *aș*) — *ciocănaș*$_2$ „lucrător care sparge cu ciocanul și scoate sare în ocnele de sare“ (format de la aceeași temă cu ajutorul suf. nom. agent. — *aș*), *a încolți*$_1$ (despre animale) „a înfige colții, a mușca“ (derivat din *colț* „dinte“) și *a încolți*$_2$ „a răsări din pămînt“ (derivat din *colț* „germene“) etc.[14] ;

f) *Omonimele semantice* (termenul, după cît se pare, aparține lui Ch. Bally[15]), datorate dezintegrării structurii cuvîntului polisemantic, în urma pierderii legăturii dintre sensuri : *boia*$_1$ însemna la început numai „vopsea“ (indiferent de culoare), apoi a căpătat înțelesul de „praf de ardei roșu“ ; *bolță*$_1$ „acoperiș boltit“ — *bolță*$_2$ „prăvălie“[16], *lună*$_1$ „satelit al pămîntului“ — „*lună*$_2$“ interval de timp, egal cu aproximativ a douăsprezecea parte a anului etc.

Ponderea acestor tipuri de omonime diferă de la o limbă la alta. În limba franceză, de pildă, predomină omonimele etimologice, datorate evoluțiilor fonetice convergente ale unor cuvinte care altădată se scriau și se pronunțau în mod diferit. În limbile cu un sistem de derivare morfematică diversificat, cum este cazul limbii germane sau al limbii ruse[17], un loc important revine omonimiei derivaționale. Dar numărul de omonime incluse în dicționarele diferitelor limbi depinde în mare măsură de punctul de vedere adoptat de autori asupra omonimiei. În dicționarele apărute la noi în țară înainte de cel de al doilea război mondial omonimia a fost interpretată într-un sens îngust. De regulă, erau considerate omonime cuvintele cu forme identice, dar cu etimologii diferite. Omofonia acestor cuvinte se explică prin acțiunea unor factori diferiți, printre care se numără :

1. procesele fonetice convergente *(încinge*$_1$ < lat. *incingere* — *încinge*$_2$ < lat. *incendere)* ;

2. coincidența formelor sonore ale cuvintelor autohtone sau moștenite din latină cu împrumuturile mai tîrzii din alte limbi : *tort*$_1$ „fir tors de cînepă" — *tort*$_2$ „prăjitură" (< germ. *Torte), lac*$_1$ < lat. *lacus* — *lac*$_2$ < germ. *Lack* etc. ;

3. coincidența formei cuvintelor împrumutate din limbi diferite : *pat*$_1$ „mobilă" < gr. *patos* — *pat*$_2$ „poziție la jocul de șah" < fr. *pat* ; *capelă*$_1$ „bonetă" < gr. *kapela* — *capelă*$_2$ „orchestră, ansamblu vocal" < germ. *Kapelle* — *capelă*$_3$ „bisericuță" < it. *capella* etc. ;

4. împrumutul de omonime din alte limbi : *bor*$_1$ „marginea pălăriei" < fr. *bord* — *bor*$_2$ „metaloid" < fr. *bore* etc.

În dicționarele mai noi (DLRLC și DLRM) se adoptă un punct de vedere mai larg asupra omonimiei, rezervîndu-se articole speciale nu numai omonimelor propriu-zise (omonime etimologice sau totale), ci și diverselor categorii de omonime parțiale sau omonimelor provenite prin conversiunea părților de vorbire, precum și unui număr însemnat de omonime semantice, care altădată erau considerate polisemii. În dicționarele amintite în sfera omonimiei au fost incluse chiar și unele omografe care diferă prin locul accentului : *altói* — *altoí pára* — *pará* etc.

Tendința de a lărgi limitele omonimiei lexicale s-a făcut resimțită și în lexicografia altor țări, unde acest proces de

„omonimizare" forțată a generat o serie de atitudini critice și proteste din partea unor lingviști[18].

Lipsa unui dicționar complet de omonime[19] nu ne permite să efectuăm o analiză exhaustivă a modului în care sînt distribuite omonimele în diverse compartimente ale vocabularului limbii române. De aceea, ne vom limita la cercetarea unei zone mai restrînse a lexicului, considerînd că unele observații și concluzii pot fi într-o anumită măsură pertinente pentru întregul dicționar. În acest scop, am ales un corp din *Dicționarul limbii române literare contemporane* cuprinzînd cuvintele care încep cu litera S. La această literă sînt înregistrate 193 de grupuri omonimice, totalizînd 420 de lexeme. Dacă raportăm această cifră la numărul total de 4 800 cuvinte-titlu incluse în dicționar la litera respectivă, vom constata că omonimele reprezintă aproape 10%. Extrapolînd proporția obținută la întregul dicționar, vom stabili că limba română se situează printre limbile cu un coeficient de omonimie foarte ridicat. Oare așa stau lucrurile în realitate? Chiar după estimări foarte aproximative, răspunsul la această întrebare nu poate fi decît unul negativ. Limba română nu se numără printre limbile care vădesc o predispoziție deosebită pentru omonimie. Lucrul acesta se datorează faptului că în limba română, spre deosebire de engleză sau franceză, predomină cuvintele compuse din două sau mai multe silabe[20], ceea ce reduce în mod simțitor probabilitatea apariției unor coincidențe fonice întîmplătoare. Este un lucru deja constatat că există un raport direct dintre numărul de omonime și lungimea cuvintelor dintr-o limbă. Astfel, în noul *Dicționar de la Oxford* sînt înregistrate 2 540 de omonime ale limbii engleze. Dintre ele, 2 286 (89%) sînt cuvinte monosilabice, 230 (9,1%) sînt bisilabice și numai 24 (0,9%) sînt formate din trei silabe.

Un alt factor care nu a favorizat dezvoltarea exagerată a omonimelor este legat de particularitățile dezvoltării istorice a limbii române, care nu a cunoscut în aceeași măsură forța distructivă a legilor fonetice, cum s-a întîmplat în limba franceză, unde majoritatea omonimelor se datorează reducerii corpului fonic al cuvintelor. Cuvintele latinești, formate de regulă din mai multe silabe, ca urmare a contracției diftongilor, formării vocalelor nazale și dispariției terminațiilor s-au transformat în franceză în cuvinte cu un corp fonetic redus, dînd naștere la numeroase coincidențe de tipul: *saint*$_1$ „sfînt" — *sein*$_2$ „sîn" — *sain*$_3$ „sănătos" — *cinq*$_1$ „cinci" — *ceint*$_3$ „legat la

brîu" — *seing*$_3$ „semnătură" ; *au* — *aux* (prepoziții) — *eau* „apă", *haut* „înalt" — *oh* (interj.) etc.

Se înțelege de la sine că în limba română, ca și în alte limbi, există în mod obiectiv un anumit număr de omonime care nu perturbează funcționalitatea sistemului ei lexical. Dar numărul omonimelor autentice nu corespunde abundenței de serii omonimice pe care o observăm în unele dicționare actuale. Prezența masivă a omonimelor în aceste dicționare se explică prin aceea că autorii lor au inclus în sfera omonimiei serii întregi de cvasi-omonime, care la o analiză mai atentă nu sînt altceva decît forme ale polisemiei lexicale. Astfel, dintre omonimele incluse în DLRLC la litera *S*, primul loc, în ordinea frecvenței, îl ocupă *omonimele funcționale* provenite în urma conversiunii părților de vorbire :

1. Conversiunile a d j e c t i v-s u b s t a n t i v : *sanitar*$_2$ — *sanitar*$_2$, *satiric*$_1$ — *satiric*$_2$, *savant*$_1$ — *savant*$_2$, *sălbatic*$_1$ — *sălbatic*$_2$, *scandinav*$_1$ — *scandinav*$_2$, *scoțian*$_1$ — *scoțian*$_2$, *secret*$_1$ — *secret*$_2$, *sectar*$_1$ — *sectar*$_2$, *secund*$_1$ — *secund*$_2$, *secundar*$_1$ — *secundar*$_2$, *senin*$_1$ — *senin*$_2$, *serios*$_1$ — *serios*$_2$, *sfînt*$_1$ — *sfînt*$_2$, *siamez*$_1$ — *siamez*$_2$, *siberian*$_1$ — *siberian*$_2$, *slavon*$_1$ — *slavon*$_2$, *slovac*$_1$ — *slovac*$_2$, *socialist*$_1$ — *socialist*$_2$, *sovietic*$_1$ — *sovietic*$_2$, *spaniol*$_1$ — *spaniol*$_2$, *spartan*$_1$ — *spartan*$_2$, *specific*$_1$ — *specific*$_2$, *spiritist*$_1$ — *spiritist*$_2$, *spiritualist*$_1$ — *spiritualist*$_2$, *sportiv*$_1$ — *sportiv*$_2$, *staționar*$_1$ — *staționar*$_2$, *stelar*$_1$ — *stelar*$_2$, *stereotip*$_1$ — *stereotip*$_2$, *stoic*$_1$ — *stoic*$_2$, *strașnic*$_1$ — *strașnic*$_2$, *străbun*$_1$ — *străbun*$_2$, *străin*$_1$ — *străin*$_2$, *sublim*$_1$ — *sublim*$_2$, *submarin*$_1$ — *submarin*$_2$, *subteran*$_1$ — *subteran*$_2$, *suedez*$_1$ — *suedez*$_2$, *suveran*$_1$ — *suveran*$_2$ etc.

Tratarea conversiunii adjectivelor în substantive drept formă a omonimiei lexicale se sprijină nu pe argumente de ordin semantic, ci pe criterii de ordin sintactic și morfologic. Din punct de vedere sintactic, adjectivele respective se caracterizează prin obligativitatea acordării lor cu substantivele pe care le determină (*elev* m u n c i t o r, *elevă* m u n c i t o a r e, *elevi* m u n c i t o r i) și pe lîngă care ele îndeplinesc funcții atributive. Substantivele provenite din adjective nu se acordă cu alte cuvinte, îndeplinind, de regulă, în propoziție funcția de subiect sau complement direct sau indirect (M u n c i t o r u l *lucrează la fabrică* ; *fabrica angajează* m u n c i t o r i *calificați* etc.). Între adjective și substantivele formate prin conversiune apar și unele deosebiri de ordin morfologic. Astfel, substantivele pot fi folosite în formă articulată sau nearticulată *(muncitor — muncitorul, abstract — abstractul)*, în timp ce adjectivele nu pot fi folosite în formă articulată

decît în condiţii speciale de topică (cf. *albastrul cer*). Adjectivele se schimbă după genuri *(senin, senină, senine)*, iar substantivele de obicei îşi pierd această însuşire, integrîndu-se numai într-un anumit gen *(seninul* (neutru), *stoicul* (masc.) etc.). Atunci cînd avem perechi de tipul *muncitor — muncitoare, savant — savantă, sportiv — sportivă* etc., ele ar putea fi considerate nu forme de gen, ci paradigme lexicale aflate în acelaşi raport ca şi perechile *leu — leoaică, bucătar — bucătăreasă* etc. Desigur diversificarea funcţiilor sintactice şi a formelor gramaticale contribuie la o anumită distanţare şi autonomizare a adjectivului de derivatul său substantival. De aceea, pentru cei care pun la baza delimitării polisemiei şi omonimiei criterii de ordin formal, deosebirile menţionate mai sus sînt suficiente pentru a include paradigmele conversive *adjectiv-substantiv* în categoria omonimelor. Dar omonimia şi polisemia sînt categorii semasiologice şi nu formale. În consecinţă, în delimitarea lor trebuie să primeze criterii de ordin semantic. Acest criteriu constă în prezenţa sau lipsa legăturii dintre sensurile cuvintelor. Dacă între sensurile exprimate prin acelaşi complex sonor există o anumită legătură, complexele sonore respective constituie sensuri ale unuia şi aceluiaşi cuvînt. Lipsa oricărei legături între sensuri semnalizează prezenţa omonimiei. Legătura dintre sensurile unui cuvînt polisemantic se manifestă la nivelul analizei semice. În sfera sensurilor polisemului întotdeauna se pot găsi semne comune. De pildă, chiar sensurile mai îndepărtate ale cuvîntului *rădăcină* : a) „parte a unei plante" şi b) „parte a unui cuvînt" au un sem comun „parte importantă dintr-un întreg". Din punct de vedere logic, sensurile unui cuvînt polisemantic reprezintă noţiuni aflate în raporturi de incluziune parţială, încrucişare sau supraordonare. „Sensurile bazate pe noţiuni ordonate sau încrucişate formează o unitate (datorită notelor comune ale acestor noţiuni); dimpotrivă, sensurile care au la bază noţiuni exclusive, necompozabile, nu pot forma o unitate semantică, ci mai multe unităţi, atîtea cîte noţiuni necomparabile există. În primul caz, sensurile alcătuiesc un cuvînt polisemantic, în cel de al doilea, două sau mai multe omonime"[21].

În toate cazurile de trecere a adjectivelor în categoria substantivelor nu poate fi vorba de inexistenţa sau ruperea legăturii dintre sensuri, condiţie obligatorie pentru a le include în categoria omonimelor. Dimpotrivă, pentru orice vorbitor al limbii române există o motivare evidentă între sensul de bază al cuvîntului şi sensul său derivat. Transferul de sensuri

în cadrul acestei paradigme conversive corespunde unor modele active ale derivării semantice, însoțită de modificări de ordin funcțional. Or, posibilitatea încadrării sensului de bază și a sensului derivat într-un model activ de transpoziție semantică este o condiție esențială a menținerii integrității structurii unui cuvînt polisemantic[22].

În cadrul paradigmei conversive *adjectiv — substantiv* sînt productive următoarele modele de derivare semantică : 1. „calitate" — „denumirea abstractă a calității respective" (*cer* s e n i n — *s e n i n u l cerului, artă* s p e c i f i c ă — *s p e c i f i c u l artei* etc.) ; 2. „calitate" — „denumirea persoanei care poartă calitatea respectivă" (*joc* s p o r t i v — *am văzut un* s p o r t i v, *cetățean* s t r ă i n — *a venit un* s t r ă i n, *partid* s o c i a l i s t — *s o c i a l i ș t i i au cîștigat în alegeri* etc.) ; 3. „apartenență națională" — „reprezentantul naționalității respective" (*poporul* s c o ț i a n — *un* s c o ț i a n, *steagul* s u e d e z — *un* s u e d e z, *cîntec* s p a n i o l — *el seamănă cu un* s p a n i o l etc.) ; 4. „calitate" — „obiectul care poartă calitatea respectivă" (*plante* s u b m a r i n e — *s-a construit un* s u b m a r i n, *trecere* s u b t e r a n ă — *a lucra în* s u b t e r a n ă etc.). După cum arată exemplele de mai sus, trecerea unui adjectiv în categoria substantivelor este însoțită și de modificarea sensului lexical și nu numai a celui gramatical. În caz contrar, ar fi trebuit să vorbim nu de două sensuri distincte ale cuvîntului, ci numai de două forme gramaticale diferite[23].

Autorii dicționarelor care interpretează conversiunile morfo-sintactice drept cazuri de omonimie manifestă totuși numeroase inconsecvențe. Este cunoscut faptul că în limba română orice adjectiv are capacitatea virtuală de a fi folosit cu funcție substantivală. Pentru majoritatea adjectivelor această proprietate virtuală a devenit o realitate, căci ele sînt folosite și cu sens substantivat. În aceste cazuri, dicționarele ar fi trebuit, în conformitate cu principiul adoptat, să le trateze în articole separate. Dar acest principiu nu se respectă cu consecvență. Dicționarul analizat conține numeroase exemple în care valoarea substantivală a unui adjectiv este considerată o parte integrantă a polisemiei cuvîntului. De pildă, valorile substantivale ale adjectivelor *sătul, sceptic* și *schilod*, deși nu sînt niște sensuri ocazionale, au fost socotite variante lexico-semantice ale cuvintelor respective : *sătul* (Substantivat) S ă t u l u l *nu crede celui flămînd* ; *sceptic* (Substantivat) *Plebeianul suferea de slăbiciunea lui*, iar s c e p t i c u l *de îndoiala lui*. Gherea, ST.

CR. I, 58 ; *schilod* (Substantivat) *Un copac uscat stătea departe în cîmp, în atitudinea sucită a unui* s c h i l o d *care cere de pomană.* Galaction, O. I., p. 79.

2. Un alt grup de cvasi-omonime foarte frecvent întîlnite în DLRLC îl reprezintă paradigmele conversive obținute prin intermediul s u b s t a n t i v i z ă r i i a d j e c t i v e l o r de origine participială : *săpat*$_1$ — *săpat*$_2$, *săpunit*$_1$ — *săpunit*$_2$, *sărat*$_1$, — *sărat*$_2$, *săturat*$_1$ — *săturat*$_2$, *scărmănat*$_1$ — *scărmănat*$_2$, *scăzut*$_1$ — *scăzut*$_2$, *schimbător*$_1$ — *schimbător*$_2$, *schimnicit*$_1$ — *schimnicit*$_2$, *scrîntit*$_1$ — *scrîntit*$_2$, *scobit*$_1$ — *scobit*$_2$, *scrobit*$_1$ — *scrobit*$_2$, *sculat*$_1$ — *sculat*$_2$, *sfărîmat*$_1$ — *sfărîmat*$_2$, *sfințit*$_1$ — *sfințit*$_2$, *sfîrșit*$_1$ — *sfîrșit*$_2$, *sigilat*$_1$ — *sigilat*$_2$, *sleit*$_1$ — *sleit*$_2$, *sosit*$_1$ — *sosit*$_2$ — *spart*$_1$ — *spart*$_2$, *spălat*$_1$ — *spălat*$_2$, *stricat*$_1$ — *stricat*$_2$ etc.

Majoritatea componentelor acestei paradigme conversive se află în raporturi semantice foarte strînse între ele, legătura aceasta fiind mijlocită prin intermediul rădăcinii de origine verbală. Adjectivele provenite din participii indică o calitate rezultată de pe urma acțiunii, iar substantivele reprezintă denumiri abstracte ale acțiunii *(nomina actionis)* : *săpunit* (adj.) „frecat cu săpun, acoperit cu clăbuci de săpun" — *săpunit* (subst.) „săpuneală, acțiunea de a săpuni". Cel de al doilea membru al perechii derivaționale are, de regulă, unul sau mai multe sinonime, reprezentate de un infinitiv lung sau un substantiv postverbal derivat cu ajutorul sufixelor *-eală, -ală -ură* : *săpat — săpare — săpătură, sărat — sărare — sărătură, scărmănat — scărmănare — scărmănătură — scărmăneală* etc. Integrarea substantivului de origine adjectival-participială în această paradigmă sinonimică denotă o modificare de sens, dar nu și o rupere a sensului inițial de cel derivat. Caracterul regulat al acestui raport de derivare și existența unei motivări evidente între cele două sensuri ne fac să credem că și în acest caz este vorba de un anumit tip de polisemie determinată funcțional și morfologic și nu de două cuvinte omonime.

3. Conversiunile a d j e c t i v - a d v e r b sînt și ele interpretate în dicționarul analizat drept omonime, perechilor respective rezervîndu-li-se articole speciale *scurt*$_1$ - *scurt*$_2$, *strașnic*$_1$ — *strașnic*$_2$, *strîns*$_1$ — *strîns*$_2$, *sigur*$_1$ — *sigur*$_2$, *serios*$_1$ — *serios*$_2$ etc. Ca și în cazurile precedente, adverbializarea adjectivului nu reprezintă o ruptură dintre sensuri, ci numai o nouă valență semantico-sintactică a cuvîntului respectiv. Dacă ar fi să punem la îndoială polisemantismul acestor cuvinte, atunci ar fi trebuit

mai curînd să vorbim de monosemie și în nici un caz de omonimie. Sensurile adjectivale și cele adverbiale (cf. *cîntec* f r u m o s ; *el cîntă* f r u m o s) sînt atît de apropiate, iar fenomenul transpoziției adjectivelor în adverbe este atît de frecvent în limba română, încît mai degrabă am recunoaște că avem a face cu două forme gramaticale ale unuia și aceluiași cuvînt. Prin urmare, fenomenul adverbializării adjectivelor nu poate să reprezinte o sursă atît de importantă a omonimiei, după cum încearcă să ne convingă dicționarele. De fapt, lexicografii de multe ori simt nevoia de a renunța la o strictă respectare a principiului adoptat și interpretează o serie de exemple de folosire a adjectivelor cu funcție de adverb ca valori ale unuia și aceluiași cuvînt. De exemplu, la adjectivul *somnoros*, în afară de alte sensuri, se indică și valoarea adverbială : *somnoros* (Adverbial) *Luna revărsa tot aurul ei în odaia lui și sub această smălțuire diafană mobilele și covoarele străluceau* s o m n o r o s *și mat.* Eminescu, N. 81.

4. O altă categorie de omofonii lexicale frecvent întîlnite în DLRLC o reprezintă așa-zisele o m o n i m e d e r i v a ț i o n a l e, de tipul : *săditor*$_1$ „persoană care sădește" — *săditor*$_2$ „băț de sădit", *scriitor*$_1$ „autor de opere literare" — *scriitor*$_2$ „masă de birou", *sortator*[1] „persoană care lucrează la sortarea și trierea materialelor într-o fabrică" — *sortator*[2] „mașină sau dispozitiv pentru sortat", *spălător*$_1$ „muncitor într-o întreprindere care se ocupă cu spălatul anumitor materiale" — *spălător*$_2$ „lavoar", *spărgător*$_1$ „hoț care intră undeva cu forța spărgînd ușa, lacăte" — *spărgător*$_2$ „instrument de spart" etc. După cum se poate constata pe baza acestor exemple, identitatea denumirii agentului și instrumentului acțiunii se datorează apropierii lor funcționale. Metafora funcțională, bazată pe transferul denumirii agentului asupra instrumentului, este răspîndită și în alte limbi. De exemplu, în franceză : *traducteur*=a) „Qui traduit, transpose d'une langue dans autre" ; b) (Cybern.) „Élément qui reçoit un signal sous la forme d'une première grandeur physique et émet un signal sous la forme d'une autre grandeur physique" ; rusă : *dvornik*=a) „persoană care se ocupă de curățenia curții" ; b) „ștergător de parbriz" etc. În dicționarele limbilor respective aceste cuvinte nu sînt interpretate ca omonime, ci numai ca sensuri ale unuia și aceluiași cuvînt. Cei care susțin că metafora funcțională „agent" — „instrument" duce la omonimie își întemeiază punctul lor de vedere prin aceea că zonele „uman" —

„neanimat" sînt îndepărtate şi opuse între ele la diferite niveluri ale limbii şi, prin urmare, ele trebuie opuse şi la nivelul lexicului[24]. Această poziţie este o reminiscenţă a voluntarismului lingvistic, care, din păcate, îşi face uneori loc în unele lucrări cu caracter normativ, cum sînt, de pildă, dicţionarele explicative. Dar diferenţierile semantice sau gradul de apropiere dintre cuvinte şi categorii nu le stabileşte lingvistul după bunul său plac. El înregistrează numai ceea ce există în limbă ca rezultat al creaţiei întregii comunităţi lingvistice. Dacă vorbitorii au dat aceeaşi denumire atît autorului acţiunii, cît şi instrumentului care efectuează (sau cu care se efectuează) acţiunea, înseamnă că acest transfer are o justificare obiectivă. În acest caz, nu este admis să se traseze linii de demarcaţie acolo unde ele nu există şi să se considere că unităţile lexicale respective formează unităţi separate, atribuindu-le statutul de omonime. Dacă am fi consecvenţi principiului separării zonelor „animat — inanimat" la toate nivelele şi toate subsistemele limbii, atunci ar trebui să vedem omonimie lexicală în toate cazurile cînd un verb se foloseşte atît pentru a denumi acţiunile efectuate de persoane, cît şi pentru cele efectuate de subiecte neînsufleţite (cf. *omul calculează — maşina calculează, omul merge — trenul merge* etc.). Or, dicţionarele nu fac acest lucru, considerînd că în asemenea situaţii nu poate fi vorba decît de lărgirea sferei semantice a cuvîntului, limba posedînd din abundenţă metafore funcţionale de tip antropomorfic.

Cele afirmate mai sus nu trebuie să fie interpretate ca un refuz categoric din partea noastră de a recunoaşte existenţa omonimelor derivaţionale. Fără îndoială, această categorie de omonime există în limbă. Ele însă ocupă un loc mai puţin important în comparaţie cu omonimele etimologice. În categoria omonimelor derivaţionale ar trebui să se includă numai acele perechi de cuvinte la care omonimia (sau polisemia) morfemelor de derivare este completată cu omonimia rădăcinilor. De pildă, cuvintele *spătar*$_1$ „înalt demnitar la curtea domnească" şi *spătar*$_2$ „spatele unui scaun" sînt omonime, deoarece ele derivă de la două rădăcini care nu au avut sau şi-au pierdut complet orice legătură semantică (*spătar*$_1$ < *spată* „armă de luptă"), iar *spătar*$_2$ < *spate*. Acelaşi fenomen se observă şi la perechea omonimică *strungar*$_1$ „ciobănaş care mînă oile la strungă" < *strungă* şi *strungar*$_2$ „muncitor la strung" < *strung*. Omonimele derivaţionale de acest tip pot fi subsumate categoriei mai generale a omonimelor etimologice.

5. Omonimele semantice, categoria cea mai controversată a omonimiei lexicale, ocupă, din punct de vedere cantitativ, un loc neînsemnat în comparaţie cu alte tipuri de omonime cuprinse în dicţionare. Printre omonimele incluse la litera S, care ar putea fi considerate provenind de pe urma destrămării structurii unui cuvînt polisemantic, pot fi citate următoarele exemple: *sabiţă*$_1$ „unealtă asemănătoare cu o coasă cu coada lungă, folosită pentru a tăia plantele de baltă; rizacă" — *sabiţă*$_2$ „peşte de apă dulce cu corpul turtit lateral, cu abdomenul arcuit (în formă de sabie); săbioară, sabie", *scris*$_1$ „reprezentare prin semne grafice a sunetelor şi a cuvintelor" — *scris*$_2$ (pop.) „pictat, zugrăvit" — *scris*$_3$ „persoană predestinată să fie soţul cuiva", *somnişor*$_1$ „somnuleţ" — *somnişor*$_2$ „mac de grădină", *sfinx*$_1$ „monstru fabulos din mitologia antică" — *sfinx*$_2$ „specie de fluturi", *scurtă*$_1$ „haină groasă, lungă pînă deasupra genunchilor" — *scurtă*$_2$ (pop.) „inflamaţie a ganglionilor" etc.

În lucrările teoretice despre omonimie există două puncte de vedere diametral opuse în privinţa omonimelor semantice. Cei mai mulţi lingvişti admit că o sursă importantă a omonimiei o constituie dezintegrarea structurii cuvîntului polisemantic ca urmare a pierderii legăturii dintre sensuri[25]. Adepţii celui de al doilea punct de vedere neagă orice legătură dintre omonimie şi polisemie, considerînd că omonimele nu pot apărea decît ca urmare a unor accidente lingvistice[26]. Admiterea existenţei „omonimelor semantice" ridică în mod implicit problema găsirii unor criterii obiective de delimitare a polisemiei şi omonimiei. În acest scop, se apelează la criterii de ordin semantic (existenţa sau lipsa legăturii dintre sensuri), morfologic (diferenţierea paradigmelor de declinare sau conjugare), derivaţional (includerea omonimelor în serii derivaţionale diferite) sau distribuţional-sintactice (absenţa unor contexte distribuţionale comune) etc. Criteriul principal rămîne însă cel semantic. Prezenţa în sfera semantică a două cuvinte cu forme identice a unui sem comune ne arată că avem un caz de polisemie lexicală. Lipsa oricărei legături dintre sensurile a două omofone justifică încadrarea lor în sfera omonimiei lexicale. În lumina acestor considerente, ni se pare că nu se poate nega în mod categoric posibilitatea apariţiei unor omonime ca urmare a dezintegrării structurii polisemelor. Dar rolul acestei surse de omonimie nu trebuie în nici un caz exagerat, căci fenomenul respectiv nu constituie o legitate internă a limbii, iar numărul omonimelor semantice este cu totul

neînsemnat în comparație cu alte tipuri. Chiar printre puținele cazuri de omonime semantice prezente în dicționar sau în unele lucrări despre omonimie sînt exemple discutabile, care pot fi integrate în sfera polisemiei. Astfel, exemplele de omonime semantice incluse în DLRLC la litera *S* (*sabiță*$_1$ — *sabiță*$_2$, *scris*$_1$ — *scris*$_2$, — *scris*$_3$, *somnișor*$_1$ — *somnișor*$_2$, *sfinx*$_1$ — *sfinx*$_2$) ar trebui să fie considerate cazuri de polisemie, deoarece există o motivare destul de transparentă a sensurilor lor. *Sabiță*$_1$ și *sabiță*$_2$ au la bază cuvîntul *sabie*. Legătura dintre denumiri se datorează unei metafore bazate pe asemănarea formei obiectelor denumite. *Somnișor*$_1$ „diminutiv de la somn$_2$" *(am tras un somnișor)* este legat de cuvîntul *somnișor*$_2$ „denumirea populară a macului", prin aceea că macul a fost folosit din cele mai vechi timpuri ca mijloc de a provoca somnul (mai ales la copii). În cazul cuvîntului *scris*, cu sensurile a) „scriere", b) „pictură", c) „persoană predestinată a fi soț", legătura semantică este și mai evidentă. Legătura dintre sensurile substantivului *sfinx* a) „animal mitologic" și b) „denumirea unor specii de fluturi de seară" se datorează caracterului enigmatic, ciudat, al ființelor respective. De aceea, autorii DLRM, spre deosebire de alcătuitorii DLRLC, consideră că aceste sensuri reprezintă un caz de polisemie. Nu sînt întotdeauna convingătoare nici exemplele care se dau în lucrările teoretice menite să ilustreze posibilitatea trecerii polisemiei în omonimie. De pildă, Al. Graur[27] citează următoarele cazuri de omonime provenite din destrămarea polisemiei cuvîntului: *boia*$_1$ „vopsea" — *boia*$_2$ „praf de ardei roșu", *a uita*$_1$ — *a se uita*$_2$, *bolță*$_1$ „acoperiș" — *bolță*$_2$ „prăvălie", *a făgădui*$_1$ „a promite" — *a făgădui*$_2$ „a primi un oaspete". Referitor la cuvîntul *boia* nu se poate afirma în mod categoric că între cele două sensuri „vopsea" și „praf de ardei roșu" vorbitorii nu văd nici o legătură. Pentru a ne convinge de acest lucru, am întreprins o anchetă cu un grup de 50 de persoane, care au trebuit să răspundă la următoarea întrebare: „există o legătură între cuvintele *boia* „vopsea" și *boia* „praf de ardei roșu"? Motivați pe scurt răspunsul dumneavoastră". La această întrebare toate persoanele anchetate au răspuns afirmativ, majoritatea lor invocînd motivul culoarea ca verigă de legătură dintre sensuri. În ceea ce privește cuvintele *a uita* și *a se uita*, credem că ele nu fac parte nici din sfera omonimiei, nici din cea a polisemiei. Ele nu sînt omonime, deoarece diferă ca formă (unul se folosește numai cu formă activă, iar altul numai în formă reflexivă). Ele nu pot fi considerate sensuri ale unuia și aceluiași cuvînt, deoarece morfemul reflexiv nu

are în acest caz o funcție gramaticală, ci îndeplinește un rol lexical, dînd naștere la un nou cuvînt. Privitor la omonimele *boltă*$_1$ — *boltă*$_2$ și *a făgădui*$_1$ — *a făgădui*$_2$ se observă că unul dintre sensuri nu funcționează în limba literară, întîlnindu-se numai în unele graiuri. De aceea, pierderea legăturii dintre sensurile respective nu este generată de cauze semantice și psihologice, ci de factori de natură cultural-istorică. Unul dintre sensuri s-a desprins din structura cuvîntului nu pentru că s-a rupt legătura dintre semnificații, ci, dimpotrivă, această ruptură a fost determinată de dispariția sensului respectiv din conștiința lingvistică a vorbitorilor. Distanțarea în timp, prin arhaizarea unuia dintre sensuri, ca urmare a dispariției obiectului denumit, duce în mod implicit la slăbirea și apoi la pierderea totală a legăturii dintre sensuri. Prin urmare, atît omonimia etimologică, cît și cea semantică nu sînt fenomene necesare care depind de legile interne ale evoluției sistemului lexical, ci numai produse accidentale cauzate de acțiunea perturbantă a factorilor fonetici, a fenomenelor de derivare sau împrumuturilor din alte limbi. În aceasta constă deosebirea fundamentală între polisemie și omonimie. În timp ce polisemia este o lege și o necesitate internă a funcționării semnului lingvistic,omonimia este rezultatul hazardului care își face loc în limbă, explicat în parte prin caracterul inegal al dezvoltării diverselor compartimente ale sistemului. „Omonimia — arată St. Ullmann —, spre deosebire de polisemie, nu reprezintă o categorie universală, obligatorie pentru toate limbile. Dacă polisemia este legată de însăși esența limbii, în ceea ce privește omonimia, putem admite existența unei limbi fără omonimie ; ea ar constitui un mijloc de comunicare mai perfecționat în comparație cu o limbă care posedă omonime. Existența unei asemenea limbi poate fi stabilită numai prin cercetări cu caracter empiric. Dar, independent de faptul că ar exista sau nu ar exista o astfel de limbă, omonimia face parte din universaliile lingvistice cu un înalt grad de probabilitate“[28]. În acest context, este important să recunoaștem că în cele mai multe dintre limbi omonimia există ca atare și nu este o categorie inventată de lingviști. Numărul omonimelor, ca și tipurile lor, diferă de la o limbă la alta. Se afirmă chiar, că diverse limbi manifestă un grad diferit de toleranță față de omonimie. Se aduce de obicei exemplul limbii franceze care este mai puțin tolerantă față de omonimele absolute, căutînd diferite mijloace de a le diferenția în scris ori în pronunțare sau recurgînd uneori la înlocuirea omonimelor

cu alte cuvinte. În schimb, engleza, datorită caracterului ei conservator, este mult mai tolerantă față de acest fenomen[29]. În orice caz, numărul omonimelor nu poate fi prea mare, căci ele trebuie să fie menținute în limitele admise de sistemul limbii. În caz contrar, numărul exagerat de omonime ar aduce perturbări procesului de comunicare, care constituie proba funcționalității oricărui sistem lexical. În limba română numărul omonimelor autentice în nici un caz nu corespunde masei de omonime din unele dicționare. Dintre cele 393 grupuri omonimice incluse în DLRLC la litera *S*, pot fi considerate omonime autentice numai cîteva zeci de perechi, de tipul: *șaia*$_1$ „adăpost pentru vite" — *saia*$_2$ „țesătură de lînă", *sandal*$_1$ — *sandal*$_2$, *scorțar*$_1$ „pasăre" — *scorțar*$_2$ „covor", *scorțăraș*$_2$ „pasăre" — *scorțăraș*$_2$ „covoraș", *scutar*$_1$ „cioban" < sl. *skotari* — *scutar*$_2$ „scutier" < lat. *scutarus*, *sedilă*$_1$ „sădilă" — *sedilă*$_2$ „semn ortografic", *a semăna*$_1$ „a arunca sămînța" < lat. *seminare* — *a semăna*$_2$ „a se asemui" < lat. *similare*, *semănare*$_1$ — *semănare*$_2$, *sfară*$_1$ fum — *sfară*$_2$ „sfoară", *sfinți*$_1$ „a sanctifica" — *sfinți*$_2$ (pop.) „a asfinți", *sfințit*$_1$ — *sfințit*$_2$, *sfor*$_1$ (onomatopee) — *sfor*$_2$ „firul apei" < scr. *svor*, *sîn*$_1$ „sfînt" — *sîn*$_2$ „parte a corpului", *slip*$_1$ „chiloți" — *slip*$_2$ „plan înclinat", *smead*$_1$ „mîncare" — *smead*$_2$ „negricios", *smirnă*$_1$ „drepți" — *smirnă*$_2$ „rășină", *soi*$_1$ „strat murdar" — *soi*$_2$ „specie", *sol*$_1$ (în muzică) — *sol*$_2$ „trimis, ambasador" — *sol*$_3$ „suprafața pămîntului", *somn*$_1$ „pește" — *somn*$_2$ „stare de somn", *sorb*$_1$ „arbore" — *sorb*$_2$ „vîrtej de apă", *spală*$_1$ „piesă la războiul de țesut" — *spală*$_2$ „armă de luptă" — *spală*$_3$ „os lat care susține articulația umărului", *spălar*$_1$ „speteaza scaunului" — *spălar*$_2$ „înalt demnitar la curtea domnească", *spor*$_1$ „progres" < fr. *spore* — *spor*$_2$ „celulă reproducătoare" sl. < *sporŭ*, *stan*$_1$ „stană" — *stan*$_2$ (reg.) „parte a cămășii femeiești" < bg. *stan*, *stihar*$_1$ „veșmînt de preot" < gr. *stiharion* — *stihar*$_2$ „stihuitor" < *stih* + *ar*, *stol*$_1$ „cîrd" — *stol*$_2$ „stor", *stricni*$_1$ (reg.) „a crește" — *stricni*$_2$ (neob.) „a striga", *strungar*$_1$ „cioban" — *strungar*$_2$ „muncitor la strung", *struț*$_1$ „pasăre" — *struț*$_2$ „buchet de flori" — *struț*$_3$ (reg.) „carabină mică", *strungărie*$_1$ „meseria strungarului" — *strungărie*$_2$ „ocupația ciobanului", *sud*$_1$ „miazăzi" — *sud*$_2$ (înv.) „judecată" < sb. *sud*.

Prezența omonimiei este tolerată în limbă nu numai datorită numărului relativ redus de omonime autentice, ci și din cauza faptului că două cuvinte omonimice ajung foarte rar în situații „conflictuale", fiind îndepărtate tematic și funcțional. Apropierea omonimelor, care se realizează, de pildă,

în calambururi creînd în mod intenţionat posibilitatea unei duble interpretări a textului, se face cu mult efort şi cere un deosebit spirit de inventivitate. La C. Negruzzi, de pildă, întîlnim următorul joc de cuvinte:

„Maică-ta de-i *vie*
Bine-ar fi să *vie*
Pîn la noi la *vie*".

În mod obişnuit, omonimele nu apar în acelaşi context decît în cazuri foarte rare. Chiar atunci cînd acest lucru se întîmplă, ambiguitatea omonimică este înlăturată prin intermediul contextului lingvistic sau situaţional, aşa cum se întîmplă şi cu polisemia lexicală. De fapt, pericolul ambiguităţii în cazul omonimiei este şi mai mic decît la polisemie, deoarece noţiunile şi obiectele pe care le denumesc cuvintele omonimice aparţin unor zone şi sfere tematice foarte îndepărtate. De aceea, *leul* din cuşcă, regele animalelor, nu poate fi confundat cu *leul* din buzunar.

Îndepărtarea semantică a omonimelor este, de regulă, însoţită sau dublată şi de o distanţare funcţională:

a) Un cuvînt aparţine limbajului comun, iar altul se întîlneşte în limbajele speciale (profesionale): *iris*$_1$ (floare) — *iris*$_2$ (med., membrană a ochiului), *lux*$_1$ — *lux*$_2$ (fiz., unitate de măsură a iluminării), *pană*$_1$ (la pasăre) — *pană*$_2$ (la motor), *sol*$_1$ (pămînt) — *sol*$_2$ (în muzică) etc.

b)Un cuvînt face parte din lexicul limbii comune, iar omonimul său se foloseşte în dialecte: *primă*$_1$ (premiu în bani) — *primă*$_2$ (Trans., panglică folosită pentru a lega cosiţele fetelor), *baie*$_1$ (îmbăiere) — *baie*$_2$ (Trans., mină), *ploscă*$_1$ (vas) — *ploscă* (reg. căpiţă de fîn) etc.

c) Un cuvînt face parte din lexicul uzual, iar celălalt este învechit sau, dimpotrivă, un neologism: *dietă*$_1$ (regim alimentar special) — *dietă*$_2$ (înv., adunare legislativă în feudalism), *pistol*$_1$ (revolver) — *pistol* (înv., ban de aur), *sud*$_1$ (punct cardinal) — *sud*$_2$ (înv., judecată), *şu*$_1$ (onomatopee) — *şu*$_2$ (termen chinezesc pentru a denumi pictura verticală pe sul) etc.

Apartenenţa omonimelor la sfere tematice diferite şi deosebirile de ordin funcţional-stilistic explică în bună parte toleranţa limbii faţă de prezenţa omonimelor în sistemul ei lexical. Aceasta însă nu înseamnă că omonimia, cel puţin pe plan teoretic, nu prezintă anumite inconveniente. De aceea, se ob-

servă că omonimele sînt mai puține în fondul activ al limbii, numărul lor fiind cu mult mai mare în zonele periferice ale vocabularului. Atunci cînd fenomenul omonimiei afectează lexicul activ, limba ia anumite măsuri „profilactice" îndepărtînd unul dintre omonime prin înlocuirea lui cu un alt cuvînt. Așa s-a întîmplat, de exemplu, cu substantivul *fur*, care a fost înlocuit cu *hoț*[30]. Din păcate, în literatura de specialitate lipsesc studiile privind rolul omonimiei în procesele de dezvoltare a lexicului limbii române. O asemenea cercetare ar fi foarte utilă, căci ar permite o abordare amplă, pe baze obiective, a omonimiei lexicale sub aspect funcțional și evolutiv-istoric.

Note și trimiteri

[1] J. Gilliéron, *La faillilé de l'étymologie phonétique*, Neuveville, 1919 ; *Pathologie et thérapeutique verbales*, Paris, 1921 ; J. Gilliéron et M. Roques, *Etudes de géografie linguistique*, Paris, 1912.

[2] V. I. Abaev, *O podače omonimov v slovare*, VJa, 1957, nr. 3, p. 31.

[3] A. V. Isačenko, *O gramatičeskom značenii*, VJa, 1961, nr. 1, p. 29.

[4] Cf. E. Öhman, *Über die Wirkung der Homonymie im Deutschen*, trad. în rusă *Ob omonimii*, VJa, 1960, nr. 5, p. 115—124.

[5] Dintre lucrările despre omonime apărute la noi în țară putem menționa : Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, p. 126—129 ; Mioara Avram, *Mijloace morfologice de diferențiere lexicală în limba română*, SCL, 1958, nr. 3, p. 315—336 ; Paula Diaconescu, *Omonimia și polisemia*, PLG, I, p. 133—153 ; Finuța Asan, *Observații cu privire la omonime*, PLG, II, p. 113—124 ; Sorin Stati, *Omonimia în sistemul* morfologic, PLG, II, p. 125—142 ; Tatiana Slama-Cazacu, *Despre studiul omonimiei în lanțul discursiv*, în *Omagiu lui Alexandru* Rosetti, București, 1965, p. 840—847 ; Al. Popescu-Mihăiești. *În legătură cu definiția omonimelor*, LL, nr. 18, 1968, p. 125—131 ; S. Stati, *Omonimia sintactică*, LL, nr. 11, p 387—395 ; V. Moldovan și B. Ispas, *Polisemie sau omonimie ?*, AUT, nr. 11, 1974, p. 44—48 ; I. Coteanu și A. Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană*, vol. II, *Vocabularul*, p. 84—95.

[6] Cf. I. Zaporojan, *Redarea omonimelor în unele dicționare*, în *Probleme de lexicologie și lexicografie*, Chișinău, 1968, p. 62—73.

7 Exemple de inconsecvențe de acest tip le semnalează Finuța Asan, *op. cit.*, p. 122.

[8] Al. Popescu-Mihăiești, *op. cit.*, p. 129.

[9] I. Iordan, *Limba română contemporană*, ed. a II-a, p. 39.

[10] L. V. Ščerba, *Opyt obščej teorii leksikografii*, în *Izbrannye raboty po jazykoznaniu i fonetike*, Leningrad, 1958, p. 77.

[11] I. Coteanu și A. Bidu-Vrănceanu (*Limba română contemporană*, vol. II, p. 85) includ aceste tipuri de omonime în categoria *omonimiei intolerabile*, atunci cînd ele funcționează în cadrul aceluiași stil al limbii.

[12] B. Trnka, *Bemerkung zur Homonymie*, TCLP, 1931, nr. 4, p. 154.

[13] Cf. A. A. Reformatskij, *Vvedenie v jazykoznanie*, Moscova, 1957, p. 56.

[15] O clasificare amănunțită a omonimelor derivaționale o găsim la Paula Diaconescu, *op. cit.* p. 135—137.

[15] Ch. Bally, *Traité de stylistique française*, Heidelberg, 1919—1921, vol. I, p. 44.

[16] Cf. Al. Graur, *op. cit.*, p. 126.

[17] Cf. O. S. Ahmanova, *Očerki po obščej i russkoj leksikologii*, Moscova, 1957, p. 110.

[18] A. I. Abaev, *op. cit.*, p. 34 și urm.

[19] Unele preocupări în această direcție au existat și la noi în țară. În anul 1857 la București apare o listă de cuvinte omonimice intitulată *Din calendarul lui Păcală* (apud Al. Popescu-Mihăiești, *op. cit.*), iar în anul 1966 prof. Gh. Bulgăr și Al. Popescu-Mihăiești publică primul *Dicționar de omonime* (formă litografiată) totalizînd 1179 cuvinte-titlu.

[20] Cf. Alexandra Roceric-Alexandrescu, *Fonostatistica limbii române*, București, 1968, p. 143.

[21] Finuța Asan, *op. cit.*, p. 120.

[22] „Schimbarea categoriei lexico-gramaticale a cuvintelor (substantive devenite adjective, adjective devenite substantive etc.), exprimarea prin desinențe diferite a categoriei gramaticale a cuvintelor sau limitarea flexiunii (de exemplu, în cazul verbului, la anumite diateze) determină apariția de omonime numai în cazul cînd cuvintele respective își schimbă și sensul lexical. Altfel, dacă sensul lexical rămîne același, deși cuvîntul poate fi trecut în altă categorie decît cea din care face parte sau, uneori, poate primi forme morfologice diferite, el nu-și pierde identitatea, nu dă naștere la două sau mai multe omonime în limbă" (Paula Diaconescu, *op. cit.*, p. 142),

[23] Dealtfel, în noul *Dicționar explicativ al limbii române* (DEX), Academia R. S. România, București, 1976, cazurile de conversiune de tipul celor analizate mai sus au fost interpretate ca polisemie, renunțîndu-se astfel la „omonimizarea" forțată a cuvintelor de care dădeau dovadă dicționarele precedente.

[24] O. S. Ahmanova, *op. cit.*, p. 130.

[25] Al. Graur, *op. cit.*, p. 126 ; R. A. Budagov, *Vvedenie v nauku o jazyke*, Moscova, 1965, p. 49 ; O. Duchâček, *L'homonymie et la polysémie*, „Vox Romanica", Band 21 I/1, Bern, 1962, p. 54.

[26] A. I. Abaev, *op. cit.*, p. 34.

[27] Al. Graur, *op. cit.*, p. 126.

[28] St. Ullmann, *Semanličeskie universalii* (trad. din engleză), în *Novoe v lingvistike*, V, Moscova, 1970, p. 270.

[29] E. Öhman, *op. cit.*, p. 118.

[30] Cîteva exemple de înlocuiri de cuvinte și forme gramaticale datorate conflictului omonimic sînt aduse în discuție de I. Coteanu și A. Bidu-Vrănceanu, *op. cit.*, p. 84.

SINONIMIA

I. CATEGORIILE DE CUVINTE DIN SFERA SINONIMIEI

Sinonimia face parte din categoriile semasiologice proprii tuturor limbilor, fiind, în acelaşi timp, un indice al gradului de dezvoltare şi perfecţiune a fiecărei limbi în parte. Tocmai de aceea, cercetarea acestui fenomen prezintă un interes deosebit atît pentru înţelegerea specificului limbii, în general, cît şi a particularităţilor naţionale ale limbilor, în special[1].

Importanţa pe care o prezintă sinonimia este dovedită şi de atenţia permanentă care se acordă, în cadrul ştiinţei limbii, multiplelor ei probleme. Cu toate acestea, aspectele fundamentale ale acestui fenomen şi, în primul rînd, problema categoriilor de cuvinte care intră în sfera sinonimiei sînt departe de a-şi fi găsit o rezolvare satisfăcătoare.

Concepţiile cu privire la sinonime oscilează între negarea existenţei lor în limbă şi lărgirea exagerată a sferei cuvintelor cărora li se atribuie calitatea de sinonime. Alături de unele poziţii pesimiste în privinţa posibilităţilor de a găsi criterii obiective de delimitare a fenomenului sinonimiei, întîlnim şi afirmaţiile cele mai optimiste că asemenea criterii pot fi găsite prin aplicarea metodelor lingvisticii structuraliste.

Diversitatea opiniilor cu privire la esenţa sinonimiei şi la locul ei în limbă se concretizează, în primul rînd, în categoriile de cuvinte care sînt incluse în sfera acestui fenomen. Aceste categorii, de cele mai multe ori, nu se suprapun sau coincid numai parţial. Problema centrală a teoriei sinonimiei[2] o constituie, aşadar, precizarea categoriilor de cuvinte care

sînt subsumate acestei noțiuni. Pornind de la această constatare, în capitolul de față sînt puse în discuție toate categoriile de cuvinte cărora, în sistemul diverselor teorii, li se conferă sau, dimpotrivă, li se refuză calitatea de sinonime.

1. SINONIMIA ȘI PROBLEMA CUVINTELOR IDENTICE

- De cele mai dese ori, s i n o n i m i a este legată nemijlocit de problema identității cuvintelor din sistemul lexical al limbii. Legătura care se stabilește între aceste două fenomene *(sinonimia și identitatea cuvintelor)* este dovedită și de faptul că însuși termenul *sinonimie* este întrebuințat, destul de frecvent, ca echivalent al termenului *identitate*, înțeles fie în sensul strict al cuvîntului, fie într-un sens mai larg. Această situație se reflectă și în existența a două serii paralele de termeni care se folosesc pentru desemnarea cuvintelor cuprinse în sfera sinonimiei: pe de o parte, termenii *sinonime absolute, sinonime perfecte, sinonime autentice, sinonime adevărate, sinonime propriuzise, sinonime în sensul strict al cuvîntului, sinonime „sută la sută"* etc., iar pe de altă parte, termenii *sinonime relative, sinonime parțiale, sinonime aproximative, sinonime în sensul larg al cuvîntului etc.*

Folosirea celor două serii de termeni este motivată de dorința de a face distincție clară între fenomene cu anumite trăsături comune, dintre care numai unul ar corespunde, strict vorbind, noțiunii de *sinonimie*. Sinonimia este limitată, în ultimă instanță, la categoria cuvintelor identice, ceea ce ne pune în fața necesității de a preciza conținutul acestui fenomen.

a) *Există cuvinte absolut identice?*

- Cuvîntul este o unitate lingvistică pluridimensională și poate fi analizat sub cele mai diverse aspecte: sens, formă internă, nuanțe stilistice și emoțional-expresive, funcții estetice, particularități ale complexului sonor, structură morfologică, însușirea de a se îmbina cu alte cuvinte pe axa sintagmatică, însușirea de a sta la baza formării altor cuvinte, asocierile cu alte cuvinte determinate de particularitățile conținutului și formei sale, origine, apartenență la vocabularul activ sau pasiv, sferă de circulație, frecvență, particularități de întrebuințare

ş.a.m.d. Toate aceste aspecte se înlănţuie într-o structură foarte complexă, care individualizează fiecare cuvînt în parte şi îi determină locul pe care îl ocupă în lexicul limbii respective.

Se înţelege de la sine că dacă vom pune problema existenţei în sistemul vocabularului a unor cuvinte identice din punctul de vedere al tuturor trăsăturilor enumerate mai sus, atunci vom ajunge la concluzia că fiecare cuvînt poate fi identic numai cu el însuşi, că existenţa unor cuvinte identice în toate privinţele este imposibilă.

În limbă nu există şi nu pot exista cuvinte absolut identice, dacă prin cuvînt înţelegem, cum am arătat mai înainte, o structură complexă, în care se întîlnesc, ca într-un focar, cele mai diverse trăsături. De aceea, atunci cînd se discută problema identităţii cuvintelor, de obicei se are în vedere numai o parte din multitudinea de aspecte care determină specificul şi locul lor în sistemul lexical al limbii, şi anume latura lor semantică şi particularităţile stilistice.

b) *Controversele în jurul cuvintelor identice din punct de vedere semantic şi stilistic. Problema raporturilor dintre această categorie de cuvinte şi sinonimie*

I

Încă la începutul secolului al XVIII-lea, abatele Girárd, autorul primului dicţionar de sinonime al limbii franceze, spunea: „Nu trebuie să ne închipuim că cuvintele numite sinonime au o asemănare absolută şi perfectă, că sensul lor este acelaşi, cum este acelaşi gustul a două picături de apă din acelaşi izvor"[3].

Existenţa *cuvintelor identice din punct de vedere semantic şi stilistic*[4] este contestată de numeroşi lingvişti şi în secolul nostru. Argumentul principal împotriva recunoaşterii existenţei cuvintelor identice îl constituie inutilitatea acestei categorii de cuvinte în sistemul limbii privită atît în corelaţiile sale cu gîndirea cît şi sub aspectul folosirii ei ca mijloc de comunicare.

În ultimele decenii însă, odată cu intensificarea cercetărilor în domeniul vocabularului, tot mai mulţi lingvişti recunosc prezenţa în sistemul lexical a unor cuvinte identice[5], relevînd în acelaşi timp următoarele aspecte:

1. Cuvintele identice sînt puţine la număr. Aceasta se referă nu numai la numărul lor total, ci şi la faptul că în raporturi de identitate se află de obicei numai cîte două cuvinte.

2. Existența cuvintelor identice este motivată de dezvoltarea limbii, dar nu și de funcționarea ei într-o anumită perioadă.

3. Limba nu tolerează asemenea cuvinte, de aceea, ele fie că dispar, fie că sînt supuse procesului de diferențiere semantică, stilistică etc.

4. Cuvintele identice se întîlnesc numai în anumite zone ale vocabularului.

În concepțiile cu privire la existența în limbă a unei categorii de cuvinte identice din punct de vedere semantic și stilistic găsim, așadar, două răspunsuri: un răspuns negativ și un răspuns pozitiv.

Între cele două răspunsuri (negativ și pozitiv) care se pot da la întrebarea dacă există cuvinte identice nu este însă, așa cum ar putea să pară la prima vedere, o deosebire esențială. Între a afirma că asemenea cuvinte nu pot exista întrucît ele ar fi în contradicție cu funcțiile limbii și s-ar dovedi inutile și între a spune că asemenea cuvinte există, dar sînt puține, iar limba nu le tolerează, dată fiind inutilitatea lor, mai degrabă poate fi sesizată o similitudine, decît o diferență. De aici nu trebuie însă să concludem că ar fi lipsită de interes confruntarea celor două puncte de vedere cu realitățile din sistemul lexical al limbii. Dimpotrivă, problema existenței cuvintelor identice, are după cum vom arăta mai departe, dincolo de aspectul ei cantitativ, o importanță deosebită pentru clarificarea problemelor fundamentale ale sinonimiei.

Cercetarea lexicului limbii române arată că existența cuvintelor identice este un fapt real. Această afirmație poate fi susținută prin numeroase exemple, dintre care reproducem următoarele: *aflux — afluență, afundătură — văgăună, anemograf — anemometru, antagonic — antagonist, azot — nitrogen, circumlunar — perilunar, demarare — demaraj, desperare — — deznădejde, dragoste — iubire, grandoman — megaloman, ilizibil — neciteț, inconsecvent — neconsecvent, indelicatețe — nedelicatețe, lexic — vocabular, măselariță — nebunariță, a memora — a memoriza, micsandră — micșunea, nebiruit — neînvins, nechibzuit — nesocotit, necontenit — necurmat — neîncetat, păcăleală — păcălitură, plîns — plînset, pocnet — pocnitură, licăloșie — licăloșenie, secol — veac, selenar — lunar* etc.

În afară de aceasta, se impun și unele precizări de ordin teoretic. Așa cum am văzut, marea majoritate a lingviștilor consideră cuvintele identice un fenomen negativ care se află

în contradicție cu esența limbii, cu raporturile dintre limbă și gîndire.

Aprecierile făcute în legătură cu unitățile lexicale identice amintesc modul în care este tratat fenomenul omonimiei. Asociația care ne-o permitem este motivată de faptul că unitățile lexicale identice și omonimele reprezintă două aspecte ale aceluiași fenomen — încălcarea legii semnului. Identitatea cuvintelor poate fi prezentată sub forma *mai multe complexe sonore — un sens*, iar omonimia, *un complex sonor — mai multe sensuri*.

Se știe că în lingvistică este larg răspîndit punctul de vedere că omonimia reprezintă un caz de „patologie" a limbii și se susține că limba nu tolerează omonimele : unul din două omonime trebuie să dispară. Desigur, fenomenul de dispariție a unor cuvinte omonime are loc, dar prezența masivă a omonimiei în limbile romanice, germanice și slave este un fapt incontestabil. Omonimele își datorează existența legilor de dezvoltare a limbii (schimbări fonetice, schimbări semantice, împrumuturi etc.), ceea ce ne îndreptățește să conchidem că reprezintă un fenomen absolut firesc și legitim.

Dacă omonimele pot fi apreciate ca un fenomen „firesc și legitim", explicabil prin legile specifice de dezvoltare a limbii, același lucru poate fi spus și despre cuvintele identice. Ca și omonimele, cuvintele identice își datorează existența fie procesului de formare a cuvintelor, fie împrumuturilor, fie schimbărilor semantice. Ele sînt, așadar, rezultatul dezvoltării firești a limbii.

Numărul cuvintelor identice din punct de vedere semantic și stilistic rezultate în urma procesului de derivare este impresionant. Din mulțimea de exemple existente în limba română reproducem aici doar cîteva : *atractiv — atrăgător, brădet — brădiș, însurat — însurătoare, sudaj — sudare — sudat, vuiet — vuială ; a dezgoli — a goli, a îmbălsăma — a bălsăma, a înroși — a roși*.

În limba română abundă, de asemenea, seriile de cuvinte identice apărute ca rezultat al împrumuturilor din alte limbi, de exemplu : *băștinaș — aborigen* (fr. *aborigène*) — *autohton* (fr. *autochtone*) — *indigen* (fr. *indigène*), *folositor — util* (fr. *utile*), *înjositor — degradant* (fr. *dégradant*), *nebunie — demență* (fr. *demence*), *părere — opinie* (fr. *opinion*). Deseori seriile de cuvinte identice sînt alcătuite numai din elemente împrumutate, de

pildă : *oculist* — (fr. *oculiste*) — *oftalmolog* (fr. *ophtalmologue*), *odometru* (fr. *odomètre*) — *podometru* (fr. *podomètre*), *plafon* (fr. *plafond*) — *tavan* (tc. *tavan*).

Apariția omonimelor și a cuvintelor identice își găsește explicația în faptul că cele trei laturi ale limbii — fonetică, semantică și gramaticală — se dezvoltă relativ independent una față de alta. Aceasta înseamnă că schimbările dintr-un anumit compartiment al limbii nu atrag după sine, în mod automat, schimbări și în alte compartimente. De pildă, modificările care au loc în planul semantic pot duce la ruperea legăturilor între sensurile care sînt exprimate prin același complex sonor. Așa s-a întîmplat, de exemplu, cu sensurile cuvîntului *lună* : „astru" și „interval de timp". În urma pierderii legăturii dintre aceste sensuri, cuvîntul respectiv s-a scindat în două cuvinte diferite : *lună*$_1$ (astru) și *lună*$_2$ (interval de timp). Dacă înainte exprimarea acestor sensuri prin același înveliș material era motivată de faptul că între ele exista o „verigă intermediară", acum, după dispariția acestei verigi, exprimarea lor prin același complex sonor nu mai este justificată. Conform „legii semnului", normal ar fi ca sensurile diferite să fie exprimate, de asemenea, prin complexe sonore diferite. Totuși, după cum am arătat mai înainte, limba tolerează rezultatele proceselor care duc la abateri de la „legea semnului".

Tot așa trebuie explicată și existența cuvintelor identice. În acest caz, apariția, datorită unor procese diferite, a mai multor complexe sonore pentru exprimarea aceluiași sens nu duce în mod automat și imediat la schimbări în planul semantic al limbii.

Diferitele compartimente ale limbii se dezvoltă nu numai relativ independent unele față de altele, ci și inegal. Astfel, existența cuvintelor identice se poate explica prin faptul că uneori dezvoltarea laturii materiale depășește dezvoltarea laturii ei semantice și stilistice, iar existența omonimiei este o mărturie a depășirii aspectului material de către dezvoltarea laturii semantice.

Existența cuvintelor identice se explică nu numai prin dezvoltarea relativ independentă și inegală a diferitelor compartimente ale limbii, ci și prin specificul raporturilor dintre limbă și gîndire. Aceste raporturi se caracterizează printr-o independență relativă a formelor lingvistice de exprimare a rezultatelor gîndirii de gîndirea însăși. Această independență se manifestă în faptul că nu orice schimbare din limbă este echivalentul

unei schimbări corespunzătoare în gîndire. De aceea, una şi aceeaşi noţiune poate fi exprimată în mod diferit. Independenţa relativă a acestor două fenomene se manifestă şi în caracterul legăturii dintre complexul sonor şi sensul cuvîntului. Această legătură nu are un caracter necesar, ceea ce face posibil ca unul şi acelaşi sens să fie exprimat prin mai multe complexe sonore sau, cu alte cuvinte, ca deosebirile materiale dintre două sau mai multe unităţi lexicale să nu corespundă, în mod inevitabil, unor deosebiri de ordin semantic sau stilistic.

Din consideraţiile expuse mai sus în legătură cu unităţile lexicale identice din punct de vedere semantic şi stilistic rezultă că acestea, ca şi omonimele, nu se deosebesc esenţial de celelalte tipuri de cuvinte şi se încadrează, cu aceleaşi drepturi, în sistemul vocabularului.

II

Discutarea problemei cuvintelor identice şi clarificările pe care am încercat să le aducem sînt justificate, după cum am subliniat mai înainte, de faptul că această categorie de unităţi lexicale este nemijlocit implicată în tratarea problemelor fundamentale ale sinonimiei.

Punctele de vedere exprimate în legătură cu raporturile dintre categoria cuvintelor identice şi sinonime pot fi grupate, în funcţie de soluţiile propuse, astfel:

1. Cuvintele identice sînt considerate singura categorie de cuvinte care intră în sfera şi conţinutul noţiunii de sinonimie, fiind denumite *sinonime autentice*, *sinonime propriu-zise*, *sinonime în sensul strict al cuvîntului*, *sinonime în adevăratul sens al cuvîntului* ş.a.m.d.

2. Cuvintele identice reprezintă numai o anumită categorie sau un anumit tip de sinonime. În acest caz, ele sînt denumite *sinonime absolute* sau *sinonime perfecte*.

3. Cuvintele identice nu intră în categoria sinonimelor.

În această clasificare s-au avut în vedere numai concepţiile lingviştilor care admit existenţa cuvintelor identice. Dacă luăm în considerare şi opiniile care neagă existenţa acestei categorii de cuvinte, atunci la clasificarea propusă pot fi adăugate încă două luări de poziţie:

1. Cuvinte identice nu există, deci nu există nici sinonime.

2. Cuvinte identice nu există, prin urmare, noţiunea de sinonime se referă la o altă categorie de cuvinte.

Întrucît mai sus am arătat că existența cuvintelor identice este un fapt real și că acestea ocupă un loc legitim în sistemul lexical al limbii, în continuare vom insista numai asupra punctelor de vedere exprimate de lingviștii care, admițînd existența cuvintelor identice, stabilesc diferite raporturi între această categorie de cuvinte și sinonime.

Limitarea sferei și conținutului sinonimiei la categoria cuvintelor identice este susținută, în mod consecvent, în lucrările lui St. Ullmann. Lingvistul englez consideră că sinonime autentice sînt numai cuvintele care se pot înlocui reciproc în orice context, fără cea mai mică schimbare a conținutului lui noțional și afectiv. Cuvintele care nu îndeplinesc decît parțial aceste condiții sînt denumite *pseudosinonime* sau *omoionime*[6].

Majoritatea lingviștilor consideră însă că sfera sinonimiei este cu mult mai largă, cuprinzînd și alte categorii de cuvinte decît cele identice din punct de vedere semantic și stilistic[7]. Unii chiar susțin că unitățile lexicale identice nici nu fac parte din categoria sinonimelor și că aceasta cuprinde exclusiv cuvinte care diferă prin diverse nuanțe[8].

2. PROBLEMA INCLUDERII CUVINTELOR CARE DIFERĂ PRIN NUANȚE STILISTICE ȘI SEMANTICE ÎN SFERA SINONIMIEI

Abordînd problema acestei categorii de cuvinte și a raporturilor ei cu sinonimia, intrăm în domeniul celor mai spinoase probleme teoretice.

Dacă rezolvarea problemei raporturilor dintre sinonimie și cuvintele identice depinde, în primul rînd, de recunoașterea sau nerecunoașterea existenței acestei categorii de cuvinte, problema raporturilor dintre cuvintele ce diferă prin trăsăturile menționate (nuanțe stilistice și semantice) și sinonimie depinde în mod hotărîtor de stabilirea diferențierilor compatibile cu păstrarea relațiilor de sinonimie dintre cuvinte. Se pune, așadar, problema găsirii unor criterii obiective de delimitare a fenomenului de sinonimie de alte fenomene asemănătoare, dar care nu intră totuși în sfera sinonimiei. St. Ullmann își manifestă scepticismul în privința posibilității de a găsi aceste criterii, în timp ce J. D. Apresjan susține că asemenea criterii pot fi formulate. Asupra categoriei de cuvinte puse în discuție

se conturează, aşadar, puncte de vedere complet diferite, pentru că la întrebarea dacă aceste cuvinte sînt sau nu sinonime se dau răspunsuri diametral opuse. Unii susţin că aceste cuvinte nu sînt sinonime, ci *pseudosinonime* sau *sinonime în sens larg* (ceea ce înseamnă, de fapt, a da un răspuns echivoc), iar alţii (majoritatea) consideră că aceste cuvinte determină, în primul rînd, esenţa sinonimiei.

Diversitatea opiniilor nu se epuizează prin răspunsurile date la întrebarea dacă avem sau nu de a face cu fenomenul de sinonimie în cazul cînd există deosebiri de nuanţe stilistice şi semantice şi dacă pot fi găsite criterii de stabilire a limitelor sinonimiei. Controversele în jurul acestei categorii de cuvinte sînt susţinute şi de faptul că ea nu este omogenă. În interiorul ei se disting trei clase mari:

1. Cuvinte care sînt identice ca sens, dar se deosebesc prin nuanţe stilistice, de exemplu: *boală — morb* (livresc), *mărlie — mărţişor* (popular), *mămică — mămucă* (popular) — *mămucuţă* (popular) — *mămiţică* (familiar), *măreţie — magnifie* (livresc), *monolog — soliloc* (livresc), *nebunie — nebuneală* (popular), *răutate — maliţie* (livresc), *satana — sarsailă* (popular), *vultur — acvilă* (poetic).

2. Cuvinte care se deosebesc prin nuanţe semantice, de pildă: *aviz — aprobare* (aprobare „aviz favorabil"), *consideraţie — deferenţă* (*deferenţă* „consideraţie deosebită"), *deosebire — diferenţă* (*deosebire* se referă mai ales la raporturi calitative, iar *diferenţă* — la raporturi cantitative), *indiciu — simptom* (*simptom* „indiciu negativ"), *întuneric — întunecime* (*întunecime* „întuneric adînc"), *jertfă — sacrificiu* (*sacrificiu* are un sens mai abstract).

3. Cuvinte care diferă atît prin nuanţe semantice, cît şi prin nuanţe stilistice, de exemplu: *abundenţă — opulenţă* (*opulenţă* este livresc şi are sensul „abundenţă extremă"), *linguşire — adulare* (*adulare* este livresc şi are sensul „linguşire josnică, din interes").

A treia clasă de cuvinte întruneşte caracteristicile primelor două clase şi, prin urmare, problema raporturilor ei cu fenomenul de sinonimie depinde în mod nemijlocit de felul cum sînt tratate acestea.

a) Limitarea sferei sinonimiei la cuvintele care se deosebesc numai sub aspect stilistic

Lingviștii care interpretează sinonimia în sens mai larg sînt de acord să considere că unitățile lexicale care se deosebesc prin nuanțe stilistice trebuie să fie incluse în sfera sinonimiei. În privința cuvintelor care diferă prin nuanțe semantice, însă, opiniile sînt împărțite. A.D. Grigorjeva, de pildă, susține că sinonimele pot să se deosebească prin coloratură emoțională, particularități funcțional-stilistice, specificul întrebuințării în context, particularități formal-gramaticale etc., dar trebuie neapărat să fie identice ca sens. „Din punctul nostru de vedere, spune autoarea, numai identitatea semantică (și nu *apropierea* sensurilor, cum admit unii) ne poate permite să considerăm cuvintele drept sinonime"[9].

Un alt lingvist, V. M. Grigorjan, se pronunță împotriva punctului de vedere tradițional, conform căruia sinonimele sînt cuvinte apropiate ca sens, aducînd următoarele argumente mai importante:

1) cuvintele identice ca sens și cuvintele apropiate din punct de vedere semantic sînt categorii diferite, avînd fiecare importanța și specificul ei;

2) în categoria sinonimelor intră numai prima categorie de cuvinte (cuvintele identice ca sens), deoarece, admițînd că sinonimele sînt cuvinte apropiate ca sens, va fi foarte greu să conturăm „nuanțele" compatibile cu păstrarea relațiilor de sinonimie[10].

Așadar, în concepția împărtășită de A. D. Grigorjeva și V. M. Grigorjan, sinonimia este limitată la categoria cuvintelor care, fiind identice ca sens, se pot deosebi prin toate celelalte particularități. Sinonimia este circumscrisă, în felul acesta, în întregime, stilisticii.

Argumentul principal al acestor lingviști împotriva includerii în sfera sinonimiei a cuvintelor care exprimă sensuri apropiate îl constituie dificultățile, greu de înlăturat, în precizarea deosebirilor de ordin semantic care nu afectează relațiile de sinonimie. Teoria argumentată de A. D. Grigorjeva și V. M. Grigorjan evită, de teama subiectivismului, discutarea celor mai complexe probleme legate de precizarea limitelor sinonimiei.

Restrîngerea sferei sinonimiei la categoria de cuvinte amintită simplifică esența acestui fenomen și evită rezolvarea problemei fundamentale a teoriei sinonimiei, și anume în ce măsură cuvintele cu sensuri apropiate pot fi considerate sino-

nime. Or, fără a da un răspuns la această întrebare, problema esenței sinonimiei și a locului ei în sistemul vocabularului rămîne practic neelucidată.

b) *Problema includerii cuvintelor apropiate ca sens în sfera sinonimiei*

Discutarea problemei cuvintelor apropiate ca sens, în scopul clarificării raporturilor dintre ele și sinonimie, este îngreunată atît de factori obiectivi (complexitatea fenomenului), cît și de unele cauze subiective (mulțimea de termeni folosiți și întrebuințarea unora și acelorași termeni în accepțiuni diferite). Aceste aspecte impun deci precizări nu numai în privința fenomenului lingvistic, ci și în privința terminologiei.

Termenul *cuvinte cu sensuri apropiate* (alături de care se folosesc și termenii *cuvinte cu sensuri asemănătoare, cuvinte cu sensuri înrudite*), întrebuințat frecvent în definițiile sinonimelor, are un conținut foarte vag. El se poate referi atît la cuvintele care exprimă aceeași noțiune, cît și la cuvintele care exprimă noțiuni diferite.

Termenul *cuvinte cu sensuri apropiate* ne pune, așadar, în fața necesității de a da răspuns la una din problemele fundamentale ale teoriei sinonimiei, și anume dacă sinonime sînt numai cuvintele care exprimă aceleași noțiuni sau și cuvintele care denumesc obiecte, fenomene și procese foarte apropiate și exprimă, deci, noțiuni similare, dar nu identice.

Unii lingviști rezolvă în mod pozitiv problema includerii în categoria sinonimelor a cuvintelor care denumesc obiecte, fenomene și procese apropiate, exprimînd, prin urmare, noțiuni diferite. Astfel, la N. M. Potockaja întîlnim următoarea definiție: „Sinonimele sînt cuvinte care diferă prin formă și complex sonor, dar desemnează obiecte, noțiuni, fenomene ș. a. m. d. identice sau foarte asemănătoare“[11]. În Dicționarul de sinonime al lui C. I. V. Severin[12] găsim, de asemenea, numeroase serii sinonimice alcătuite din cuvinte ce exprimă noțiuni diferite. Astfel, alături de cuvîntul *casă*, întîlnim lexemele *bordei, colibă, cabană, cort, șatră*. Aceste cuvinte au comun faptul că desemnează construcții ce servesc oamenilor drept locuință sau adăpost, dar, așa cum reiese din definițiile cuprinse în dicționarele limbii române, deosebirile semantice sînt prea mari pentru a putea susține că avem a face cu una și aceeași noțiune: *casă* „clădire destinată pentru a servi de locuință omului“; *bordei* „locuință rudimentară, pe

jumătate săpată în pămînt şi acoperită cu pămînt, cu paie sau cu stuf" ; *colibă* „casă mică şi sărăcăcioasă" ; *cabană* „casă la munte (de obicei mică şi construită din material uşor), pentru adăpostirea turiştilor" ; *cort* „adăpost portativ, făcut dintr-un schelet de ţăruşi bătuţi în pămînt şi acoperit de obicei cu pînză tare şi impermeabilă, care serveşte ca adăpost soldaţilor, excursioniştilor, popoarelor nomade etc." ; *şatră* „cort al ţiganilor nomazi".

Lărgirea sferei sinonimiei pe seama cuvintelor care exprimă noţiuni apropiate duce, în ultimă instanţă, la ştergerea oricăror deosebiri între sinonimie şi alte tipuri de relaţii semantice din sistemul lexical. În afară de aceasta, trebuie arătat că între relaţiile de apropiere semantică a cuvintelor care exprimă noţiuni apropiate (dar totuşi diferite) şi relaţiile de apropiere semantică a cuvintelor care exprimă aceeaşi noţiune există o deosebire esenţială : relaţiile de apropiere semantică între cuvintele care exprimă noţiuni diferite sînt condiţionate de raporturile existente între noţiunile respective, în timp ce deosebirile dintre cuvintele care exprimă aceeaşi noţiune sînt determinate de particularităţile lingvistice ale cuvintelor, de raporturile existente în sistemul lexical. Deosebirile dintre cele două categorii de cuvinte pot fi ilustrate prin grupul semantic *teamă — frică — spaimă — groază*. Acest grup semantic cuprinde două cupluri de cuvinte : *teamă — frică* şi *spaimă — groază*. Fiecare din aceste cupluri de cuvinte exprimă o singură noţiune. Noţiunea exprimată de cuplul *teamă — frică* poate fi formulată în felul următor : „stare de adîncă nelinişte şi tulburare provocată de un pericol real sau imaginar". La rîndul ei, perechea de cuvinte *spaimă — groază* exprimă, de asemenea, o singură noţiune, ale cărei note esenţiale pot fi surprinse în următoarea formulare : „emoţie puternică şi violentă, provocată de un lucru neprevăzut şi primejdios". În interiorul fiecărui cuplu de cuvinte *(teamă — frică şi spaimă — groază)* pot fi sesizate diferenţieri de natură semantică. Astfel, cuvintele *frică şi groază* se deosebesc de sinonimele lor *(teamă* şi, respectiv, *spaimă)* prin nuanţe de intensitate. Această trăsătură diferenţială poate fi scoasă în relief prin definirea sensurilor cuvintelor *frică* şi *groază* în funcţie de sensurile cuvintelor *teamă şi spaimă*. Procedînd în felul acesta, obţinem următoarele definiţii : *frică* „teamă mare" şi *groază* „spaimă mare". Trăsătura diferenţială de intensitate este determinată de raporturile existente între cuvintele ce alcă-

tuiesc cuplurile respective. Nuanța diferențială pusă în discuție n-ar putea fi relevată dacă în limbă n-ar exista cuvintele *teamă* și *spaimă*. Trăsăturile diferențiale proprii cuvintelor ce exprimă aceeași noțiune se caracterizează nu numai prin natura lor relațională, ci și prin faptul că în anumite contexte se pot neutraliza. De pildă, în contextul ce urmează sînt neutralizate deosebirile dintre cuvintele *teamă* și *frică*:

„Sensibilitatea crescută față de informație este pe cale de a favoriza nașterea unei nevroze specifice zilelor de azi. Febra se prezintă cu două fețe: frica de a ignora informația și teama de a fi strivit de excesele ei".

Vasile Pavelcu, *Culmi și abisuri ale personalității*. p. 187.

Cu totul altele sînt relațiile dintre cuplurile *teamă — frică* și *spaimă — groază*. Deosebirile semantice dintre aceste perechi de cuvinte sînt determinate de raporturile existente între noțiunile exprimate de fiecare dintre ele în parte („stare de adîncă neliniște și tulburare provocată de un pericol real sau imaginar" și, respectiv, „emoție puternică și violentă, provocată de un lucru neprevăzut și primejdios"). Aceste deosebiri sînt esențiale și, prin urmare, nu se pot neutraliza, așa cum arată și următorul exemplu:

„Omul ... a uitat toate spaimele, fricile și nevoile cîte le-a fost suferit într-un an de zile".

Ion al lui G. Sbierea, *Povești poporale românești*, p. 311.

Din cele de mai sus reiese că între cuvintele ce exprimă aceeași noțiune și cele care exprimă noțiuni diferite (dar foarte apropiate) există deosebiri fundamentale, ceea ce face imposibilă includerea lor în sfera aceluiași fenomen lingvistic: s i n o n i m i a. Prin urmare, definind sinonimele drept cuvinte cu *sensuri apropiate (sensuri înrudite, sensuri asemănătoare* etc.), trebuie să avem în vedere numai cuvintele care exprimă aceeași noțiune și desemnează aceeași clasă de obiecte. Cuvintele ce exprimă noțiuni apropiate rămîn în afara sferei sinonimiei.

Folosirea termenului *sensuri apropiate* pentru denumirea cuvintelor care exprimă aceeași noțiune și denumesc aceeași clasă de obiecte este impusă de existența *nuanțelor semantice*. Acestea se caracterizează prin următoarele trăsături:

1) Nuanțele semantice sînt deosebiri între sensurile cuvintelor, care nu afectează nici identitatea noțiunii exprimate, nici identitatea clasei de obiecte desemnate.

2) Nuanţele semantice sînt o categorie relaţională, întrucît despre ele se poate vorbi numai atunci cînd avem cel puţin două cuvinte care exprimă aceeaşi noţiune. Cuvintele *a cere* şi *a solicita*, de pildă, exprimă aceeaşi noţiune : „a se adresa cuiva pentru a-l convinge să îndeplinească o dorinţă, o rugăminte". Cuvîntul *a solicita* se deosebeşte de sinonimul său *a cere* prin nuanţa de intensitate : *a cere cu stăruinţă*. Dacă acest cuvînt *(a solicita)* n-ar avea un sinonim în sistemul limbii, n-am putea spune că are această nuanţă.

3) Nuanţele semantice sînt o categorie diferenţială şi există atît timp cît există cel puţin doi termeni de comparaţie. Ele se stabilesc şi se definesc întotdeauna în raport cu alţi termeni. Nuanţele semantice sînt deosebiri ale conţinutului cuvintelor care exprimă aceeaşi noţiune. Aceasta înseamnă că pentru a avea relaţii de sinonimie între două sau mai multe cuvinte, deosebirile semantice nu trebuie să afecteze identitatea noţiunii.

4) Nuanţele semantice sînt deosebiri fine, abia perceptibile, greu de explicat şi de formulat [13]. Pe plan logic, nuanţele semantice sînt corelate cu notele neesenţiale ale noţiunii. Această trăsătură a nuanţelor semantice face posibilă neutralizarea lor în diferite contexte[14].

3. SINONIMIA ŞI RELAŢIILE CUVÎNTULUI CU REALITATEA OBIECTIVĂ

Cuvîntul este legat de realitatea obiectivă prin relaţia de reflectare şi prin relaţia de denotare. Aceste relaţii — denotarea (desemnarea) şi reflectarea (sensul, noţiunea) — sînt indisolubil legate între ele. Desemnarea de către cuvînt (mai precis, de către latura lui materială — semnul lingvistic) a lucrurilor, fenomenelor şi proceselor din realitatea obiectivă nu este directă, nemijlocită : ea are loc ca rezultat al reflectării realităţii obiective în conştiinţa noastră, deci este mediată de sens (noţiune). Subliniem aceste aspecte ale relaţiilor dintre funcţia denominatică a cuvîntului şi sensul lui pentru că, în numeroase cazuri, în definiţiile sinonimelor, accentul se

pune numai pe una dintre cele două laturi: fie pe funcţia denominativă, fie pe sens (noţiune). A. A. Reformatskij, de pildă, afirmă că la baza sinonimiei stă identitatea obiectului desemnat, iar sinonimele exprimă noţiuni diferite[15]. Autorul vorbeşte totuşi de sinonime „sută la sută", bazate nu numai pe identitatea obiectului desemnat, ci şi pe identitatea noţiunilor exprimate.

Latura pozitivă a accentuării funcţiei denominative în definiţiile sinonimelor o constituie găsirea unui criteriu sigur şi obiectiv de stabilire a relaţiilor de sinonimie între cuvinte[16]. Valoarea acestui criteriu iese în evidenţă destul de pregnant dacă îl comparăm cu teoriile care admit că sinonime pot fi şi cuvintele care desemnează obiecte diferite. Apropierea sau asemănarea obiectelor nu poate constitui, după cum am arătat, un criteriu de sinonimizare a cuvintelor. Condiţia primordială pe care trebuie să o îndeplinească două sau mai multe cuvinte pentru a fi în relaţii de sinonimie este identitatea clasei de obiecte desemnate. Acceptarea criteriului apropierii, asemănării claselor de obiecte desemnate în sinonimizarea cuvintelor nu numai că ar lărgi considerabil sfera noţiunii de sinonimie, dar ne-ar pune în faţa necesităţii de a distinge două tipuri fundamentale de sinonime: sinonime cu funcţii denominative identice şi sinonime cu funcţii denominative diferite. Deosebirea dintre cele două categorii de cuvinte este atît de mare, încît ele nu pot fi subsumate unei noţiuni comune.

Dacă în unele definiţii ale sinonimiei este pusă pe primul plan identitatea funcţiei denominative (desemnarea aceleiaşi clase de obiecte), în altele, în schimb, este absolutizat aspectul semantic (sensul, noţiunea). D. N. Šmeljov, de exemplu, scrie că „trebuie cu toată hotărîrea să obiectăm împotriva confundării a două fenomene diferite: a apropierii sensurilor diferitelor cuvinte şi a posibilităţii diferitelor cuvinte de a desemna unele şi aceleaşi obiecte. Întrucît sinonimele sînt considerate de obicei o categorie semantică, numai primul criteriu poate fi socotit esenţial pentru definirea sinonimelor"[17].

Absolutizarea uneia sau alteia dintre cele două laturi ale cuvîntului (a funcţiei denominative sau a laturii semantice) şi, îndeosebi, afirmaţiile că esenţială pentru definiţia sinonimelor este fie numai funcţia denominativă, fie numai latura lor semantică (sensul, noţiunea) creează o imagine deformată a structurii cuvîntului din punctul de vedere al relaţiilor

lui cu realitatea obiectivă şi nu contribuie, deci, la dezvăluirea esenţei fenomenului de sinonimie. Ambele aspecte ale cuvîntului sînt la fel de importante şi nici unul dintre ele nu poate fi omis, explicit sau implicit, din definiţia sinonimelor. Aceste consideraţii ne duc la concluzia că sinonimia presupune identitatea atît a clasei de obiecte desemnate, cît şi a noţiunii exprimate.

4. OBSERVAŢII FINALE. PRECIZAREA CATEGORIILOR DE CUVINTE CARE INTRĂ ÎN SFERA SINONIMIEI. DEFINIŢIA SINONIMELOR

După cum am văzut, problema categoriilor de cuvinte care intră în sfera sinonimiei este foarte controversată. Discuţiile se poartă, îndeosebi, în jurul următoarelor categorii de cuvinte:

1. Cuvinte care sînt identice din punct de vedere semantic şi stilistic: *adesea — adeseori, aflux — afluenţă, afundătură — văgăună, arhiaglomerat — ultraaglomerat, asprime — aspreală, alunet — aluniş, biber — castor, bimensual — bilunar, bisextil — bisect, bodîrlău — cufundar, burlac — celibatar, circumterestru — periterestru, demarare — demaraj, dentist — — stomatolog, grandomanie — megalomanie, inadecvat — — neadecvat, injust — nejust, irascibil — iritabil, necinstit — neonest, odometru — podometru, planiglob — planisferă, platou — — podiş, plauzibil — verosimil, romboidal — rombic, sărut — sărutare* etc.

2. Cuvinte care sînt identice din punct de vedere semantic, dar se deosebesc prin nuanţe stilistice: *aşteptare — adăstare* (poetic), *aurică — aurel* (poetic), *bătrîneţe — senectute* (livresc), *boală — morb* (livresc), *burlac — becher* (familiar), *a chiui — a ui* (popular), *drac — aghiuţă* (popular şi poetic), *erudiţie — — savantlîc* (familiar), *a flecări — flencăni* (popular), *flăcăiandru — prăşcău* (popular şi depreciativ), *gură — fleancă* (familiar, depreciativ), *lumînare — lumină* (popular), *maximă — apoftegmă* (livresc), *plîns — plînsoare* (popular), *porumbel — porumbaş* (popular), *prisăcar — albinar* (popular), *vultur — acvilă* (livresc) etc.

3. Cuvinte care se deosebesc prin nuanțe semantice: *dorință — deziderat (deziderat* „dorință formulată în mod oficial"), *interzis — prohibit (prohibit* „interzis prin lege"), *a intra — a pătrunde (a pătrunde* „a intra cu oarecare greutate"), *miros — aromă (aromă* „miros tare și plăcut"), *rugăminte — implorare (implorare* „rugăminte insistentă"), *sărăcie — calicie (calicie* „sărăcie extremă") etc.

4. Cuvinte care se deosebesc atît prin nuanțe semantice, cît și prin nuanțe stilistice: *a se îmbăta — a se pili (a se pili* este familiar și are sensul „a se îmbăta puțin"), *sărăcie — pauperism (pauperism* este livresc și are sensul „sărăcie extremă"), *teamă — aprehensiune (aprehensiune* este livresc și are sensul „teamă vagă, frică nedeslușită cauzată de presupunerea probabilității unui pericol") etc.

Am arătat pe larg în cuprinsul acestui capitol rațiunile pentru care cuvintele din categoriile enumerate sînt sau nu considerate sinonime în sistemul diverselor teorii. Încercînd să facem o sinteză, ajungem la concluzia că lărgirea sau, dimpotrivă, restrîngerea sferei sinonimiei pe seama uneia sau alteia dintre aceste categorii de cuvinte este determinată, în ultimă instanță, de absolutizarea fie a laturii identității, fie a deosebirilor dintre aceste cuvinte. Tocmai de aceea, cele patru categorii de cuvinte sînt fie incluse, fie excluse din sfera sinonimiei.

După părerea noastră, sfera sinonimiei cuprinde toate aceste categorii de unități lexicale. Observațiile asupra întrebuințării sinonimelor aparținînd acestor categorii de cuvinte arată că ele au funcții deosebit de importante.

Cuvintele care nu se deosebesc prin nuanțe semantice și stilistice îndeplinesc funcția de diversificare a vorbirii, făcînd posibilă evitarea repetării supărătoare a aceluiași cuvînt cînd diferitele situații impun reluarea unei noțiuni. În această funcție sînt întrebuințate, de pildă, sinonimele *dragoste* și *iubire* în următoarele exemple:

„Sufletul lui însă era plin și cald de iubire și el nu mai era nicăieri, dragostea îl chema și adevăratul *el* nu mai putea să se regăsească".

D. Anghel, *Omul care s-a pierdut pe sine*, „Poezii și proză" p. 189.

„Iubirea de oameni ne vine dintr-o dragoste mai mare
Numită patrie și care are cu zborul același izvor,
Pentru că numai patria știe de cîtă dragoste de oameni are
Nevoie sămînța să devină pîine pentru popor.

Pentru toate patriile din lume România-nseamnă iubire
Pentru că iubirea de oameni ne vine dintr-un soare lucid
Al tuturor și-al fiecărui, egal în dăruire,
Dintr-un soare al inimii și-al minții numit partid".

M. N. Filimon, *Iubirea numită patrie*

Sinonimele care se deosebesc prin diverse trăsături fac posibilă exprimarea celor mai fine nuanțe ale gîndurilor noastre. Această funcție iese deosebit de clar în evidență mai ales atunci cînd sinonimele sînt întrebuințate în același context. De exemplu:

„Să nu uităm, însă, că previziunea destinului uman este de natură mai complexă decît prevederea fenomenelor fizice: anticiparea însăși se adaugă ca factor în determinarea situației viitoare".

Vasile Pavelcu, *Culmi și abisuri ale personalității*, p. 119.

Deseori sinonimele din această categorie sînt înmănunchеate în același context în scopul accentuării unei anumite idei. De pildă:

„Poți sfîrși chiar și fără să fi încheiat, adică fără ca săvîrșirea să fie întreagă, completă".

Constantin Noica, *Creație și frumos în rostirea românească*, p. 138.

„Viziunea sincronică asupra lumii se amplifică prin cea diacronică, temporală".

Vasile Pavelcu, *Culmi și abisuri ale personalității*, p. 119.

„Istoria cunoaște celebrități nocive, nefaste, alături de oamenii mari care trăiesc de milenii în conștiința socială a posterității".

Vasile Pavelcu, *Culmi și abisuri ale personalității*, p. 171.

Un procedeu frecvent întîlnit de cumulare a sinonimelor în același context pentru a reliefa o anumită noțiune îl reprezintă, așa cum arată exemplele date în continuare, folosirea lor în sintagme diferite, aflate în raporturi de coordonare.

„Educarea naturii, **domesticirea** universalului, **îmblînzirea** energiilor latente, controlarea fluxului vital și tot ce este punere în lucrare a legilor înseamnă, firește, mult spre cîștigul omului, dar încă și mai mult spre cîștigul lucrurilor, într-un fel".

Constantin Noica, *Creație și frumos în rostirea românească*, p. 75—76.

„Sensibilitatea crescută față de informație este pe cale de a favoriza nașterea unei nevroze specifice zilelor de azi. Febra se prezintă cu două fețe : **frica** de a ignora informația și **teama** de a fi strivit de excesele ei".

Vasile Pavelcu, *Culmi și abisuri ale personalității*, p. 187.

Uneori reliefarea și precizarea unor anumite idei este obținută prin punerea în contrast a sinonimelor. Exemple:

„Omul modern nu mai vrea să **muncească**, vrea să **lucreze**".

Constantin Noica, *Creație și frumos în rostirea românească*, p. 132.

„Se poate face orice, dar nu se poate făuri orice, cum nu se poate săvîrși orice".

Constantin Noica, *Creație și frumos în rostirea românească*, p. 134.

Aceste aspecte ale funcționării în limbă a diverselor categorii de cuvinte care desemnează același obiect și exprimă aceeași noțiune ne determină să considerăm că sfera sinonimiei nu poate fi redusă la una sau alta dintre ele : în sfera sinonimiei intră, așadar, toate categoriile de cuvinte care sînt identice în privința obiectului desemnat și a noțiunii exprimate, indiferent dacă între ele există sau nu deosebiri și indiferent de natura deosebirilor. Aceste categorii de cuvinte pot fi subsumate următoarei definiții : *sinonimele sînt cuvinte care desemnează aceeași clasă de obiecte și exprimă aceeași noțiune, deosebindu-se, în majoritatea cazurilor, fie prin nuanțe stilistice, fie prin nuanțe semantice, fie prin toate aceste tipuri de nuanțe.*

II. SINONIMIA ŞI VARIANTELE CUVÎNTULUI

În majoritatea definiţiilor date sinonimelor se arată că acestea sînt *cuvinte cu complexe sonore diferite*. Noţiunea *cuvinte cu complexe sonore diferite* este tot atît de neclară şi controversată ca şi noţiunile *cuvinte cu sensuri identice* şi *cuvinte cu sensuri apropiate*. Aceasta se explică prin faptul că, alături de cuvintele ale căror complexe sonore sînt evident diferite (cf. *artist — actor, azot — nitrogen, dragoste — iubire, duşmănie — vrajbă, folositor — util, grandoare — măreţie, mercur — hidrargir, uşor — facil*), în limbă există numeroase cazuri cînd complexele sonore ale unităţilor lexicale cu acelaşi sens prezintă un grad mai mare sau mai mic de asemănare.

În funcţie de natura elementelor deosebitoare, aceste unităţi lexicale se împart în următoarele categorii:

1. Unităţi lexicale care diferă prin locul accentului: *ántic — antíc, áripă — aripă, árşiţă — arşiţă, carácter — caractér, profesór — profésor, vúltur — vultúr* etc.

2. Unităţi lexicale care se deosebesc prin unul sau mai multe sunete: *acela — acel, acum — acu — acuma — acuşi — — acuşa, adaos — adaus, adică — adecă, aseară — asară, asemănare — asămănare, aţiţare — aţiare, baltag — baltac, bandă — bantă, balaur — bălaur, bîrlog — bîrloc, blestem — blăstem, bosumflat — bozumflat, dans — danţ, decembrie — decemvrie, dediţel — dedeţel, deseară — diseară* etc.

3. Unităţi lexicale care se deosebesc prin afixe.

a. Unităţi cu afixe gramaticale diferite: *bască — basc, beretă — beret, desagă — desag, madrigal — madrigală, magnetit — magnetită, omletă — omlet* etc.

b. Unităţi cu afixe lexicale diferite: *a acoperi — a coperi, a acufunda — a cufunda, a aluneca — a luneca, a amirosi — a mirosi, a apipăi, — a pipăi, a azvîrli — a zvîrli, a descoji — — a coji, a dezgoli — a goli, a îmbălsăma — a bălsăma, a închinga — a chinga; arhiaglomerat — supraaglomerat, circumlunar — perilunar, inadecvat — neadecvat, injust — nejust; altoi — altoială — altoire — altoit, alunet — aluniş, aluvial — aluvionar, asprime — aspreală, brădet — brădiş, cărpinet — cărpiniş, ciocnet — ciocneală, decupare — decupaj — decupat, defor-*

maţie — deformare, demarare — demaraj, demontare — demontat, dereticare — dereticat, foşnet — foşnit — foşnire, păcăleală — — păcălitură, pocnet — pocnitură, scîncet — scînceală — scîncitură, umblet — umblare — umblătură — umblat, zvîcnet — zvîcnitură etc.

4. Unităţi lexicale cu afixe identice şi rădăcini diferite: *circumlunar — circumselenar, a coabita — a conlocui, a colabora — a conlucra, necugetat — nechibzuit — nesocotit, nefertil — — neroditor* etc.

În legătură cu tipurile de unităţi lexicale enumerate se pune în mod firesc întrebarea dacă ele sînt *cuvinte diferite* sau *variante* ale unuia şi aceluiaşi cuvînt. Unităţile respective exprimă acelaşi sens, îndeplinind una din condiţiile esenţiale pentru a fi socotite sinonime. Dar termenul *sinonime* implică în mod necesar relaţii între cuvinte diferite[18]. De felul cum vom interpreta unităţile lexicale puse în discuţie (*variante* sau *cuvinte diferite)* depinde, aşadar, în mod nemijlocit precizarea ariei sinonimiei.

Între cele patru tipuri de unităţi lexicale cu complexe sonore parţial identice există deosebiri esenţiale, determinate de natura elementelor diferenţiale (accent, sunete, afixe, rădăcini), de aceea răspunsul la întrebarea dacă aceste unităţi sînt variante ale aceluiaşi cuvînt sau cuvinte diferite (sinonime) trebuie dat nu pentru toate cazurile în general, ci pentru fiecare tip în parte.

1. UNITĂŢILE LEXICALE CARE DIFERĂ NUMAI PRIN LOCUL ACCENTULUI

Fiecare cuvînt are, în învelişul său material, pe lîngă un anumit număr de foneme dispuse într-o anumită succesiune, şi un accent. Funcţia principală a accentului constă în individualizarea cuvîntului ca element distinct al sistemului limbii. În afară de aceasta, în unele cazuri, accentul îndeplineşte şi funcţii secundare, şi anume diferenţiază cuvinte sau forme gramaticale ale cuvintelor identice din punctul de vedere al numărului de foneme şi al succesiunii lor (cf. *comédie — comédie, compánie — companie, imóbil — imobíl, cúmpără — cumpără*). După cum în fiecare înveliş sonor sunetele se succed

într-o anumită ordine, accentul îşi are, de asemenea, un loc stabil pe una din silabe. De aceea, fiecare cuvînt se caracterizează nu numai prin accent, ci şi printr-un anumit loc al accentului.

În unele cazuri, locul accentului îşi poate pierde funcţia de individualizare a complexelor sonore, dovedind o oarecare instabilitate. Aceasta nu înseamnă, însă, că accentul îşi pierde în general funcţiile pe care le îndeplineşte în sistemul limbii. Prin urmare, deosebirile dintre complexele sonore determinate numai de locul accentului sînt neesenţiale şi complexele sonore respective trebuie considerate variante accentologice ale cuvîntului.

2. UNITĂŢILE LEXICALE CARE DIFERĂ PRIN UNUL SAU MAI MULTE SUNETE

De regulă, existenţa unor sunete diferite în complexe sonore parţial identice are funcţie fonologică, adică serveşte pentru deosebirea unităţilor lingvistice (cf. *bară — gară — pară lamă — mamă — ramă*). În numeroase cazuri însă, aşa cum am arătat ceva mai înainte, nu avem a face cu valori semantice diferite, complexele sonore parţial identice exprimînd acelaşi sens (cf. *aseară — asară, blestem — blăstem* etc.), ceea ce ne dovedeşte că sunetele prin care diferă, în aceste cazuri, complexele sonore, nu intră în opoziţii fonologice. Aceasta ne îndreptăţeşte să considerăm că unităţile lexicale care au sunete „defonologizate" nu sînt cuvinte de sine stătătoare, ci variante fonetice ale aceluiaşi cuvînt.

3. UNITĂŢILE LEXICALE CARE SE DEOSEBESC PRIN AFIXE

Afixele prin care diferă unităţile cu acelaşi radical se grupează în două categorii: afixe gramaticale şi afixe lexicale.

Existenţa unor afixe gramaticale diferite în structura unităţilor lexicale cu acelaşi radical şi cu sens identic (cf. *beretă — beret, bască — basc* etc.) nu se răsfrînge asupra iden-

titații cuvintelor pentru că, așa cum observă O. S. Ahmanova, variația se realizează aici nu prin prezența sau absența unui afix concret, ci prin integrarea temei respective în paradigme diferite[19].

Cu totul alta este situația în cazul afixelor lexicale. Prezența unor afixe lexicale diferite în unități cu același radical (cf. *afirmare — confirmare — infirmare* etc.) constituie, de regulă, o mărturie că unitățile respective sînt cuvinte aparte, de sine stătătoare. În ceea ce privește unitățile cu afixe lexicale diferite și același sens (cf. *extrafin — ultrafin, inconsecvent — neconsecvent* etc.). O. S. Ahmanova susține că deosebirile dintre ele sînt secundare, neesențiale și, prin urmare, trebuie să admitem că aceste unități reprezintă variante ale aceluiași cuvînt. Includerea acestui tip de unități lexicale în categoria variantelor este argumentată de autoare și prin faptul că afixele sînt aici „desemantizate", „vide". La acest argument O. S. Ahmanova adaugă și observația, justă în esență, că identitatea semantică a unităților discutate este materializată în identitatea celui mai important element din structura lor morfologică : rădăcina.

Din acest punct de vedere, între unitățile cu același radical și afixe diferite și variantele cuvîntului există, într-adevăr, o mare asemănare : identității semantice îi corespunde o similitudine importantă în planul formei. Dar identitatea semantică a unităților cu același radical și afixe diferite nu poate fi luată drept criteriu în considerarea lor ca variante ale aceluiași cuvînt, deoarece identitatea semantică poate fi caracteristică și pentru cuvintele cu complexe sonore complet diferite (cf. *artist — actor, kaliu — potasiu* etc.). Se pune, deci, problema găsirii unui alt criteriu pentru a stabili dacă în situația dată avem a face cu variante sau cu lexeme diferite. După părerea noastră, acest criteriu trebuie să fie structura morfologică. În lumina acestui creiteriu devine clar că unitățile lexicale cu radical identic și afixe diferite nu sînt variante, ci cuvinte de sine stătătoare. Trebuie să subliniem, de asemenea, că, deși în unitățile lexicale analizate deosebirile semantice dintre afixe sînt neutralizate, afixele nu-și pierd totuși calitatea lor cea mai importantă, și anume aceea de a servi ca mijloace de formare a unor cuvinte noi.

Din observațiile expuse mai sus reiese, așadar, că unitățile cu același radical și afixe diferite nu sînt variante, ci cuvinte aparte care, datorită identității semantice, se află în relații de sinonimie.

4. UNITĂŢILE LEXICALE CU AFIXE IDENTICE ŞI RĂDĂCINI DIFERITE

Unităţile lexicale din această categorie se deosebesc nu numai prin structura lor morfologică, ci şi prin cel mai important element: rădăcina (cf. *necunoscut — neştiut, nemuritor — — nepieritor* etc.). De aceea, ele trebuie considerate, fără nici o rezervă, cuvinte de sine stătătoare.

*

Consideraţiile făcute asupra unităţilor lexicale cu complexe sonore parţial identice care au acelaşi sens ne duc la următoarele concluzii:

1. Unităţile cu complexe sonore parţial identice se împart în două categorii: variante ale cuvintelor şi cuvinte de sine stătătoare.

2. Atît variantele, cît şi cuvintele cu complexe sonore parţial identice au următoarele trăsături comune: identitatea semantică a unităţilor corelative şi un grad însemnat de asemănare a complexelor sonore. Deosebirea esenţială dintre aceste unităţi lexicale constă în faptul că primele au aceeaşi structură morfologică, în timp ce structura morfologică a celor din urmă este diferită.

3. În funcţie de elementele deosebitoare, variantele cuvintelor se împart în trei grupe principale: variante accentologice (cf. *ántic — antíc*), variante fonetice (cf. *seară — sară*) şi variante gramaticale (cf. *beretă — beret*).

4. Cuvintele de sine stătătoare cu complexe sonore parţial identice se împart în două grupe principale: cuvinte cu acelaşi radical şi afixe diferite (cf. *inadecvat — neadecvat, brădet — brădiş)* şi cuvinte cu afixe identice şi rădăcini diferite (cf. *circumlunar — circumselenar, necugetat — nechibzuit).*

5. Prin *cuvinte cu complexe sonore diferite* trebuie să înţelegem, atunci cînd vorbim de unităţile lexicale cu acelaşi sens, atît cuvintele cu complexe sonore complet diferite, cît şi complexele sonore cu un anumit grad de asemănare, dar cu deosebiri esenţiale, determinate, în primul rînd, de structura morfologică a unităţilor respective.

6. Avînd în vedere raporturile dintre numărul complexelor sonore, numărul sensurilor și numărul cuvintelor, relațiile dintre variația formei și sinonimie pot fi prezentate în felul următor: **variația formei** — *mai multe complexe sonore (variante accentologice, variante fonetice sau variante gramaticale) — un sens — un cuvînt;* **sinonimia** — *mai multe complexe sonore (complet diferite sau cu deosebiri esențiale determinate de structura morfologică a unităților respective) — un sens — mai multe cuvinte.*

Note și trimiteri

[1] În ultimele două decenii studierea sinonimiei a cunoscut, în numeroase țări, o amploare fără precedent. În țara noastră acest fenomen a fost studiat, sub diverse aspecte, într-un număr foarte mare de lucrări, dintre care amintim următoarele: Rodica Bogza, *Cîteva observații asupra sinonimiei*, AUB, 18, 1960; Maria Bojan, *Seria sinonimică a cuvîntului flacără*, CL, 1967, nr. 1; Marin Bucă, *Cu privire la sinonime*, LR, 1956, nr. 1; idem, *Observații asupra întrebuințării sinonimelor în limba rusă*, AUT, vol. V, 1967; idem, *Sinonimia și variațiile formei cuvîntului*, AUT, 1968, vol. VI; idem, *Analiza distributivă a sinonimelor*, AUT, vol. VII, 1969; idem, *Probleme ale sinonimiei lexicale* (rezumatul tezei de doctorat), Timișoara, 1969; idem, *Sinonimia și bogăția vocabularului*, AUT, vol. VIII, 1970; idem, *Cu privire la aplicarea metodei substituției în studierea sinonimelor*, AUT, vol. IX, 1971; idem, *Cu privire la sistemul opozițiilor stilistice în lexicul limbii ruse contemporane;* AUT, vol. X, 1972; idem, *Probleme teoretice ale sinonimiei lexicale*, „Studii lingvistice", Timișoara, 1974; Gh. Bulgăr, *Sinonimele în viitorul dicționar general al limbii române*, LR, 1959, nr. 2; idem, *Sinonimia lexicală în limba română*, în vol. „Studii de stilistică și limbă literară", București, 1971; idem (sub redacția), *Dicționar de sinonime*, București, 1972; Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București 1956; B. Kelemen, *La synonymie à la lumière de la structure sémantique des mots*, „Actele celui de-al XII-lea congres internațional de lingvistică și filologie romanică", I, București, 1970; Maria Király, *Observații privitoare la structura seriilor sinonimice substantivale în limbile rusă și română*. AUT, vol. XI, 1973; Toma Măruță, *Aspecte sinonimice în opera lui I. L. Caragiale*, LL. IV, 1960; Ștefan Munteanu, *Stilistica sinonimelor*, „Orizont", 1967, nr. 12; Mircea Radu, *Observații în legătură cu sinonimia, sistemul vocabularului și raportul limbii cu gîndirea*, LL, XIII, 1967; Luiza Seche, *Juxtapunerea sinonimică în limba română*, CL, 1967, nr. 1; Elena Slave, *Note asupra sinonimelor figurate*, „Sistemele limbii", București, 1970; Sorin Stati, *Synonymie de „langue" et de „parole"*, „Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică", București, 1970; G. I. Tohăneanu, *Sinonimie și polisemie metaforică*, LR, 1964, nr. 5; idem,

Sinonimia unor epitete cromatice în poezia lui Eminescu, LR, 1967, nr. 3; Claudia Tudose, *Sinonimia în limba română din secolul al XVI-lea*, „Omagiu lui Alexandru Rosetti", Bucureşti, 1965; Tudor Vianu, *Sinonime, metafore şi grefe metaforice la Tudor Arghezi*, LR, 1963, nr. 4. Dintre lucrările apărute în străinătate trebuie amintite, în primul rînd, monografiile lui Josef Filipec (Česka synonyma z hlediska stylistyky a lexicologie, Praga, 1961) şi S. G. Berežan, *Semantičeskaja ekvivalentnost' leksičeskich edinic*, Chişinău, 1973.

[2] În ultimul timp, *teoria sinonimiei* este desemnată din ce în ce mai frecvent prin termenul *sinonimologie*.

[3] Apud G. D. Berseneva, *Otličitel'nye ottenki nekotorych sinonimov v sovremennom francuzkom jazyke*, „Sbornik naučnych studenčeskich rabot", Iaroslavl, 1958.

[4] În continuare acest termen va fi folosit mai ales în forma simplificată *cuvinte identice*.

[5] Cf. P. A. Barannikov, *Absoljutnye sinonimy v sovremennom hindi*, „Vestnik Leningradskogo universiteta", nr. 20, Serija istorii, jazyka i literatury", vypusk 4, 1961; Al. Graur, *Încercare asupra fondului lexical principal al limbii române*, Bucureşti, 1954, p. 122; A. V. Lagutina, *Absoljutnye sinonimy v sinonimičeskoj sisteme jazyka*", în vol. „Leksičeskaja sinonimija", Moscova, 1967; St. Ullmann, *The Principles of Semantics*, 2nd ed., p. 109.

[6] St. Ullmann, *op. cit., loc. cit.*, idem, *Précis de sémantique française*, Bern, 1959, p. 180.

[7] Cf. R. A. Budagov, *Introducere în ştiinţa limbii* (traducere şi note de G. Mihăilă), Bucureşti, 1961, p. 67; Otto Duchaček, *Differents types des synonymes*, „Orbis", vol. XIII, 1964, nr. 1. 8 Cf. B. V. Gornung, *O prirode sinonimii v jazyke i teoretičeskich predposylkach sostavlenija sinonimičeskich slovarej*, VJ, 1965, nr. 5.

[9] A. D. Grigorjeva, *Zametki o leksičeskoj sinonimii*, în „Voprosy kultury reči", vypusk 2, 1959, p. 7—8.

[10] V. M. Grigorjan, *Materjaly k slovarju sinonimov*, Erevan, 1957, p.7-8.

[11] N. P. Potockaja, *Leksiko-stilističeskij analiz na urokach francuzskogo jazyka*, Moscova, 1955, p. 55.

[12] C. I. V. Severin, *Sinonimele limbii române cu radicali diferiţi în raport mai cu seamă la lucrurile divine, la cult şi la terminologia eclesiastică*, Iaşi, 1923.

[13] Cf. V. N. Cyganova, *Sinonimičeskij rjad*, „Očerki po sinonimike sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka", Moscova-Leningrad, 1966, p. 171.

[14] Cf. J. D. Apresjan, *Problema sinonima*, VJa, 1957, nr. 6.

[15] A. A. Reformatskij, *Vvedenije v jazykoznanie*, Moscova, 1955, p. 62.

[16] Importanţa acestui criteriu este subliniată şi de I. Coteanu: „Orice sinonimie presupune identitatea obiectului denumit de mai multe cuvinte" (I. Coteanu, A. Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană*, vol. II, *Vocabularul*, Bucureşti, 1975, p. 77).

[17] D. N. Šmeljov, *Očerki po semasiologii russkogo jazyka*, Moscova, 1964, p. 141.

[18] Cf. O. S. Ahmanova, *Očerki po obščej i russkoj leksikologii*, Moscova, 1957, p. 193.

[19] Idem, *op. cit.*, p. 223.

ANTONIMIA

Deşi a fost remarcată încă de filozofii Greciei antice, antonimia, spre deosebire de celelalte categorii semasiologice fundamentale, nu a stat de-a lungul veacurilor în atenţia acelora care, într-un fel sau altul, s-au preocupat de problemele limbii. Lucrările de lingvistică apărute în secolul trecut nu insistă prea mult asupra acestui fenomen, iar termenul de antonimie este folosit doar sporadic. Trebuie făcută, de asemenea, observaţia că în timp ce sinonimia lexicală a unor limbi cu o veche şi bogată tradiţie lexicografică, cum ar fi, de pildă, engleza, franceza sau germana a fost înregistrată în zeci şi chiar sute de dicţionare speciale, antonimia nu a atras asupra ei, în mod deosebit, atenţia lexicografilor. Chiar atunci cînd au început să manifeste interes faţă de antonime, lexicografii nu s-au încumetat, de cele mai multe ori, să le înregistreze în dicţionare speciale, ci le-au inclus, alături de sinonime, în dicţionare mixte (dicţionare de sinonime şi antonime). Această situaţie pare paradoxală căci, dintre toate categoriile semasiologice fundamentale, antonimia este singura categorie care ar figura într-un sistem semiotic ideal, adică într-un sistem în care relaţiile dintre semnificanţi şi semnificaţi sînt univoce: un semnificant corespunde unui singur semnificat, iar un semnificat se exprimă printr-un singur semnificant. Atitudinea nedreaptă faţă de antonimie nu-şi găseşte o explicaţie obiectivă. Lucrările apărute în ultimii ani demonstrează că antonimia reprezintă una din axele principale în jurul căreia se ordonează sistemul lexical al limbii. Totodată, antonimia dispune de valenţe stilistice şi expresive nebănuite, care nu sînt cu nimic mai prejos decît cele ale sinonimiei şi polisemiei.

Aflată atîta vreme dincolo de preocupările lingviștilor, antonimia a început să intre în sfera investigațiilor științifice abia în ultimele două-trei decenii[1]. Interesul manifestat față de antonimie în această perioadă își găsește explicația, în primul rînd, în dezvoltarea impetuoasă a lexicologiei și semasiologiei. Acest interes a fost sporit și de încercările de a găsi în compartimentul lexical și semantic al limbii relații de sistem și, prin urmare, de a aplica în acest domeniu metodele structuraliste de cercetare. Un rol important în abordarea studierii antonimiei l-a jucat, de asemenea, atenția tot mai mare pe care o manifestă publicul larg din diferite țări față de cunoașterea, însușirea și folosirea mijloacelor expresive de care dispune limbajul.

I. CATEGORIILE DE CUVINTE DIN SFERA ANTONIMIEI

În mod curent, termenul *antonime* (grec. *anti* „împotrivă" și *onyma* „nume") este folosit pentru desemnarea cuvintelor cu sensuri opuse. Opoziția este însă numai una din laturile cuvintelor antonime; o altă latură, tot atît de importantă, o constituie asemănarea semantică a antonimelor, determinată de faptul că ele desemnează calități, acțiuni, fenomene etc., aparținînd aceluiași domeniu din realitatea obiectivă. Putem vorbi, de pildă, de o opoziție a sensurilor cuvintelor *căldură* și *altruism*, dar aceste cuvinte nu sînt antonime, pentru că aparțin unor domenii cu totul diferite. Fiecare dintre cele două cuvinte se află în raport de antonimie cu alte unități lexicale: *căldură — frig* și *altruism — egoism*. A s e m ă n a r e a dintre cuvintele *căldură* și *frig* este determinată de faptul că și unul și altul se referă la *temperatură*, iar opoziția dintre ele își găsește expresia în desemnarea unor realități ce se află la extremitățile aceluiași fenonem: primul cuvînt desemnează *temperatura* ridicată a aerului care dă senzația de cald, iar cel de-al doilea, *temperatura* scăzută a aerului care dă senzația de rece.

Relațiile semantice dintre cuvintele ce formează perechi antonimice au, așadar, un caracter dialectic. Caracterul dia-

lectic al acestor relaţii poate fi pus pregnant în evidenţă prin cuprinderea perechilor de antonime în aceeaşi definiţie. Perechea antonimică *căldură — frig* ar putea fi definită, de pildă, în felul următor: „temperatură (ridicată : scăzută) a aerului care dă senzaţia de (cald : rece)". După cum se vede, această definiţie scoate în relief atît asemănarea semantică dintre cele două cuvinte care alcătuiesc perechea antonimică („temperatură a aerului care produce o anumită senzaţie"), cît şi laturile semantice aflate în opoziţie („temperatură *ridicată* : *scăzută*, senzaţie de *cald* : *rece*").

Existenţa unui nucleu semantic comun care sudează cuvintele cu sensuri opuse în perechi antonimice determină o particularitate deosebit de importantă a acestora şi anume faptul că ele se presupun reciproc. Pentru a ne opri tot la exemplul discutat mai înainte, aceasta înseamnă că lexemul *căldură* presupune existenţa lexemului *frig*, iar acesta, la rîndul său, presupune existenţa cuvîntului *căldură*. Faptul de a se presupune reciproc nu este, prin urmare, ceva exterior antonimelor ci, dimpotrivă, face parte din natura lor intimă, constituind una din particularităţile lor fundamentale. Acest aspect al relaţiilor dintre antonime este admirabil pus în evidenţă în următorul pasaj din „Upanişade":

> „Dacă nu ar exista limba, nu ar fi cunoscute/ „nici *binele*, nici *răul*, nici *adevărul* şi nici/ „*minciuna*, nici *satisfacţia* şi nici *decepţia*./ Limba face posibilă înţelegerea tuturor acestora./ Meditaţi asupra limbii" ...

Citatului de mai sus i se pot alătura şi următoarele contexte:

> „Orice **afirmaţie** presupune **negaţie**. Înainte de **negaţie** nu există nici **afirmaţie**."
>
> Henri Wald, *Limbaj şi valoare*, p. 157

> „**Fericirea** n-o poţi gusta decît cînd te-a purificat **nefericirea**."
>
> Liviu Rebreanu, *Răscoala*, p. 209

> „**Pacea** nu are sens decît comparată cu **războiul**, **slăbiciunea** se măsoară prin **tărie**, **vechiul** există ca atare doar graţie **noului**."
>
> Ion Ianoşi, *Dialectica şi estetica*, p. 28

> „Nu ştiu ce e **durerea** căci n-am cunoscut **plăcerea**; nu **plîng**, căci n-am **rîs** niciodată."
>
> B. Delavrancea, *(Cugetări şi maxime*, p.175).

Însuşirea antonimelor de a se presupune reciproc poate fi pusă în evidenţă şi pe cale experimentală. Experimentele pot fi variate ca metodă şi grad de dificultate.

Într-unul din experimente, subiecţilor li s-a propus să arate cuvintele cu care se asociază, în mintea lor, anumite lexeme. Rezultatele experimentului au arătat că dacă lexemele respective au antonime, atunci majoritatea subiecţilor indică, în primul rînd, aceste cuvinte, formînd cupluri antonimice. Astfel, cuvîntul *mare* a fost asociat, în aproximativ 60% din răspunsuri, cu antonimul său *mic;* restul răspunsurilor au relevat alte relaţii paradigmatice ale acestui cuvînt *(mare — imens — vast — gigantic* etc.) sau relaţiile lui sintagmatice *(oraş mare, casă mare, copil mare* etc.). Cuvîntul *frumos* a fost asociat, în 55% din răspunsuri, cu antonimul său *urît,* iar în celelalte răspunsuri au fost reliefate alte legături de natură paradigmatică *(frumos — splendid — minunat — admirabil* etc.) sau sintagmatică (*faţă frumoasă, floare frumoasă, timp frumos* etc.).

Într-un alt experiment, subiecţii au trebuit să selecteze, dintr-o listă de cuvinte, unităţile lexicale cu sensuri opuse. Rezultatele au arătat că subiecţii au reuşit să găsească, fără nici o dificultate, perechile de cuvinte antonime.

În sfîrşit, într-un al treilea tip de experiment, a trebuit să se indice antonimele cuvintelor dintr-o listă dată. În această listă au intrat, printre altele, cuvintele: *apus, bogat, cald, darnic, exterior, frumos, greu, ieşire, înainte, jos, lung, mare, noapte.* Găsind, pentru fiecare cuvînt în parte, elementul cu sens opus, persoanele anchetate au alcătuit următoarele perechi de antonime: *apus — răsărit, bogat — sărac, cald — rece, darnic — zgîrcit, exterior — interior, frumos — urît, ieşire — intrare, înainte — înapoi, jos — sus, lung — scurt, mare — mic, noapte — zi.*

Atracţia reciprocă a antonimelor îşi găseşte explicaţia, pe plan semantic, în faptul că, datorită trăsăturilor comune, sensurile lor se întrepătrund. Din acest punct de vedere, s-ar putea spune chiar că fiecare element al unui cuplu antonimic, avînd sensul său propriu, face parte, în acelaşi timp, şi din conţinutul semantic al partenerului său. Această particularitate a antonimelor este excelent dezvăluită în următorul exemplu:

„Vorbind despre dialectica **generalului** și a **particularului**, a **abstractului** și a **concretului**, este corect să spunem că în artă „**generalul** există prin **particular** și **particularul** prin **general**", „**abstractul** prin **concret** și **concretul** prin **abstract**" etc."

Adrian Rădulescu, *Rîde Aristofan, plînge Horațiu*, p. 41

Atracția antonimelor poate lua, de asemenea, forma trecerii elementelor opuse unul într-altul:

„Banul, spune Marx, transformă **fidelitatea** în **infidelitate**, **iubirea** în **ură**, **ura** în **iubire**, **virtutea** în **viciu**, **viciul** în **virtute**, **sluga** în **stăpîn**, **stăpînul** în **slugă**, **prostia** în **inteligență**, **inteligența** în **prostie**."

Radu Sommer, *Teoria înstrăinării omului*, p. 22

Termenul *sensuri opuse*, frecvent folosit în definițiile date antonimelor, este interpretat, în diverse lucrări, în mod diferit. Precizarea conținutului acestui termen devine, așadar, o necesitate imperioasă.

Stabilirea conținutului și sferei termenului *sensuri opuse* trebuie făcută, în primul rînd, prin delimitarea zonei vocabularului în care se întîlnesc asemenea sensuri. Mult timp în lingvistică a predominat punctul de vedere că *sensuri opuse* pot avea numai cuvintele care exprimă relații calitative. În ultimii ani, însă, asistăm la o reconsiderare a acestei concepții și, drept consecință, la lărgirea zonei lexicului, elementele căruia se pot caracteriza prin *sensuri opuse*. Este vorba aici, îndeosebi, de cuvintele ce exprimă relații cantitative *(mare — mic, mult — puțin, nimic — tot)*, relații spațiale *(jos — sus, dreapta — stînga, înainte — înapoi)*, relații temporale *(acum — — atunci, ieri — mîine, noapte — zi)* ș.a.

Sporirea claselor de cuvinte ale căror elemente se pot caracteriza prin sensuri opuse ne duce în mod firesc la concluzia că acestea din urmă nu sînt identice pentru toate perechile de antonime ci, dimpotrivă, se nuanțează în funcție de categoriile semantice din care acestea fac parte.

În literatura de specialitate este larg răspîndită opinia că *sensurile opuse* sînt corelate, pe plan logic, în cea mai mare parte, cu *noțiunile incompatibile*. Noțiunile incompatibile se află în raport de disjuncție, ele nu pot fi afirmate sau negate simultan. Un obiect, de pildă, nu poate fi, în același timp, *alb* și *negru*, un răspuns, de asemenea, nu poate fi simultan

adevărat și *fals*. Raportul dintre noțiunile incompatibile poate fi: 1) raport de contrarietate și 2) raport de contradicție. În funcție de caracterul raporturilor de opoziție se disting, deci, două tipuri de noțiuni incompatibile: *noțiuni contrarii* și *noțiuni contradictorii*. Noțiunile incompatibile (contrarii și contradictorii) au conținut diferit, dar se află în raport de coordonare în sfera uneia și aceleiași noțiuni, adică sînt specii ale aceluiași gen.

Noțiunile contrarii nu epuizează împreună sfera noțiunii gen, ele admit existența altor noțiuni intermediare. De aici decurge una din particularitățile esențiale ale acestor noțiuni: negarea uneia dintre ele nu înseamnă, implicit, afirmarea celeilalte. Noțiunile *alb* și *negru*, de pildă, nu acoperă decît o parte din sfera noțiunii supraordinate *culoare*. Datorită acestui fapt, dacă susținem că un obiect nu este *alb*, aceasta nu înseamnă că el trebuie să fie neapărat *negru;* el poate fi roșu, galben, albastru, verde etc. Alte exemple de noțiuni contrarii: *bun — rău, dragoste — ură, dușman — prieten, frumos — urît, inferior — superior, lichid — solid, mare — mic.*

Noțiunile contradictorii epuizează împreună sfera noțiunii supraordinate, ceea ce înseamnă că ele nu admit existența unor noțiuni intermediare. Noțiunile *celibatar* și *căsătorit*, de pildă, sînt coordinate ale supraordinatei *stare civilă* și acoperă complet sfera acestei noțiuni, excluzînd, deci, existența altor noțiuni intermediare. Negarea uneia dintre noțiunile contradictorii înseamnă, implicit, afirmarea celeilalte: dacă un om nu este *căsătorit* înseamnă că el este *celibatar;* dacă un răspuns nu este *corect*, atunci el este neapărat *greșit* etc.

Unii autori încearcă să limiteze sfera antonimiei fie la categoria cuvintelor care exprimă noțiuni contrarii, fie la categoria cuvintelor care exprimă noțiuni contradictorii.

Printre autorii care susțin că în sfera antonimiei intră numai cuvintele care exprimă noțiuni contrarii se numără și prof. R. A. Budagov, care scrie următoarele: „pot avea antonime numai cuvintele care într-un fel sau altul, direct sau indirect, sînt legate de exprimarea unor noțiuni calitative contrarii"[2]. Afirmația făcută de R. A. Budagov este contrazisă, însă, de exemplele ilustrative. Astfel, numai perechea de antonime *a iubi — a urî* desemnează noțiuni contrarii, în timp ce perechea *adevăr — minciună* exprimă noțiuni contradictorii.

Spre deosebire de R. A. Budagov, A. V. Isačenko crede că antonime ar putea fi considerate numai cuvintele care

exprimă *noțiuni contradictorii*, singurele care pot fi supuse unei interpretări dihotomice[3].

Restrîngerea sferei antonimiei fie la clasa cuvintelor care exprimă noțiuni contrarii, fie la aceea a cuvintelor care desemnează noțiuni contradictorii este supusă, în ultimul timp, unei critici din ce în ce mai aspre. Dintre argumentele aduse, cel mai convingător este, după părerea noastră, acela că între cele două tipuri de opoziții logice — contrarietatea și contradicția — există o unitate dialectică care se manifestă, între altele, în trecerea contrarietății în contradicție[4].

Cuplurile de cuvinte care exprimă noțiuni incompatibile (contrarii și contradictorii) reprezintă tipul fundamental de antonime. În afară de perechile de cuvinte legate prin raporturi de contrarietate și contradicție logică, în sfera antonimiei intră și cuvintele care desemnează acțiuni sau însușiri orientate în direcții complet diferite (cf. *a coborî — a urca, a deschide — a închide, a ieși — a intra, antipatic — simpatic, înaintat — — înapoiat* etc.). Pentru denumirea raportului existent între aceste cuvinte L. A. Novikov propune termenul *opoziție vectorială*[5]. În sfera antonimiei intră, de asemenea, cuvintele legate prin opoziții de tip conversiv (cf. *a cîștiga — a pierde, a cumpăra — a vinde* etc.).

Așadar, între componenții cuplurilor de cuvinte care intră în sfera antonimiei pot exista patru tipuri fundamentale de raporturi: raport de contrarietate, raport de contradicție, raport de tip vectorial și raport de tip conversiv.

La precizarea specificului opozițiilor proprii cuvintelor antonime poate contribui și delimitarea lor de alte tipuri de relații semantice. Astfel, aceste opoziții nu trebuie confundate cu opozițiile existente între cuvintele aflate în raport de contrast (cf. *bărbat — femeie, băiat — fată)* sau cu opozițiile existente între cuvintele aflate în corelație semantică (cf. *cauză — efect, esență — fenomen, mijloc — scop).*

II. TIPURILE DE ANTONIME

În funcție de natura *sensurilor opuse* se disting patru tipuri fundamentale de antonime: antonime graduale, antonime complementare, antonime vectoriale și antonime conversive[6].

1. ANTONIMELE GRADUALE

Antonimele din această categorie desemnează însușiri, calități, acțiuni etc. variabile. Pe plan logic, antonimele graduale sînt corelate cu noțiunile contrarii. După cum am mai arătat, aceste noțiuni se află în raport de contrarietate în sfera aceleiași noțiuni gen. Noțiunile *bătrîn — tînăr*, de exemplu, sînt coordinate în sfera noțiunii *vîrstă;* noțiunile *bogat — sărac*, în sfera noțiunii *stare materială;* noțiunile *cald — rece*, în sfera noțiunii *temperatură;* noțiunile *lung — scurt*, în sfera noțiunii *dimensiune* etc. Noțiunile contrarii nu acoperă decît o parte din sfera supraordinatei lor, de aceea ele fac posibilă existența unor termeni intermediari. Un om, de pildă, poate să nu fie nici *tînăr*, nici *bătrîn*, ci între două vîrste; un corp poate să nu fie nici *cald*, nici *rece* etc. Noțiunile contrarii nu pot fi afirmate sau negate simultan: dacă spunem că un om e *tînăr*, nu putem afirma, în același timp, că el este *bătrîn*. La caracteristicile definitorii ale noțiunilor contrarii se adaugă și faptul că afirmarea (sau negarea) uneia dintre ele nu înseamnă, implicit, negarea (respectiv, afirmarea) celeilalte. Din afirmația că un frate nu-și *iubește* sora nu rezultă neapărat că el o *urăște;* fratele poate să nutrească față de sora sa alte sentimente (de simpatie, de prietenie etc.) sau poate fi chiar indiferent. Așadar, antonimele care sînt corelate, pe plan logic, cu noțiunile contrarii, deși se opun reciproc, nu se neagă în mod obligatoriu, iar această particularitate este determinată de existența termenilor intermediari. Prezența termenilor intermediari între antonimele graduale face necesară precizarea că, pentru a fi antonime, cuvintele trebuie să se opună perfect, ceea ce presupune că ele trebuie să fie situate la distanță egală față de un anumit punct de referință, de exemplu:

inferior ..... *egal* ..... *superior*
mare ..... *mijlociu* ..... *mic*
amar ..... *insipid* ..... *dulce*
înalt ..... *de statură mijlocie* .... *scund.*

Raporturile dintre antonimele graduale privite din punctul de vedere al distanței lor față de un anumit punct de referință pot fi și mai clar demonstrate cu ajutorul unor paradigme lexicale constituite din elemente diferențiate prin nuanțe de intensitate, cum ar fi, de pildă, *dragoste — prietenie — simpatie*

și *ură — dușmănie — antipatie*[7]. Termen de referință între aceste două paradigme poate fi considerat cuvîntul *indiferență*. Ținînd seama, în prezentarea raporturilor de antonimie, și de diferențierile semantice din interiorul fiecărei paradigme, obținem următorul tablou :

dragoste ..... indiferență ..... ură
prietenie .....dușmănie
simpatie .....antipatie.

Așadar, în raporturi de antonimie graduală se află numai termenii situați la distanțe egale, în direcții opuse, față de un termen de referință comun : *dragoste — ură, prietenie — dușmănie, simpatie — antipatie.* Cuvintele situate în stînga și în dreapta termenului de referință, dar la distanțe inegale, nu formează cupluri antonimice și trebuie considerate elemente intermediare. Se înțelege de la sine că numărul elementelor intermediare depinde nemijlocit de distanța care desparte antonimele respective de punctul de referință comun.

Antonimele graduale reprezintă tipul cel mai răspîndit de antonime și se întîlnesc în cele mai diverse zone ale vocabularului. În varietatea tematică impresionantă de antonime graduale întîlnim perechi de cuvinte care desemnează calități și însușiri fizice ale obiectelor, relații temporale, spațiale și cantitative, diverse aspecte ale caracterului, comportamentului și vieții psihice a omului, aptitudini și calități volitive, noțiuni etice și estetice, fenomene din natură și societate etc. Exemple : *abil — inabil, abil — stîngaci, acru — dulce, agreabil — dezagreabil, agreabil — neagreabil, alb — negru, amar — dulce, anterior — posterior, antipatic — simpatic, apropiat — îndepărtat, aspru — blînd, atrăgător — respingător, bătrîn — tînăr, blînd — sever, bogat — sărac, bucuros — trist, bun — rău, cald — rece, chibzuit — nechibzuit, complicat — simplu, concav — convex, curajos — fricos, darnic — zgîrcit, dăunător — folositor, des — rar, deștept — prost, dificil — facil, dificil — ușor, econom — risipitor, erudit — ignorant, fățarnic — sincer, fericit — nefericit, flămînd — sătul, fricos — viteaz, frumos — urît, gras — slab, greu — ușor, harnic — leneș, ieftin — scump, inferior — superior, inteligent — prost, ipocrit — sincer, iubit — urît, înalt — scund, îndrăzneț — timid, îngust — larg, însemnat — neînsemnat, întins — restrîns, înțelept — prost, larg — strîmt, lăudăros — modest, lichid — solid, lung — scurt, mare — mic, mîhnit — vesel, moale — tare, neplăcut — plăcut, ne-*

priceput — priceput, netalentat — talentat, optimist — pesimist, plăcut — respingător, posomorît — vesel, prefăcut — sincer, puternic — slab, slab — tare, tăcut — vorbăreț, trist — vesel ș. a. Exemple de întrebuințare:

„Cu pene **albe**, pene **negre**
O pasăre cu glas amar
Străbate parcul secular ...
Cu pene **albe**, pene **negre** ...“

G. Bacovia, *Decor*

„Mirajul unui **dulce** fruct
îmbracă-un sîmbure **amar**,
ca să ne cadă într-o zi
neașteptat în palme — dar.“

L. Blaga, *Solstițiul grădinilor*

„... Era bun cîrmuitor, **aspru** către aristocrați, pre care știa a-i ținea în respect, și **blînd** către norod.“

Constantin Negruzzi, *Păcatele tinereților*, p. 137

„Moșule, bătrînule,
Nu prăda banii cu mine
Că eu tot nu șed cu tine.
Io-s **tînără**, cu mărgele,
Tu, **bătrîn** fără măsele;
Io-s **tînără**, cu cercei,
Tu, **bătrîn** fără gingei.“

Folclor din Transilvania, vol. I, p.60

„Cel mai **rău** om e acela care nu poate fi **bun** nici cînd e fericit.“

Nicolae Iorga, *Cugetări*, p. 94

„Cordeluțe și nimicuri
Iată toate-a lui averi ....
Darnic cînd nu vrei nici una
Și **zgîrcit** dacă le ceri.“

Mihai Eminescu, *Pajul Cupidon...*

„Ne-am jucat de-a «adevărul și minciuna» și, cînd mi-a venit mie rîndul, i-am spus că-i «**urîtă** și **frumoasă**»; treaba ei dac-o luat pe «**urîtă**» drept adevăr și pe «**frumoasă**» drept minciună.“

Calistrat Hogaș, *Cuconul Ioniță Hrisanti*, p. 86

„Cu toţii prin lume purtăm cîte-o cruce :
Mai grea, mai uşoară, precum ne e partea,
Şi nu ne dăm seama cum timpul ne-aduce
Şi vara, şi toamna, şi iarna ... şi moartea !"

Cincinat Pavelescu, *Pe o cruce de marmoră*

— „Nene Iancule, toate mulţumirile în lumea asta trebuiesc plătite. Dacă le plăteşti cu anticipaţie, ţi se par mai **ieftine** ; dacă le plăteşti după, ţi se par prea **scumpe**."

I. L. Caragiale, *Ţali* .. „Opere", vol. I, p. 712

„Eşti **prost** ori **inteligent** întotdeauna numai pînă la un anumit punct, şi mulţi **proşti** par **inteligenţi** şi poate că şi mai mulţi **inteligenţi** sînt nişte **proşti**."

T. Arghezi

„Refuzul **sincer** este preferabil aprobării **ipocrite**."

Dumitru Popescu, *Biletul la control*, p. 16

„Nici unul din noi nu e de frumuseţe canonică, unul e **scund**, altul **înalt**, unul **tînăr**, altul **bătrîn**."

G. Călinescu, *Cronicile optimistului*, p. 392

„L-a lăsat corigent iar ... îl persecută ... fiindcă el e **timid**, nu e **îndrăzneţ** ca alţii ... a fost şi bolnav."

G. Călinescu, *Enigma Otiliei*, vol. I, p. 46—47

„La argumentul tău mă plec :
Sînt **talentat**, dar sînt zevzec !
Cu tine însă-i mai ciudat :
Tu eşti zevzec **netalentat**."

Cincinat Pavelescu, *La castelul Plăineşti*

2. ANTONIMELE COMPLEMENTARE

Cuvintele cuplate în paradigme antonimice de acest tip se caracterizează fiecare printr-un conţinut pozitiv, iar sensurile lor, luate împreună, acoperă în întregime noţiunea gen. De pildă, noţiunile exprimate de antonimele *anorganic* şi *organic* epuizează împreună sfera supraordinatei lor *corp*. De aici decurge o altă trăsătură esenţială a antonimelor complementare : între ele nu sînt posibile elemente intermediare.

Noțiunile exprimate de antonimele complementare nu pot fi nici afirmate, nici negate simultan: un corp este sau *organic*, sau *anorganic*; un document este sau *autentic*, sau *fals*; un număr este sau *par*, sau *impar*, un om este sau *moral*, sau *imoral* etc. Afirmarea unei noțiuni exprimate de antonimele complementare înseamnă, implicit, negarea celeilalte. Dacă afirmăm că o ușă este *deschisă*, atunci posibilitatea ca ea să fie, în același timp, și *închisă* este exclusă cu desăvîrșire.

Categoria antonimelor complementare este puțin numeroasă Printre perechile de antonime mai des întîlnite de acest tip se numără următoarele: *absent — prezent, absolut — relativ, adevărat — fals, amoral — moral, anorganic — organic, anormal — normal, antum — postum, artificial — natural, asemănător — diferit, autentic — fals, căsătorit — celibatar, compatibil — incompatibil, consecvent — inconsecvent, constant — variabil, conștient — inconștient, corect — incorect, corect — greșit, credincios — infidel, definitiv — provizoriu, dependent — independent, deschis — închis, despletit — împletit, divizibil — indivizibil, echitabil — inechitabil, egal — inegal, etern — temporar, eterogen — omogen, exact — inexact, existent — inexistent, explicabil — inexplicabil, exterior — interior, fals — veritabil, fidel — infidel, finit — infinit, imoral — moral, impar — par, imperfect — perfect, impenetrabil — penetrabil, inocent — vinovat, instabil — stabil, intenționat — neintenționat, invariabil — variabil, mort — viu, permanent — trecător, temporar — veșnic, ud — uscat* etc.

Exemple de întrebuințare:

„Mai riguros ca un vagmistru,
Tu mă dai lipsă în registru,
La tribunal cînd sînt **prezent**.
Îți iert cu milă răutatea,
La gîndul că posteritatea
Pe veci o să te dea **absent**[8]“

Cincinat Pavelescu, *Unui judecător*

„«Simbolul», în accepție obișnuită, e un fapt **concret** care trimite într-un fel sau altul la o idee **abstractă** ...“

Lucian Blaga, *Trilogia culturii*, p. 97

„Întreaga biologie este plină de exemple care ilustrează permanenta interacțiune dintre ereditate și mediu. Nici un caracter, indiferent dacă este **normal** sau **anormal**, nu apare dacă nu găsește condiții adecvate de mediu.“

C. Maximilian, *Ereditatea umană — tipar și eroare*, p. 10

„Opera lui S. Bărnuţiu este alcătuită din cursurile sale de filozofie şi drept, din discursul de la Blaj, publicat în mai multe ediţii **antume** şi **postume**, ca şi din unele articole publicate în periodicele vremii."

Istoria filozofiei româneşti, vol. I, p. 227

„Trebuie, cel puţin aşa îmi spune experienţa mea, să facem deosebirea dintre dorinţele **firești**, inevitabile, şi dorinţele **artificiale**, născute de minte."

Teodor Mazilu, *Ipocrizia desperării*, p. 201

„Materia este infinită şi **eternă**. Numai corpurile şi fiinţele **sînt vremelnice**, se descompun în elementele componente, din care se formează apoi alte corpuri şi alte fiinţe."

Istoria filozofiei româneşti, vol. I, p. 403

„Necesitatea binelui moral, deşi este obiectivă şi precumpănitor **exterioară** individului prin originea ei socială, are ca specifică, în sfera moralei, realizarea ei ca o necesitate **interioară**."

Ion Grigoraş, *Binele şi Răul*, p. 37

„Străin la vorbă şi la port,
Luceşti fără de viaţă,
Căci eu sunt **vie**, tu eşti **mort**,
Şi ochiul tău mă-ngheaţă."

M. Eminescu, *Luceafărul*

„Bătrînii stau,
la sfat,
pe prispe,
cu nopţile lor lungi şi triste.
Ascultă şi privesc
îngînduraţi,
în ochii nopţilor cînd **umezi**, cînd **uscaţi**."

Dumitru Popescu, *Astronomi*

3. ANTONIMELE VECTORIALE

Antonimele vectoriale exprimă acţiuni, însuşiri etc. orientate în direcţii diametral opuse, de pildă : *a se apropia — a se îndepărta, a coborî — a urca, a deschide — a închide, a ieşi — a*

intra, antipatic — simpatic, progresist — reacționar ș. a. Oprindu-ne atenția asupra paradigmei antonimice *a se apropia — a se îndepărta*, constatăm că elementele sale constitutive au următoarele sensuri: *a se apropia*=„a veni, a se duce, a se așeza aproape (de ceva sau de cineva)"; *a se îndepărta*=„a se duce, a pleca din apropierea cuiva sau a ceva, a merge în altă parte". Trăsătura semantică comună a celor două cuvinte poate fi surprinsă în următoarea formulă: „schimbarea distanței față de ceva sau cineva", în timp ce latura semantică constituită din elementele opozabile poate fi exprimată în definiția: „(a micșora: a mări) distanța față de ceva sau cineva".

Verbele ce alcătuiesc perechi de antonime vectoriale se pot întrebuința fie cu același subiect, fie cu subiecte diferite, de exemplu:

X **s-a apropiat,** *a făcut cunoștință cu noi și apoi* **s-a îndepărtat.**

În timp ce X **se apropia** *de casă, Y* **se îndepărta.**

În situația în care antonimele vectoriale se întrebuințează cu același subiect, acțiunea exprimată de cel de-al doilea verb anulează rezultatul acțiunii primului verb. Cf. *X* **s-a apropiat** *și* **s-a îndepărtat,** *X* **a urcat** *și* **a coborît,** *X* **a închis** *și* **a deschis** *ușa*. Grafic aceste acțiuni pot fi reprezentate astfel:

Întrebuințîndu-se cu subiecte diferite, antonimele vectoriale exprimă acțiuni care nu se interferează. Grafic desfășurarea acestor acțiuni poate fi redată în felul următor:

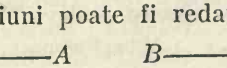

Categoria antonimelor vectoriale cuprinde verbe din cele mai variate zone ale vocabularului: verbe care exprimă diferite fenomene din natură și societate, verbe care exprimă schimbări în starea fiziologică a omului sau diverse manifestări ale vieții lui psihice, verbe de mișcare etc.: *a adormi — a se trezi, a se agrava — a se ameliora, a aprinde — a stinge, a astupa — a destupa, a se așeza — a se ridica, a se bucura — a se întrista, a cădea — a se ridica, a se căsători — a divorța, a coborî — a se înălța, a construi — a distruge, a cupla — a decupla, a se descălța — a se încălța, a descărca — a încărca, a deschide — a închide, a deshăma — a înhăma, a dezgropa — a îngropa,*

a dezlega — a lega, a dezlipi — a lipi, a dezumfla — a umfla, a goli — a umple, a ieși — a intra, a îmbătrîni — a întineri, a se îmbogăți — a sărăci, a se îmbolnăvi — a se însănătoși, a se îmbunătăți — a se înrăutăți, a împrăștia — a strînge, a încălzi — a răci, a începe — a termina, a se îngrășa — a slăbi, a mări — a micșora, a pleca — a veni, a progresa — a regresa, a repara — a strica, a risipi — a strînge ș. a.

Exemple de întrebuințare:

„Dă-mi tot ce-n prima clipă **risipești**
Și tot ce-n clipa ultimă **aduni.**
Dă-mi fastul siluetelor regești
Și perspectiva de nebuni ...“

Ion Minulescu, *Romanță policromă*

„Acolo sus pe munte casa
Apare și **dispare** dintre nori,
Cine-o îmbracă în atît de lașe scuturi
Și-o părăsește-atît de deseori?“

Ana Blandiana, *Acolo sus*

„Și uit de ele, uiți și tu de ele,
și-n întunericul odăii se **aprind,**
se sting, se aprind, se sting
ochii prelungi ai tăi, murind,
reînviind“.

Nichita Stănescu, *Clar de inimă*

„Cînd unul trece, altul vine
În astă lume a-l urma,
Precum cînd soarele **apune**
El și **răsare** undeva.“

Mihai Eminescu, *Cu mine zilele-ți adaogi...*

„Atunci ieu lespedea cu îngrijire, **bag** mîna și **scot** pupăza, vlăguită de atîta zbucium; iar ouăle, cînd am vrut să le ieu, erau toate numai o chisăliță.“

I. Creangă, *Amintiri din copilărie*, „Povești, amintiri, povestiri“, p. 211—212

„Doar trenul singur se frămîntă,
El singur **urcă**
Și **coboară**
Reptilă neagră ce-mprumută
Aripi de liliac ce zboară
Și glas de cobe ce-nspăimîntă! ...“

Ion Minulescu, *Prin gările cu firme-albastre*

„Zice că odată, acu vreo sută şi nu ştiu cîţi ani, a dat poruncă Dardarot, împăratul iadului, să s-adune dinainte-i diavolii, de la mare pîn' la mic: unul să nu fie lipsă, că-i scurtează coada şi-i lungeşte urechile!"

I. L. Caragiale, *Kir Ianulea*, „Opere", vol. II, p. 223

„... Eu cu lumina mea sporesc a lumii taină —
şi-ntocmai cum razele ei albe luna
nu micşorează, ci tremurătoare
măreşte şi mai tare taina nopţii,
aşa îmbogăţesc şi eu întunecata zare
cu largi fiori de sfînt mister ..."

Lucian Blaga, *Eu nu strivesc corola de minuni a lumii*

4. ANTONIMELE CONVERSIVE

Antonimele conversive desemnează unul şi acelaşi denotat privit însă de pe poziţii cu totul diferite. Verbele *a vinde* şi *a cumpăra*, de pildă, sînt sudate în cupluri antonimice prin relaţiile complexe stabilite între sensurile lor: „a ceda unui cumpărător dreptul de proprietate asupra unui lucru, în schimbul unei sume de bani" şi, respectiv, „a intra în posesiunea unui lucru, plătind contravaloarea lui cu bani". Asemănarea şi deosebirea dintre aceste două sensuri pot fi puse în relief prin cuprinderea lor într-o singură definiţie: „(a înceta de a fi: a deveni) proprietarul unui lucru, (primind de la cineva: plătind cuiva) contravaloarea lui". În această definiţie găsim următoarele trăsături semantice care realizează cimentarea elementelor lexicale în paradigma luată în discuţie: 1) *proprietar*, 2) *lucru* şi 3) *contravaloarea lucrului*. Opoziţia propriu-zisă din această paradigmă este exprimată în perechile de note semantice *a înceta de a fi: a deveni* şi *a primi (de la cineva): a plăti (cuiva)*.

După cum am menţionat mai sus, antonimele conversive se referă la unul şi acelaşi denotat. În cazul antonimelor *a vinde — a cumpăra* denotatul poate fi formulat astfel: „schimbarea proprietăţii asupra unui lucru în schimbul contravalorii lui." Această acţiune presupune doi parteneri (X şi Y) şi poate fi privită de pe poziţiile fiecăruia dintre ei. Din punctul

de vedere al partenerului *X*, această acțiune este exprimată prin verbul *a vinde*, iar din punctul de vedere al partenerului *Y* — prin verbul *a cumpăra*. Aceasta înseamnă că propozițiile care conțin antonime conversive pot fi transformate una într-alta. Să luăm, de exemplu, propoziția:

X a vîndut *lui Y casa.*

Deplasînd accentul logic asupra partenerului de acțiune *Y*, această propoziție poate fi transformată, obținîndu-se enunțul:

Y a cumpărat *casa de la X.*

Analiza raporturilor dintre cele două propoziții poate fi adîncită, înlocuind antonimele cu descrierile sensurilor fiecăruia. În urma acestei operații obținem enunțurile:

X a încetat de a fi proprietarul casei, primind contravaloarea ei de la Y.

Y a devenit proprietarul casei, plătind lui X contravaloarea ei.

Aceste enunțuri relevă cu deosebită claritate faptul că antonimele conversive desemnează una și aceeași acțiune privită din unghiuri opuse.

Numărul perechilor de antonime conversive este destul de limitat. Mai frecvent se întîlnesc cuplurile: *a cîștiga — a pierde, a cumpăra — a vinde, a da — a primi, a exporta — a importa.*

„Cele mai simple jocuri care au putut fi matematizate și pentru care s-a elaborat o teoremă de existență și unicitate a soluției sînt jocurile de sumă nulă, adică jocurile în care ceea ce un jucător pierde celălalt cîștigă, asftel încît suma plăților este întotdeauna nulă."

Mircea Malița, *Aurul cenușiu*, vol. II, p. 91

„Să te-nvăț eu: boii tăi sînt mari și frumoși; ie-i și-i du la iarmaroc, vinde-i și cumpără alții mai mici și mai ieftini, iar cu banii rămași cumpără-ți și un car, și iaca te-ai făcut gospodar."

Ion Creangă, *Dănilă Prepeleac*, „Povești, amintiri, povestiri", p. 31

„Cu sila poți să iei, dar nu poți să dai."

Proverb

„... Sînt oameni care suferă cînd dau, sînt mulți care se indignează cînd nu primesc."

G. Călinescu, *Cronicile optimistului*, p. 169

III. ANTONIMIA ŞI STRUCTURA MORFOLOGICĂ A CUVINTELOR

Specificul antonimiei lexicale este determinat nu numai de tipurile de opoziţii semantice, ci şi de structura morfologică a cuvintelor aflate în raport de opoziţie. În funcţie de acest criteriu pot fi distinse două categorii mari de antonime: 1) antonime cu radicali diferiţi şi 2) antonime cu acelaşi radical.

Cuplurile antonimice alcătuite din cuvinte cu radicali diferiţi au cea mai mare pondere în fondul de antonime al limbii române. Exemple:

Substantive. *Adevăr — minciună, asemănare — deosebire, bucurie — tristeţe, bunătate — răutate, coborîre — suiş, dragoste — ură, eşec — succes, hărnicie — lenevie, iarnă — vară, inteligenţă — prostie, început — sfîrşit, întuneric — lumină, majoritate — minoritate, noapte — zi, optimism — pesimism, pace — război, slăbiciune — tărie, trecut — viitor* etc.

Adjective. *Acru — dulce, adevărat — fals, bun — rău, curajos — laş, darnic — zgîrcit, efemer — veşnic, fălarnic — sincer greu — uşor, lăudăros — modest, mare — mic, negativ — pozitiv posomorît — senin, slab — tare, tăcut — vorbăreţ, umed — uscat* etc.

Verbe. *A accepta — a respinge, a se bucura — a se întrista, a coborî — a (se) sui, a da — a lua, a găsi — a pierde, a iubi — a urî, a începe — a termina, a lungi — a scurta, a mări — a micşora, a nega — a susţine, a se opri — a porni, a pleca — a sosi, a repara — a strica* etc.

Adverbe. *Acum — atunci, afară — înăuntru, anevoie — lesne, bine — rău, curînd — tîrziu, devreme — tîrziu, ieri — mîine, înainte — înapoi, jos — sus, niciodată — totdeauna* etc.

Antonimele cu acelaşi radical sînt mult mai puţin numeroase decît cele cu radicali diferiţi. În cazul lor, opoziţia antonimică se redă cu ajutorul prefixelor. Se deosebesc două tipuri de cupluri antonimice: a) cupluri în care componenţii au prefixe „exprimate" diferite (cf. *antebelic — postbelic, a confirma — a infirma, a descuraja — a încuraja* etc.) şi b) cupluri în care numai unul din componenţi are prefix „exprimat", iar celălalt component are prefixul „zero" (cf. *anormal — normal, antidemocratic — democratic, ilegal — legal, inutil — util, nesemnificativ — semificativ* etc.).

Perechile antonimice cu același radical și cu prefixe „exprimate" diferite sînt foarte puține la număr. Printre perechile de prefixe care realizează opoziția semantică în cadrul acestor cupluri întîlnim următoarele: *ante-* / *post-*, *con-* / *in-*, *des-* (*dez-*) / *în-*, *ex-* / *in-* (*im-*), *post-* / *pre-*, *sub-* / *supra-*.

Exemple: *antebelic — postbelic, antediluvian — postdiluvian, a confirma — a infirma, a dezbrăca — a îmbrăca, a descărca — a încărca, a desființa — a înființa, a dezveli — a înveli, a exclude — a include, a exporta — a importa, postfață — prefață, subdezvoltare — supradezvoltare, a subestima — a supraestima* etc.

Mult mai frecvente sînt în limba română cuplurile de antonime cu același radical în care opoziția este redată de un prefix „exprimat" și prefixul „zero". (Prefixul „zero" îl vom nota cu semnul ∅). Deosebit de productive se dovedesc a fi prefixele *ne-* și *in-* cu ajutorul cărora se formează un număr foarte mare de antonime (adjective și substantive).

NE— / ∅—

Neacceptabil — acceptabil, neadaptabil — adaptabil, nechemat — chemat, nechibzuit — chibzuit, necinstit,— cinstit, necredincios — credincios, necumpătat — cumpătat, necunoscut — cunoscut, nedeslușit — deslușit, nedrept — drept, nefavorabil — favorabil, nefericit — fericit, neîndemînatic — îndemînatic, neînsemnat — însemnat, neînsufletit — însufletit nelinițit — liniștit, nemulțumit — mulțumit, nemuritor — muritor, nenatural — natural, nenorocos — norocos, nepărtinitor — părtinitor, nepieritor — pieritor, neplăcut — plăcut, nepotrivit — potrivit, neprevăzut — prevăzut, nerecunoscător — recunoscător, nesatisfăcut — satisfăcut, nesemnificativ — semnificativ, netolerant — tolerant, nevăzut — văzut, neverosimil — verosimil, nevinovat — vinovat; necinste — cinste, nedreptate — — dreptate, nefericire — fericire, neîncredere — încredere, neînțelegere — înțelegere, nemulțumire — mulțumire, neplăcere — plăcere, nepricepere — pricepere, nerăldare — răldare, nerecunoștință — recunoștință, nereușită — reușită etc.

IN—/ ∅—

Inaccesibil — accesibil, inadaptabil — adaptabil, incert — cert, incoerent — coerent, incognoscibil — cognoscibil, incomod— comod, incomplet — complet, incoerent — coerent, incult — cult, indecent — idecent, indecis — decis, indivizibil — divizibil, inechitabil — echitabil, ineficace — eficace, inegal — egal, inevitabil — evitabil,

inexact — exact, inexistent — existent, inexplicabil — explicabil, infidel — fidel, infinit — finit, impar — par, imperceptibil — perceptibil, imposibil — posibil, imprevizibil — previzibil, imprudent — prudent, inoportun — oportun, inseparabil — separabil, instabil — stabil, insuficient — suficient, inutil — util, invariabil — variabil, invizibil — vizibil, inadaptabilitate — adaptabilitate, incertitudine — certitudine, incoerență — coerență, incorectitudine — corectitudine, indecență — decență, indisciplină — disciplină, indivizibilitate — divizibilitate, inechitate — echitate, inegalitate — egalitate, inexactitate — exactitate, inexistență — existență, infidelitate — fidelitate, imposibilitate — posibilitate, imprudență — prudență, instabilitate — stabilitate, intoleranță — toleranță, inutilitate — utilitate, invariabilitate — variabilitate etc.

În afară de prefixele *ne-* și *in-*, pentru formarea antonimelor limba română mai recurge și la ajutorul prefixelor *a-*/∅, *an-*/∅, *anti-*/∅, *contra-*/∅, *des-* (*dez-*)/∅-, *i-*/∅.

Exemple : *anormal — normal, anorganic — organic, antidemocratic — democratic, antipopular — popular, antiștiințific — științific, contraindicat — indicat, contrapropunere — propunerer, a decupla — a cupla, dezechilibrat — echilibrat, a dezlega — a lega, a dezlipi — a lipi, dezordine — ordine, ilegal — legal, ireal — real, ireversibil — reversibil.*

IV. GRUPURILE TEMATICE DE ANTONIME

Antonimia este caracteristică pentru cele mai diferite zone ale vocabularului, delimitate în funcție de domeniile din realitate desemnate de unitățile lexicale. Desigur, ponderea antonimiei în diversele compartimente ale vocabularului nu este uniformă. În unele compartimente relațiile de antonimie predomină, constituind principala formă de ordonare a unităților lexicale în sistem, în timp ce în alte părți ale lexicului cuplurile antonimice se întîlnesc doar sporadic și nu joacă un rol important în organizarea și structurarea elementelor lexicale.

Dintre domeniile vocabularului în care antonimia reprezintă principala modalitate de sudare a elementelor lexicale în sistem poate fi amintit cel al cuvintelor care desemnează trăsături de caracter şi diferite aspecte ale comportamentului omului. Analiza structurii acestui domeniu al vocabularului limbii române arată că toate elementele lui constitutive se grupează în patru cîmpuri semantice principale : 1) *atitudinea faţă de oameni*, 2) *atitudinea faţă de muncă*, 3) *atitudinea faţă de sine* şi 4) *trăsături de caracter volitive*. Fiecare cîmp semantic, la rîndul său, este alcătuit din mai multe microsisteme aflate în raporturi de antonimie. Astfel, cîmpul semantic al atitudinii faţă de alţi oameni cuprinde microsistemele : *sociabilitate — nesociabilitate, colectivism — individualism, omenie — neomenie, sinceritate — nesinceritate, politeţe — impoliteţe, recunoştinţă — nerecunoştinţă, seriozitate — neseriozitate*. În cîmpul semantic al atitudinii faţă de muncă intră microsistemele : *hărnicie — lene, iniţiativă — inerţie, conştiinciozitate — nepăsare, pricepere— nepricepere*. Cîmpul semantic al atitudinii faţă de sine este organizat în următoarele microsisteme : *modestie — îngîmfare, demnitate — umilinţă, autoexigenţă — automulţumire, dărnicie — lăcomie, moralitate — imoralitate*. Grupul semantic al trăsăturilor de caracter volitive este alcătuit din microsistemele : *independenţă — dependenţă, fermitate — şovăială, precauţie — lipsă de precauţie, stăpînire de sine — irascibilitate, disciplină — indisciplină, curaj — laşitate, principialitate — neprincipialitate*.

Aşa cum am mai arătat, antonimia se întîlneşte în cele mai diferite zone ale vocabularului. Principalele compartimente lexicale în care antonimia este un fenomen mai mult sau mai puţin frecvent sînt cele alcătuite din cuvinte care desemnează calităţi şi însuşiri ale obiectelor şi fenomenelor, fenomene ale naturii, relaţii temporale, spaţiale şi cantitative, trăsături de caracter şi diverse aspecte ale comportamentului omului, însuşiri intelectuale, aptitudini şi calităţi volitive, emoţii şi sentimente, stări fiziologice, mişcare, deplasare şi schimbarea poziţiei în spaţiu, diferite acţiuni concrete, fenomene de ordin social, relaţii ale oamenilor în societate, categorii etice, estetice şi filozofice.

În continuare vom prezenta cuplurile de antonime mai importante din cadrul grupurilor tematice enumerate mai sus. Pentru unele cupluri sînt date şi exemple care ilustrează întrebuinţarea lor.

1. CALITĂȚI ȘI ÎNSUȘIRI ALE OBIECTELOR ȘI FENOMENELOR

Acru — dulce, alb — negru, amar — dulce, aspru — fin, aspru — neted, clar — confuz, clar — obscur, coerent — incoerent, complex — elementar, complex — simplu, complicat — simplu, concis — prolix, constant — variabil, continuu — discontinuu, copt — necopt, copt — crud, corect — incorect, corect — necorect, curat — murdar, dăunător — folositor, deslușit — neclar, diferit — identic, dificil — facil, dificil — ușor, divizibil — indivizibil, drept — strîmb, esențial — neesențial, exact — inexact, exact — neexact, explicabil — inexplicabil, explicabil — neexplicabil, expresiv — inexpresiv, expresiv — neexpresiv, fals — veritabil, favorabil — nefavorabil, favorabil — neprielnic, fertil — nefertil, fertil — neroditor, ficțiv — real, folositor — inutil, greu — ușor, gros — subțire, imperceptibil — perceptibil, imperfect — perfect, impenetrabil — penetrabil, important — neimportant, imprevizibil — previzibil, impur — pur, inseparabil — separabil, instabil — stabil, inutil — util, invariabil — variabil, invizibil — vizibil, invulnerabil — vulnerabil, ireversibil — reversibil, înalt — jos, înalt — scund, înalt — scurt, îngust — larg, îngust — lat, însemnat — neînsemnat, lichid — solid, limpede — obscur, mare — mic, mat — transparent, moale — tare, nefavorabil — prielnic, neprielnic — prielnic, neted — zbîrcit, neveridic — veridic, neverosimil — verosimil, opac — transparent, slab — solid, slab — tare, slab — trainic etc.

„Lespezi albe, lespezi negre
Stau și așteaptă a lor menire:
Unele să-nalțe ziduri,
Altele în cimitire."

Ovid Densușianu, *Salba clipelor*

„Ce e înalt ca și casa,
Verde ca mătasa,
Și amar ca fierea,
Și dulce ca mierea?"

Ghicitoare (Nucul)

... „Adesea fenomenele s-au situațiile cele mai clare în aparență se dovedesc la analiză a fi obscure și uneori chiar inexistente."

Vasile Pavelcu, *Din viața sentimentelor*, p. 11

„Dar esențial este că de acum încolo totul se va desfășura firesc, esențial este că un mugure se transformă în floare și o floare în fruct verde și un fruct verde într-un fruct copt . . .“

Ana Blandiana, *Calitatea de martor*, p. 22

„. . . Un sentiment este totdeauna o atitudine, favorabilă sau nefavorabilă, față de un fenomen, o situație . . .“

Vasile Pavelcu, *Din viața sentimentelor*, p. 20

„Prin urmare există două istorii: istoria fenomenelor reale și istoria fenomenelor fictive sau artistice.“

George Călinescu, *Principii de estetică*, p. 77

„Trandafir ș-un fir subțire,
Rău m-ai scos, dragă, din fire;
Trandafir ș-un fir mai gros,
Mult mă mir cum de m-ai scos.“

Ioan Urban Jarník și Andrei Bîrseanu, *Doine și strigături din Ardeal*, p. 29

„În albia în care curge — largă sau îngustă — orice apă se umple cu plante și cu vietăți.“

Dumitru Popescu, *Biletul la control!*, p. 46

2. FENOMENE ALE NATURII

Apus — răsărit, căldură — frig, ger — arșiță, întuneric — lumină; bun — rău (despre vreme), *cald — rece, noros — senin, ploios — secetos, posomorît — senin, puternic — slab* (despre vînt, ploaie etc.), *umed — uscat; a apune — a răsări, a se încălzi — a se răci* (despre timp), *a se însenina — a se posomorî* (despre cer), *a se întuneca — a se lumina* etc.

„Strigătul unui moment de singurătate sau emoție tulburătoare, de neuitat, provocată de un apus sau răsărit de soare pot fi reflectate în artă cu o anume valoare socială și umană, sau fără ea.“

Ion Dodu Bălan, *Ethos și cultură sau vocația tinereții*, p. 164

„Ai avut necaz cu frigul, acuma ai să dai de o căldură cum n-a mai fost. Să rămîi voinic! să nu te dai la răcoare, că nu e bine.“

Ioan Slavici, *Zîna zorilor*, p. 45

„Biata mamă, cîte avea ! Era friguroasă cum nu se mai poate, de căldură pătimea, soarele să n-o fi atins ori vîntul, lumina îi făcea rău, întunericul o apăsa, la zgomotul cel mai ușor tresărea speriată."

Mateiu I. Caragiale, *Craii de Curtea-Veche*, p. 150

„Se pomeni în casa Glanetașului, fără să-și dea seama dacă a întîlnit pe cineva în cale, dacă afară e vreme bună ori e rea."

Liviu Rebreanu, *Ion*, p. 178

„În locul zilelor mari și frumoase au venit zilele mici și posomorîte, a început să cadă brumă și să se rărească frunza lăstarului."

I. Al. Brătescu-Voinești, *Puiul*, „Întuneric și lumină", p. 106

„A fost o zi ca orișicare alta.
Senină, înnorată ? Nu mai știu.
A fost o zi ... Și-n ziua-aceea,
A scăpărat din bezna grea scînteia
Credinței care nu voia să moară.
Și-am însemnat această zi cu dalta
În piatra sufletului nostru viu ... "

Otilia Cazmir, *A fost o zi*

3. TIMP ȘI DURATĂ

Amurg — zori, dimineață — seară, iarnă — vară, început — sfîrșit, noapte — zi, primăvară — toamnă, seară — zori, trecut — viitor ; anterior — posterior, anterior — ulterior, efemer — etern, efemer — veșnic, etern — temporar, etern — trecător, etern — vremelnic, permanent — temporar, temporar — trecător, temporar — veșnic, timpuriu — tîrziu ; acum — atunci, apoi — întîi, demult — recent, devreme — tîrziu, dimineața — seara, iarna — vara, ieri — mîine, mereu — niciodată, noaptea — ziua, primăvara — toamna etc.

„Ei au întîmpinat dimineața și seara
Și-au fost oameni bravi și-au stat față la toate
Și s-au veselit și s-au întristat pînă cînd sărutînd iarba
S-au întors liniștiți în pămînt."

A. E. Baconsky, *Cîntecul brazilor*

„Bate vîntul dintr-o parte —
Iarna-i ici, vara-i departe."

Mihai Eminescu, *Ce te legeni ...*

„Ne place sau nu ne place, ne convine sau nu ne convine, o dorim sau nu, pămîntul se învîrteşte în jurul axei sale, **zilele** alternează cu **nopţile**, anii se succed impasibili unul după altul."

Dumitru Ghişe, *Contrapunct*, p. 100

„O ! Multă uitare-i de-**atunci** pîn-**acuma**.
O ! Multă amintire-i **acuma** de-**atunci**.
Bătaia-i o dată, ecoul într-una,
Un singur avînt într-o mie de munci."

Radu Stanca, *Ecouri din inimă*

„Că tot ce eşti şi tot ce poţi,
Părere-i tot, dacă socoţi —
De mori **tîrziu**, ori mori **curînd**,
De mori sătul, ori mori flămînd,
Totuna e ! Şi rînd pe rînd
Ne ducem toţi !"

George Coşbuc, *Moartea lui Fulger*

„De cînd nu mi-ai mai cîntat
Sînt, vioară, întristat.
N-ai putea şti ce mă doare
De tot cad într-o-ntristare ?
Întristat de ce să fiu ?
Că-i **devreme**, că-i **tîrziu** ?"

Tudor Arghezi, *Monotonie pe vioară*

„Nu există iubire **efemeră** sau **eternă** prin natura ei ; ea este una sau alta prin natura şi experienţa omului care o trăieşte, prin nivelul intelectual şi moral, prin întreaga personalitate a acestuia."

Vasile Pavelcu, *Din viaţa sentimentelor*, p. 79

„Trăim în lumea în care tot mai repede **mîine** devine **ieri**."

G. Călinescu, *Cronicile optimistului*, p. 298

„Doi nebuni se înţeleg sau **totdeauna** sau **niciodată** ; doi cuminţi, cînd da, cînd nu."

Nicolae Iorga, *Cugetări*, p. 63

„Cultivarea audiovizualului în dauna ideilor și emoțiilor **vremelnice**, în detrimentul sentimentelor **statornice** duce la intensificarea vieții exterioare și diminuarea celei lăuntrice ...“

Henri Wald, *Limbaj și valoare*, p. 70

„Gîndind la versurile lor
Un singur lucru mă turmentă :
Că spiritul e **trecător**,
Vulgaritatea **permanentă** !“

Cincinat Pavelescu, *Sfîrșitul unui duel literar*

4. SPAȚIU

Apus — răsărit, miazănoapte — miazăzi, nord — sud ; anterior — posterior, exterior — interior ; acolo — aici, afară — înăuntru, aici — dincolo, aproape — departe, deasupra — dedesubt, dinafară — dinăuntru, dinainte — dinapoi, dincoace — dincolo, înainte — înapoi, înainte — îndărăt, încoace — încolo, nicăieri — pretutindeni etc.

„Voi sîngera sub săbii din ce parte ?
aici voi sta ori **dincolo**-n genunchi ?
invazia durerii din ce unghi
va duce-n sînge albe vești de moarte ?“

Mircea Ciobanu, *Impresurat*

„Nu prea **departe**, nu prea **aproape**
Oamenii pun dinamita în munți,
Sau poate-nalță ziduri de beton ...“

A. E. Baconsky, *Aceste lumini, aceste pietre*

„Sînt turme de-a lungul pe șes,
Și dese ca picurii ploii :
Dincoace sînt caii și boii,
Dincolo sînt oameni în funii,
Și-n țeapă sînt unii —
Vin turme mai multe, mai des.“

G. Coșbuc, *Ghiaura*

„Pe urmă ne vedem din ce în ce mai des.
Eu stăteam la o margine-a orei,
tu — la cealaltă,

ca două toarte de amforă.
Numai cuvintele zburau între noi,
înainte și **înapoi.**"

Nichita Stănescu, *Poveste sentimentală*

„Văzu groapa de nisip prăbușit, iar jos, la temelia dunei, barca cu sicriul, mișcată **încoace** și **încolo** de vînt și de apa care crește."

Ștefan Bănulescu, *Iarna bărbaților*, p. 32

5. CANTITATE

Abundență — lipsă, belșug — lipsă, creștere — descreștere, creștere — micșorare, creștere — scădere, diminuare — sporire, majoritate — minoritate, maximum — minimum, mărire — micșorare, micșorare — sporire, reducere — sporire ; complet — incomplet, complet — necomplet, concentrat — diluat, des — rar, mare — mic, maxim — minim, maximal — minimal, mult — puțin, nimic — tot ; a amplifica — a diminua, a crește — a descrește, a crește — a se micșora, a crește — a scădea, a diminua — a spori, a mări — a micșora, a micșora — a spori, a reduce — a spori, a scădea — a spori etc.

„Tradiția și inovația formează nu două tabere antagonice, ci corpurile mai mari sau mai mici, mai luminoase sau mai puțin luminoase, în curs de **creștere** sau de **descreștere** ale aceleiași constelații a valorilor artistice."

Adrian Rădulescu, *Rîde Aristofan, plînge Horațiu*, p. 86

„**Majoritatea** admiratorilor lui nu pot fi nici ei deosebiți de **minoritatea** adversarilor declarați."

Tudor Arghezi, *Tablete de cronicar*, p. 55

„Programarea liniară dădea soluția celei mai bune folosiri a raidurilor de bombardamente împotriva teritoriului inamic, cu **minimum** de pierdere și **maximum** de eficacitate."

Mircea Maliță, *Aurul cenușiu*, vol. II. p. 76—77

„Cultura înaintează însă nu prin **micșorarea** distanței dintre ceea ce e accesibil simțirilor și ceea ce e accesibil doar intelectului, ci prin **sporirea** capacității oamenilor de a o străbate."

Henri Wald, *Limbaj și valoare*, p. 87

„Gustul este un concept total: se aplică evident la arhitectură, la îmbrăcăminte, la interioare, la obiectele **mari**, dar tot atît de bine şi la cele **mărunte**."

Mircea Malița *Aurul cenușiu*, vol. II, p. 117

„**Multe** flori sunt, dar **puține**
Rod în lume o să poarte.
Toate bat la poarta vieții,
Dar se scutur multe moarte."

Mihai Eminescu, *Criticilor mei*

„Dacă făcînd caz — chiar cu bune intenții — de timiditatea copilului, o **amplificăm**, este uşor de dedus că, ignorînd-o aparent, o **diminuăm**."

Mihai Ghivirigă, *Copii timizi*, p. 128

„Nu s-a sfîrşit nimic. Mai este încă.
Nu **creşte** veşnicia, nici nu **scade**."

Al. Philippide, *Prometeu*

6. TRĂSĂTURI DE CARACTER ŞI COMPORTAMENT

Activitate — inactivitate, activitate — pasivitate, adaptabilitate — inadaptabilitate, adaptabilitate — neadaptabilitate, altruism — egoism, asprime — severitate, blîndeţe — severitate, bunătate — răutate, chibzuinţă — nechibzuinţă, cinste — necinste, consecvenţă — inconsecvenţă, consecvenţă — neconsecvenţă, conştiinciozitate — nepăsare, corectitudine — incorectitudine, corectitudine, — necorectitudine, credinţă—infidelitate, credinţă — necredinţă, cumpătare — necumpătare, curaj — laşitate, decenţă — indecenţă, disciplină — indisciplină, făţărnicie — sinceritate, fermitate — şovăială, fidelitate — infidelitate, fidelitate — nefidelitate, generozitate — zgîrcenie, gratitudine — ingratitudine, hărnicie — lenevie, hărnicie — trîndăvie, imparţialitate — părtinire, impoliteţe — politeţe, imprudenţă — prudenţă, ingratitudine — recunoştinţă, intoleranţă — toleranţă, ipocrizie — sinceritate, îndrăzneală — sfială, îndrăzneală — timiditate, îngîmfare — modestie, lăudăroşenie — modestie, loialitate — neloialitate, neomenie — omenie, nepărtinire — părtinire, neprincipialitate — principialitate, nerecunoştinţă — recunoştinţă, neseriozitate — seriozitate, netoleranţă — toleranţă, o-

bieclivitate — părtinire, obiectivitate — subiectivitate, prefăcătorie — sinceritate, vitejie — laşitate; activ — inactiv, activ — pasiv, adaptabil — inadaptabil, adaptabil — neadaptabil, altruist — egoist, aspru — sever, blînd — sever, bun — rău, chibzuit — nechibzuit, cinstit — necinstit, consecvent — inconsecvent, consecvent — neconsecvent, conştiincios — nepăsător, corect — incorect, corect — necorect, credincios — infidel, credincios — necredincios, cumpătat — necumpătat, curajos — laş, decent — indecent, disciplinat — indisciplinat, făţarnic — sincer, ferm — şovăitor, fidel — infidel, fidel — nefidel, generos — zgîrcit, harnic — leneş, harnic — trîndav, imparţial — părtinitor, imprudent — prudent, intolerant — tolerant, ipocrit — sincer, îndrăzneţ — sfios, îndrăzneţ — timid, îngîmfat — modest, lăudăros — modest, loial — neloial, neomenos — omenos, nepărtinitor — părtinitor, nepoliticos — politicos, neprincipial — principial, nerecunoscător — recunoscător, netolerant — tolerant, obiectiv — părtinitor, obiectiv — subiectiv, prefăcut — sincer etc.

„Copiii învaţă **bunătatea** de la natură, iar **răutatea** de la oameni."

Nicolae Iorga, *Cugetări*, p. 52

„Gîndurile nu sînt monologuri, ci mai degrabă ecouri ale unor voci din adînc. Le ascultăm ? Le descifrăm ? Le răspundem sincer şi convingător ? Pentru a le înfrunta este nevoie adesea de mult **curaj**. Uneori îţi răpesc liniştea. Dar liniştea dobîndită prin **laşitate** e de o mie de ori mai rea decît zbuciumul."

Dumitru Popescu, *Biletul la control !*, p. 179

„Oamenii admiră **curajul** şi nu tolerează emoţia sterilă şi **timiditatea**."

Mihai Ghivirigă, *Copii timizi*, p.26

„Adevărata **fidelitate** presupune conştiinţa unei **infidelităţi** posibile, deci libertatea de a alege şi puterea de a afirma alternativa aleasă."

Vasile Pavelcu, *Un profil psihologic al feminităţii*, p. 37

„Au coexistat întotdeauna adevărul şi minciuna, cinstea şi nedreptatea, lenea şi munca, iubirea şi ura, neîndurarea şi mila, **vitejia** şi **laşitatea**, onoarea şi ruşinea, foamea şi risipa, umilinţa şi vanitatea."

Dumitru Popescu, *Biletul la control !*, p. 127

„Morala ne desparte și ea în oameni **buni** și oameni **răi**, incorecți; ea îi onorează cu valori morale pe cei **buni** și îi critică, îi dezonorează pe cei **răi**."

Adrian Rădulescu, *Rîde Aristofan, plînge Horațiu*, p. 56

„La omul **cinstit**, fapta confirmă vorba, care exprimă gîndul. La cel **necinstit**, fapta nu onorează vorba, ci continuă doar intenția lipsită de onestitate, pe care vorba încearcă să o ascundă sau chiar să o prezinte în haină frumoasă."

Nicolae Mărgineanu, *Condiția umană*, p. 149

„Orice femeie măritată se simte sclava bărbatului ei, supusă sau revoltată, **credincioasă** sau **infidelă**, în funcțiune sau evadată ori părăsită."

G. Ibrăileanu, *Privind viața*, p. 133

„Iar asprimea vieții sărace de munte îl oțelește [pe om] și îi dă tărie și statornicie în muncă, primejdiile vieții de mare îl fac visător, credincios în zeii **cruzi** ai furtunii și în cei **blînzi** ai salvării ..."

Vasile Pârvan, *Idei și forme istorice*, p. 57

„Are aureola unui om din cale-afară de **delicat**, manierat, cultivat. E adevărat, nu e un trîntor **grosolan**, meschin și vulgar. E un trîntor care citește franțuzește și cedează locul femeilor în autobuz".

Teodor Mazilu, *Ființa la loc fix*, p. 206—207

„Cu dușmanii, cu prietenii, cu cuminții, cu străinii, cu femeia sau cu iubita — bagă de seamă ce vorbești și cum vorbești, cît și cînd îi frecventezi, cum te arăți: vesel, trist, indiferent, **tăcut** ori **vorbăreț**."

G. Ibrăileanu, *Privind viața*, p. 99—100

7. ÎNSUȘIRI INTELECTUALE, APTITUDINI ȘI CALITĂȚI VOLITIVE

Abil — inabil, abil — stîngaci, adaptabil — inadaptabil, adaptabil — neadaptabil, atent — distrat, atent — neatent, chibzuit — nechibzuit, clar — confuz, concis — prolix, consecvent — inconsecvent, consecvent — neconsecvent, credul — incredul, credul — necredul, cult — incult, cumpătat — necumpătat, decis — indecis, decis — nedecis, decis — nehotărît, decis — șovăielnic, deștept —

prost, dezechilibrat — echilibrat, dezinteresat — interesat, erudit — ignorant, ferm — nehotărît, inteligent — prost, intenţionat — involuntar, îndemînatic — neîndemînatic, înţelept — prost, învăţat — neînvăţat, liniştit — neastîmpărat, liniştit — neliniştit, nepretenţios — pretenţios, nepriceput — priceput, nestatornic — statornic, netalentat — talentat etc.

„M-am gîndit: „Doamne, un om aşa de cumsecade, aşa de inteligent şi de **cult**, cu aşa meteahnă ... ce uşor i-ar fi unui şarlatan, prost şi **incult**, să-l ducă de nas şi să-şi bată joc de el!".

I. L. Caragiale, *Meteahna*, „Opere", vol. I, p. 738

„Moftangiul poate avea sau nu profesiune, poate fi sărac sau bogat, **prost** ori **deştept**, nerod ori de spirit, tînăr, bătrîn, de un sex sau de altul sau de amîndouă, el a fost, este şi va fi un român adevărat ..."

I. L. Caragiale, *Moftangii. Românul*, „Opere", vol. I., p. 805

„**Inteligenţii** se împart în două: buni şi răi. **Proştii** se împart în una: răi."

G. Ibrăileanu, *Privind viaţa*, p. 116

8. EMOŢII ŞI SENTIMENTE

Antipatie — simpatie, atracţie — repulsie, bucurie — durere, bucurie — mîhnire, bucurie — tristeţe, curaj — frică, desperare — nădejde, desperare — speranţă, deznădejde — nădejde, deznădejde — speranţă, dispreţ — respect, dispreţ — stimă, dragoste — ură, durere — plăcere, duşmănie — prietenie, fericire — nefericire, fericire — suferinţă, insatisfacţie — satisfacţie, iubire — ură, întristare — veselie, mîhnire — veselie, mulţumire — nemulţumire, neplăcere — plăcere, nerăbdare — răbdare, optimism — pesimism, plăcere — suferinţă, prietenie — vrăjmăşie etc.

„Budu se minuna în gînd cît de puţin trebuie cîteodată ca să devii **simpatic** sau **antipatic** cuiva."

Al. Philippide, *Floarea din prăpastie*, p. 125

„Păşeşte-ncet să nu deştepţi tăcerea,
Coboară-ncet, ca-ntr-un cavou pustiu,
Şi-ascunde-ţi **bucuria** ori **durerea**."

D. Anghel, *Ex-voto*

„Îi fu frică să ridice colțul cearceafului și să-și distrugă pe vecie chipul pe care l-a iubit și care i-a dăruit toate **suferințele** și **bucuriile** iubirii."

Liviu Rebreanu, *Răscoala*, p. 494

„Circulația valorilor artistice este afectată direct de dispozițiile sentimentale, de stările de **bucurie** sau de **tristețe**, de **liniște** sau de **neliniște**, de **optimism** sau de **pesimism**, de **încredere** sau de **neîncredere**, de **mulțumire** sau de **nemulțumire** etc. ale contemplatorului individual căruia opera de artă i se adresează ..."

Adrian Rădulescu, *Ride Aristofan, plînge Horațiu*, p. 171

„**Frica** are mai multă imaginație decît **curajul**."

Nicolae Iorga, *Cugetări*, p. 96

„Noi vedem zădărnicia **speranțelor** și **desperărilor** lor meschine, și, cu milă, cu iubire adesea, le arătăm din adăpostul nostru, adevărata **speranță** : viața, — singura **deznădejde** : moartea."

Vasile Pârvan, *Idei și forme istorice*, p. 211

„Sunt solul **dragostei** și-al **urii**,
Un visător de biruințI,
Ce port blesteme-n cerul gurii,
Drept moștenire din părinți."

Octavian Goga, *Fără țară*

„Ferește-te deopotrivă de **prietenia** dușmanului și de **dușmănia** prietenului."

Nicolae Iorga, *Cugetări*, p. 78

„**Nefericirea** mea, cauzată de mine, ar fi o catastrofă individuală și meritată. Dar **nefericirea** ei, provocată de mine, ar fi o crimă împotriva ei și o crimă împotriva **fericirii**, pentru că oamenii înfrumusețează ori urîțesc **fericirea** ..."

G. Ibrăileanu, *Privind viața*, p. 168

„Unii sînt fiii părinților lor pînă la naștere, alții pînă la maturitate, cîțiva, prin **fericirea** sau **nenorocirea** lor, deopotrivă de nemeritate, pînă la moarte."

Nicolae Iorga, *Cugetări*, p. 214

„Da, plouă ... și sună umil
Ca tot ce-i **iubire** și **ură** —
Cu-o muzică tristă, de gură,
Pe-aproape s-aude-un copil."

G. Bacovia, *Plouă*

„Savonarola, ascetul dur,
mai lacom nu era ca Epicur ?
Somnul raţiunii e mai hidos
ca ruga trează a lui Cristos ?
Mai rea e **necruţarea** sau **mila**
Charybda sau Scylla ?“

Dumitru Popescu, *Dileme?*

„Nu poate fi **neplăcere** în sforţarea pe care o faci spre a produce **plăcere** altora.“

G. Călinescu, *Cronicile optimismului*, p. 95

9. STĂRI FIZIOLOGICE ALE OMULUI

Beţie — trezie, boală — sănătate, somn — trezie, somn — veghe ; a adormi — a se deştepta, a adormi — a se trezi, a aţipi — a se deştepta, a dormi — a veghea, a se îmbăta — a se trezi, a se îmbolnăvi — a se însănătoşi, adormit — deştept, adormit — neadormit, adormit — treaz, bătrîn — tînăr, beat — treaz, bolnav — sănătos, flămînd — sătul etc.

„Omul beţiv, la **beţie**, scoate din gură ceea ce are la **trezie**.“

Iordache Golescu

„M-am culcat şi-**am adormit**,
Anevoie **m-am trezit**.“

Ioan Urban Jarnik şi Andrei Bîrseanu, *Doine şi strigături din Ardeal*, p. 237

„**Aţipea** şi ea cîte niţel, zdrobită de oboseală, şi, cînd se **deştepta**, tresărea spăimîntată de presimţiri sinistre ...“

A. Vlahuţă, *Din durerile lumii*, „Opere alese“, p. 153

„Ca să n-ai necaz
Cînd bei vin curat
Nici să te culci **treaz**,
Nici să te scoli **beat**.“

Al. O. Teodorescu, *Disciplină*

„Decît bogat şi **bolnav**, mai bine sărac şi **sănătos**.“

Proverb

10. MIȘCARE, DEPLASARE, SCHIMBAREA POZIȚIEI ÎN SPAȚIU

A se apropia — a se îndepărta, a se așeza — a se ridica, a se așeza — a se scula, a băga — a scoate, a coborî — a înălța, a coborî — a se înălța, a coborî — a ridica, a coborî — a se ridica, a coborî — a (se) sui, a se duce — a se întoarce, a ieși — a intra, a merge — a sta, a merge — a veni, a se opri — a porni, a pleca — a rămâne, a pleca — a sosi, a pleca — a veni, a scoate — a vîrî etc.

„Încărcat c-un sac de cași,
Un măgar **urca** pe coastă
Să se ducă la oraș —
Cînd, gonit de vreo năpastă,
Coborînd haihui urcușul,
Sare-n drum un iepuraș!"

Otilia Cazimir, *Greu la deal și greu la vale!*

„**Se duce** și **se-ntoarce** ursitul tînăr,
Se duce și **se-ntoarce**-n cușca mică.
Bărbații au cuvinte mari și calme.
Copiii îi privesc rîzînd cu frică."

Aurel Rău, *Ursulețul*

„**Mă-ntorc** din nou spre culmi de-odinioară,
Ca să nu-mi sfarm o sfîntă profeție,
Cu ce mai am din vechea mea comoară,
Lăsați-mă să **plec** iar în pustie ..."

Octavian Goga, *Profetul*

„Voiam să **pleci**, voiam să și **rămîi**.
Ai ascultat de gîndul cel dintîi.
Nu te oprise gîndul fără glas.
De ce-ai **plecat**? De ce-ai mai fi **rămas**?"

Tudor Arghezi, *De-abia plecaseși*

„În pădure, la cămin,
Zarvă mare în pridvor.
Unii **pleacă**, alții **vin**
De la treburile lor."

Otilia Cazimir, *Un cămin de păsărele*

11. DIFERITE ACȚIUNI CONCRETE

A acoperi — a descoperi, a acoperi — a dezveli, a aduna — a împrăștia, a astupa — a destupa, a construi — a distruge, a cupla — a decupla, a descăleca — a încăleca, a se descălța — a se încălța, a descărca — a încărca, a descheia — a încheia, a deschide — a închide, a descuia — a încuia, a deshăma — a înhăma, a despărți — a uni, a despleti — a împleti, a se dezbrăca — a se îmbrăca, a dezgropa — a îngropa, a dezlega — a lega, a dezlipi — a lipi, a dezumfla — a umfla, a dezveli — a înveli, a lărgi — a strîmta, a lungi — a scurta, a repara — a strica etc.

„Primarul **descălecă**, îi ajută lui Ungurean, îl ridică aproape în șea, apoi **încălecă** din nou și porniră."

I. Agârbiceanu, *Arhanghelii*, p. 396

„Se apucă speriată **să-și despletească** cozile negre și să le **împletească** la loc, privind mai departe pe furiș la ceilalți."

Ștefan Bănulescu, *Iarna bărbaților*, p. 33

„Am o cloșcă :
Noaptea **strînge** puii
Și ziua-i **risipește**."

Ghicitoare (Casa)

12. CATEGORII ȘI RELAȚII SOCIALE

Adept — adversar, adversar — partizan, amic — dușman, amic — inamic, ascensiune — decădere, avansare — retrogradare, barbarie — civilizație, bogăție — sărăcie, căsătorie — divorț, ceartă — împăcare, critică — laudă, dojană — laudă, dușman — prieten, egalitate — inegalitate, egalitate — neegalitate, evoluție — involuție, expropriere — împroprietărire, inamic — prieten, inferioritate — superioritate, înfrîngere — victorie, insucces — succes, înțelegere — neînțelegere, nereușită — reușită, nereușită — succes, ostilitate — prietenie, pace — război, prieten — vrăjmaș, progres — regres, subdezvoltare — supradezvoltare etc.

„Prefer un **adversar** inteligent unui **partizan** idiot."

F. Anderca *(Idei trăite*, p. 151)

„Îndeobște prin **civilizație** se înțelege ceea ce e opus **barbariei**. E semnul progresului material și spiritual pe care omul l-a înfăptuit în lupta sa cu natura și cu el însuși."

Dumitru Ghișe, *Contrapunct*, p. 119

„Atunci **sărăcia** e idealizată în locul **bogăției**, iubirea în locul cruzimei, simplitatea de cuget în locul inteligenței, urîțenia în locul frumuseții."

Mihai Ralea, *Explicarea omului*, p. 182

„Acolo se va înțelege în sfîrșit că poporul n-are nimic de cîștigat nici din **certurile**, nici din **împăcările** boierilor."

N. D. Cocea, *Pamflete și articole. Vinul de viață lungă*, p. 24

„Dialectica **victoriei** și a **înfrîngerii**, cu perspectiva posibilă a luării drumului de la capăt, e bine surprinsă de romancier".

S. Damian, *Fals tratat despre psihologia succesului*, p. 132

„**Pacea** are atîta preț cît **războiul** din care a ieșit."

Nicolae Iorga, *Cugetări*, p. 218

„**Prietenul** prost ne numără cusururile ; **vrăjmașul** cuminte calitățile ; **vrăjmașul** prost ne tăgăduiește calitățile, **prietenul** cuminte ne uită cusururile."

I. L. Caragiale, *Ultime cugetări*, „Opere", vol. II, p. 633

„Ilya Ehrenburg avea dreptate scriind că dacă în epoca noastră s-au realizat cele mai prodigioase cugetări ale științei și dacă transformările sociale sînt angajate pe calea **progresului** revoluționar, în schimb civilizația umană pare, paradoxal, într-un îngrijorător **regres**."

Alexandru Paleologu, *Bunul simț ca paradox*, p. 127

13. CATEGORII ETICE, ESTETICE ȘI FILOZOFICE

Adevăr — eroare, adevăr — minciună, bine — rău, cinste — necinste, cognoscibilitate — incognoscibilitate, comedie — tragedie, decență — indecență, deducție — inducție, dreptate — nedreptate, dreptate — strîmbătate, echitate — inechitate, existență — inexistență, existență — neant, frumusețe — urîțenie, idealism — male-

rialism, imoralitate — moralitate, injustețe — justețe, inocență — vinovăție, irealitate — realitate, ireversibilitate — reversibilitate, optimism — pesimism, viciu — virtute; absolut — relativ, abstract — concret, adevărat — fals, agreabil — dezagreabil, agreabil — neagreabil, amoral — moral, atrăgător — respingător, cinstit — necinstit, cognoscibil — incognoscibil, comic — tragic, decent — indecent, deductiv — inductiv, drept — nedrept, echitabil — inechitabil, esențial — neesențial, existent — inexistent, existent — neexistent, frumos — urît, general — individual, general — particular, ideal — real, idealist — materialist, imoral — moral, individual — social, injust — just, inocent — vinovat, irațional — rațional, ireal — real, ireversibil — reversibil, just — nejust, negativ — pozitiv, obiectiv — subiectiv, optimist — pesimist, principal — secundar etc.

„Ne-am jucat de-a «**adevărul** și **minciuna**» și, cînd mi-a venit mie rîndul, i-am spus că-i **urîtă** și **frumoasă**; treaba ei dac-o luat pe «**urîtă**» drept **adevăr**» și pe «**frumoasă**» drept **minciună**."

Calistrat Hogaș, *Cuconul Ioniță Hrisanti*, p. 86

„Și astfel trec prin lume necunoscut de nime,
Necunoscut de nimeni ce sunt într-adevăr,
Spre soare sau furtună, spre **rău** ori către **bine**,
Atîrnă viața-mi toată de un magic fir de păr ..."

Mihail Săulescu, *În mine ...*

„În viață, să muncești cît poți ...
Să știți voi de la mine
Că munca-i **cinste** pentru toți,
Și lenea e **rușine**."

Otilia Cazimir, *Datoria fetelor*

„Istoria omenirii a cunoscut, de la începuturile ei, și lacrimile și rîsul. Iar în artă s-au ivit, în forme specifice, și **tragedia** și **comedia**."

Dumitru Ghișe, *Contrapunct*, p. 176

„Cu **strîmbătatea** treci gîrla cîteodată, dar în rîu te îneci cu siguranță, pe cînd cu **dreptatea** treci și marea."

Liviu Rebreanu, *Răscoala*, p. 358

„Aș vrea **virtutea** să triumfeze,
Viciul să piară de noi zdrobit!

Și România să prospereze,
Să se înalțe neamu-mi iubit!"

A. Macedonski, *Ce-aș vrea ?...*

„Omul care-i urît
Nici la moară n-are rînd,
Dar omul care-i frumos,
Cînd ajunge, bagă-n coș."

Enea Hodoș, *Povestiri populare din Banat*

V. OBSERVAȚII ASUPRA ÎNTREBUINȚĂRII ANTONIMELOR

Dovada cea mai concludentă și, în același timp, cea mai interesantă a relațiilor dialectice dintre cuvintele antonimice o constituie folosirea lor frecventă în același context sau situație: foarte des întrebuințarea unui cuvînt dintr-o pereche antonimică atrage după sine folosirea celui de-al doilea element al acestei perechi. S-ar putea vorbi, deci, de o „atracție magnetică" între cuvintele antonime.

Contextele în care se întrebuințează perechile antonimice pot fi foarte variate ca structură. În același timp, așa cum vom vedea mai departe, relațiile semantice ce se stabilesc între componenții cuplurilor antonimice în aceste contexte se caracterizează printr-o diversitate impresionantă.

1. CONTEXTE ÎN CARE ANTONIMELE APAR ÎN CONSTRUCȚII SINTACTICE DE TIPUL „A și B"

Foarte frecvent antonimele apar în același context sub forma unor cupluri (sintagme), ale căror elemente sînt unite prin conjuncția copulativă *și*. Relațiile semantice din interiorul acestor sintagme sînt foarte variate.

În numeroase cazuri, sintagmele alcătuite cu ajutorul conjuncției *și* exprimă ideea de epuizare a unei mulțimi de feno-

mene, calităţi, însuşiri, acţiuni etc.] (exemplele 1—6). Această valoare semantică a construcţiilor de tipul *A* şi *B* este accentuată de contextele în care întîlnim mai multe cupluri antonimice (exemplele 3—6).

1) „În lume, nu vorbesc numai de artişti, sînt două feluri de oameni : oameni care apreciază, care au **simpatii** şi **antipatii**, dar la care aprecierea aceasta, **simpatiile** şi **antipatiile** nu devin un motiv de luptă ... Dar sînt şi oameni care fac din **simpatiile** şi **antipatiile** lor motive de luptă ...“

G. Ibrăileanu, *Privind viaţa*, p. 143

2) „Trăim într-o epocă de maximă expansiune tehnico-ştiinţifică. Tema, în mod cu totul explicabil, alimentează discuţii interminabile în jurul **avantajelor** şi **dezavantajelor** acestei stări de fapt.“

Dumitru Ghişe, *Contrapunct*, p. 61

3) ...„În practica lor cotidiană oamenii au de-a face direct cu lucruri şi procese individuale din realitatea înconjurătoare, reacţionînd faţă de ele şi afectiv, prin **atracţie** şi **repulsie**, prin **simpatie** şi **antipatie**.“

Henri Wald, *Realitate şi limbaj*, p. 103

4) „În cadrul revoluţiei generale din toamna şi iarna anului 1918 şi ca parte componentă a acesteia, se înfăptuiesc statele naţionale, ca rezultat al unui proces legic şi obiectiv de lungă durată, cu **suişuri** şi **coborîşuri**, cu jertfe şi sacrificii, cu **bucurii** şi **mîhniri**.“

Şt. Pascu, *Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia*, p. 393

5) „Poate că şi logica e o sclavă a intereselor materiale, **mici** şi **mari**, **apropiate** şi **îndepărtate**, conştiente sau inconştiente.“

Gala Galaction, *Opere alese*, vol. II, p. 369

6) „O colonie întreagă de oameni : **viteji** şi **laşi**, **duioşi** şi **reci**, **îndrăzneţi** şi **prudenţi**, **spontani** şi **calculaţi**, **cumpătaţi** şi **lacomi**, **înţelepţi** şi **nebuni**, **angelici** şi **diabolici**, sinceri, generoşi şi deschişi, prefăcuţi, meschini şi perfizi, puri, caşti şi binefăcători, destrăbălaţi, plini de tină şi blestemaţi.“

Tudor Vianu, *Jurnal*, p. 59

Alteori, sintagmele de tipul *A* şi *B* pun în evidenţă contradicţia sau relaţiile de polaritate dintre noţiunile exprimate de

antonime, la realizarea acestei funcții contribuind și alte elemente din contextele respective.

7) „Uneori, în loc de succesiune sau alternare a sentimentelor opuse, subiectul trăiește în mod simultan două sentimente contradictorii: **atracția și repulsia, iubirea și ura, admirația și disprețul ...**"

Vasile Pavelcu, *Din viața sentimentelor*, p. 26

8) „Firește, contradicțiile fenomenului moral (moralului) nu se reduc la opoziția dintre bine și rău; ele cuprind și numeroase alte contradicții desemnate tot prin categorii polare: **drept și nedrept, echitabil — inechitabil, cinstit și fățarnic, sincer și pervers, demn și josnic, harnic și leneș** etc."

Ion Grigoraș, *Binele și Răul*, p. 18

9) ...„Fenomenele psihice se polarizează în stări **gîndite și trăite, intelectuale și intuitive, statice și dinamice, rafionale și iraționale, conștiente și inconștiente.**"

Vasile Pavelcu, *Din viața sentimentelor*, p. 14

Sintagmele care relevă contradicțiile sau raporturile de polaritate dintre noțiunile exprimate de antonime se interferează cu cele în care se subliniază unitatea dialectică a acestor noțiuni.

10) „Copila avea ochii negri, negri ca mura de pădure coaptă, răscoaptă, cum e cînd e bună de mîncare, **dulce și acră; dulce**, nu să te lești pe inimă; **acră**, nu să strepezească dinții, ci **dulce și acră, acrișoară și dulceagă** cum îi place și ursului, cît e el de ursuz și de nemulțumitor, s-o guste."

I. L. Caragiale, *Smărăndița*, „Opere", vol. II, p. 337

11) „Așa l-am cunoscut atuncea, așa a rămas pînă în cele din urmă momente bune: **vesel și trist; comunicativ și ursuz; blînd și aspru**; mulțumindu-se cu nimica și nemulțumit totdeauna de toate; aci de o abstinență de pustnic, aci apoi lacom de plăcerile vieții; fugind de oameni și căutîndu-i; nepăsător ca un bătrîn stoic și iritabil ca o fată nervoasă."

I. L. Caragiale, *În Nirvana*, „Opere", vol. II, p. 677

12) „În universul acesta de o diversitate imensă, pe care-l constituie Arta, oricare dintre definițiile ce i s-au dat poate fi, deopotrivă, **adevărată și falsă; adevărată**, uneori, în raport cu

o anumită artă, unilaterală, falsă, dogmatică, în raport cu o altă artă."

Adrian Rădulescu, *Rîde Aristofan, plînge Horaţiu*, p. 5

13) „Să nu gîndească însă nimeni că acesta ar fi fost rîu ca toate rîurile ... Nu apă, ci lapte curgea aici, nu peste nisip de piatră, ci peste pietre scumpe şi mărgăritare ... şi nu curgea **lin** sau **repede**, ci **lin** şi **repede** deodată, cum curg zilele omului fericit ..."

Ioan Slavici, *Zîna zorilor*, p. 56

Prin cuplarea antonimelor în sintagme cu ajutorul conjuncţiei *şi* poate fi redată, de asemenea, ideea de succesiune sau alternanţă a diferitelor acţiuni. Acest sens este caracteristic mai ales pentru cuplurile rezultate din unirea antonimelor vectoriale.

14) „Nu vreau să tulbur pacea stelelor.
Cu capul ridicat peste clădiri
Adun în privirile mele
Aceste lumini care sclipesc,
Care **apar** şi **dispar** — care par uneori
Ochii cuiva, ochii multora, multora poate —
Aceste lumini pentru mine sînt vii,
Viaţa lor în ochiul meu se zbate."

A. E. Baconsky, *Aceste lumini, aceste pietre*

15) „Assan începu să pregătească din nou o combinaţie alcoolică, drămuind licorile cu precizie, **destupînd** şi **astupînd** rînd pe rînd sticle şi sticluţe, numărînd cu conştiinciozitate de farmacist picăturile de agustura."

Al. Philippide, *Floarea din prăpastie*, p. 197

2. CONTEXTE ÎN CARE ANTONIMELE APAR ÎN CONSTRUCŢII SINTACTICE DE TIPUL „*NICI A, NICI B*"

În funcţie de context, construcţiile de tipul *nici A, nici B* pot avea sensul de negare totală a componenţilor unei paradigme antonimice, inclusiv a termenilor intermediari, fiind echivalente, din punct de vedere semantic, cu cuvintele „nimeni", „nimic", „niciodată", „nicăieri" etc. Aceste cuvinte pot chiar

să apară în contexte fie înainte, fie după construcțiile luate în discuție, amplificînd forța lor de negare *(vezi exemplul 4)*.

1) „Și mama îi adăposti capul tulburat la piept și-i mîngîia cu drag părul mătăsos, încălzit de suspine. Dar nici **blîndețea**, nici **asprimea** nu-l mai puteau potoli ..."

I. A. Bassarabescu, *Aniversarea*, „Scrieri alese", p. 441

2) „Dar Rafila se îmbrăca și ea repede, tăcută, și pe fața ei nu se deslușea nici **bucurie**, nici **întristare** ..."

Liviu Rebreanu, *Răfuiala*, „Proștii", p. 11

3) „Bun la suflet ești, Corbule, tu să-mi porți pe umăr lada cu ce-a mai rămas din zestrea pămîntului, pe care nici **proștii**, nici **deștepții** nu mi-au văzut-o cum trebuie."

Ștefan Bănulescu, *Iarna bărbaților*, p. 57

4) „Omul talentat e absolut indiferent față de părerile altora despre opera sa: nici **aprobările**, nici **dezaprobările**, nici neluarea-n seamă, nimica nu-l mișcă, fiindcă foarte rar îl poate pricepe altcineva atît de bine și prețui așa de exact cît se pricepe și se prețuiește el însuși."

I. L. Caragiale, *Apus de soare*, „Opere", vol. II, p. 1 049

Sensul de negare totală poate fi sporit, de asemenea, prin înșiruirea, în același context, a mai multor construcții de tipul *nici A, nici B*, de pildă:

5) „Upanișadele afirmaseră de mult că dacă nu ar exista vorbirea nu ar fi cunoscute nici **binele**, nici **răul**, nici **adevărul** și nici **minciuna**, nici **satisfacția** și nici **decepția**, dar de atunci încoace puțini au fost aceia care s-au oprit asupra rolului pe care îl joacă vorbirea în însăși formarea gîndurilor."

Henry Wald, *Realitate și limbaj*, p. 9

Deseori, însă, construcțiile *nici A, nici B* nu neagă întreaga paradigmă lexicală, ci numai extremitățile ei (antonimele), afirmînd, implicit, termenii intermediari. Aceștia pot să apară, în contextele respective, fie înaintea construcției *nici A, nici B*, (exemplul 6), fie în urma ei (exemplul 7).

6) „Domnul Costică este un bărbat plăcut și corect, care poate face figură onorabilă în societate. Este potrivit de statură, bine legat, nici **scurt**, nici prea **înalt**, nu gras, nu slab."

G. Călinescu, *Cronicile optimistului*, p. 65

7) „Pesimismul și optimismul sînt adevăruri relative. Viața nu e nici bună, nici rea în sine. E cum o simți — și nimic alta. "

G. Ibrăileanu, *Privind viața*, p. 174

3. CONTEXTE ÎN CARE ANTONIMELE APAR ÎN CONSTRUCȚII SINTACTICE DE TIPUL „*NU (ESTE) A, CI B*"

În aceste construcții se realizează opoziția directă, nemijlocită a antonimelor:

1) „O «istorie care se repetă» nu generează **optimism**, ci **pesimism**."

Victor Săhleanu, *Etica cercetării științifice*, p. 105—106

2) „Nu cu vorbe **aspre**, ci cu vorbe **dulci**, pe muiere s-o îndupleci."

Proverb

3) „«Singurătatea artistică» nu ne **desparte**, ci ne **unește**; în singurătatea lui fiecare se gîndește că și celălalt este singur și se întoarce spre el, se alătură lui, comunică cu el și, făcîndu-și-l înțeles, îl înțelege."

Adrian Rădulescu, *Rîde Aristofan, plînge Horațiu*, p. 180

Prin negarea și, respectiv, afirmarea componenților perechilor de antonime se obține precizarea conținutului comunicării, concentrarea atenției asupra noțiunii exprimate de antonimul din a doua parte a construcției adversative. Cf. propozițiile: „Casa era *nouă*" și „Casa nu era *veche*, ci *nouă*".

Contrastul dintre antonimele întrebuințate în construcții adversative poate fi accentuat prin intensificarea, cu ajutorul unor elemente suplimentare, fie a negației, fie a afirmației. Pentru întărirea negației de obicei se folosește adverbul *deloc* (exemplul 4) sau alte construcții sinonimice (cf. exemplul 5), în timp ce afirmația poate fi accentuată prin întrebuințarea adverbului *dimpotrivă* (exemplul 6).

4) „Fondul literaturii adevărate nu e deloc **egoismul**, ci **altruismul** cel mai larg și mai simpatic."

Raicu Ionescu-Rion, *Culegere de articole*, p. 105

5) ...„Teama este de cele mai multe ori nejustificată ; dar din punctul de vedere al timidului, teama nu este cîtuși de puțin **falsă, ci reală** și justificată."

Mihai Ghivirigă, *Copii timizi*, p. 22

6) „Ei bine, aceste istorii în imagini, cu cîini, cotoi, cocoși, detectivi, oameni infernali nu m-**au distrat**, ci, dimpotrivă, m-**au plictisit**."

G. Călinescu, *Cronicile optimistului*, p. 434

4. CONTEXTE ÎN CARE ANTONIMELE APAR ÎN CONSTRUCȚII SINTACTICE DE TIPUL „*A SAU (ORI) B*"

În construcțiile disjunctive de tipul *A sau (ori) B* antonimele se opun și se exclud reciproc :

1) „Nu există nici o normă morală față de care să nu resimțim **atracție** sau **respingere**."

Ludwig Grünberg, *Axiologia și condiția umană*, p. 58

2) „Același individ poate să-ți apară — în momente și împrejurări diferite — **stupid** sau **inteligent, inhibat** sau **degajat, taciturn** sau **volubil, bănuitor** sau **încrezător**, plin de teamă sau curajos."

Mihai Ghivirigă, *Copii timizi*, p. 42

3) „La baza citirii și recitării trebuie să puneți un act de înțelegere critică. Distribuiți astfel accentele, **ridicați** sau **coborîți** tonul, **accelerați** sau **încetiniți** debitul, încît să mă faceți nu numai să simt conținutul emoțional al poeziei, dar și să înțeleg ce a voit poetul."

Tudor Vianu, *Jurnal*, p. 136

Uneori, în construcțiile de tipul *A sau (ori) B* raportul de excludere reciprocă este neutralizat sau cel puțin atenuat, cedînd locul unui raport copulativ-disjunctiv :

4) „Circulația valorilor artistice este afectată direct de dispozițiile sentimentale, de stările de **bucurie** sau de **tristețe**, de **liniște** sau de **neliniște**, de **optimism** sau de **pesimism**, de **încredere** sau de **neîncredere**, de **mulțumire** sau de **nemulțu-**

mire etc. ale contemplatorului individual căruia opera de artă i se adresează ...“

Adrian Rădulescu, *Rîde Aristofan, plînge Horaţiu*, p. 171

5) „**Buni** sau **răi, ageri** sau **agiamii, chemaţi** sau **nechemaţi, savanţi** sau **ignoranţi,** ei au fost, toţi, dascălii mei, şi tainice şi neuitate stări de cuget mă leagă de fiecare.“

Gala Galaction, *O umbră şi un nume*, „Opere alese“, vol. II., p. 22—23

6) „Nefericirea mea, cauzată de mine, ar fi o catastrofă individuală şi meritată. Dar nefericirea ei, provocată de mine ar fi o crimă împotriva ei şi o crimă împotriva fericirii, pentru că oamenii **înfrumuseţează** ori **urîţesc** fericirea ...“

G. Ibrăileanu, *Privind viaţa*, p. 168

7) ... „Nu e cuminte şi nu se cade ca omul să se veselească ori să se întristeze prea tare, căci nu poate fi sigur niciodată dacă în clipa următoare soarta nu-l va surprinde cu o mişcare tocmai contrarie sentimentelor lui de acum.“

Vasile Pârvan, *Memoriale*, p.22

În asemenea cazuri, construcţiile de tipul *A sau (ori) B* pot fi transformate în sintagme copulative de tipul *A* şi *B*. În urma unei asemenea transformări, contextul (6), de pildă, ar suna astfel: „**Buni şi răi, ageri şi agcamii, chemaţi şi nechemaţi, savanţi şi ignoranţi,** ei au fost, toţi, dascălii mei, şi tainice şi neuitate stări de cuget mă leagă de fiecare.“

5. CONTEXTE ÎN CARE ANTONIMELE APAR ÎN CONSTRUCŢII DE TIPUL „*DE LA A LA B*“

Asemenea construcţii exprimă fie cuprinderea, în întregime, a unei clase de obiecte, fenomene, însuşiri, relaţii etc. *(exemplele 1—2)*, fie direcţia desfăşurării unei acţiuni de la o extremitate la alta a unei anumite dimensiuni din realitatea obiectivă *(exemplele 3—4)*. Şi într-un caz, şi în altul construcţiile de tipul *de la A la B* fixează poziţiile extreme, polare, pe care le ocupă antonimele în cadrul paradigmelor lexicale.

1) „Azi ştiu pentru tot restul vieţii că femeia cîntă de la **naştere** pînă la **moarte**,“

Ion Arieşanu, *Primiţi puţină duioşie?*, p. 39

2) „Contradicția este inerentă realității, de la cele mai elementare forme ale sale pînă la cele mai **complexe**."

Ion Șerbănescu, *Contradicțiile și rolul lor în dinamica dezvoltării societății socialiste*, „Lupta, de clasă", nr. 1/1972, p. 32

3) „Drumul cunoașterii este de la **complicat** la **simplu**, adică de la impur către pur."

Alexandru Paleologu, *Bunul simț ca paradox*, p. 40

4) „Dificultatea în artă ... se naște și dintr-un nou limbaj, din lipsa de pregătire a receptorului de a face trecerea de la **explicit** la **implicit** și de la **superficial** la **profund**."

Ion Pascadi, *Nivele estetice*, p. 44

6. CONTEXTE ÎN CARE ANTONIMELE APAR ÎN CONSTRUCȚII DE TIPUL „*A DEVINE B*"

Printre trăsăturile caracteristice ale însușirilor, calităților, fenomenelor etc. desemnate de antonime se numără și posibilitatea trecerii lor unele într-altele. Pe plan lingvistic, această relație își găsește expresia în construcțiile de tipul „**A devine B**". În aceste construcții, în afară de verbul *a deveni* pot fi întrebuințate și alte verbe cu valoare semantică apropiată sau identică : *se schimbă*, *se transformă* etc.

1) „Ca într-un joc de-a zădărnicia, un mare **merit** poate deveni **cusur**, și defectul rușinos, stranie frumusețe, pentru ca o sută de ani mai tîrziu o nouă răsturnare a gîndului să reîncoroneze ideile pe care le silise să abdice."

Ana Blandiana, *Calitatea de martor*, p. 138

2) „Dar cum își văzu odorul venind mai frumos de cum fusese, **jalea** i se schimbă în **bucurie**, îl sărută și-l dezmierdă și iar era fericită știindu-l aproape de ea."

G. Cătană, *Povestea lui Furga-Murga*, „Făt-Frumos și Ileana Sînziana", p. 170—171

3) „**Dreptatea** se schimbă în **nedreptate**, **bunătatea** în **răutate**, **prosperitatea** în **mizerie**."

Mihai Ralea, *Explicarea omului*, p. 242

4) „Banul, spune Marx, transformă **fidelitatea** în **infidelitate, iubirea** în **ură, ura** în **iubire, virtutea** în **viciu, viciul** în **virtute, sluga** în **stăpîn, stăpînul** în **slugă, prostia** în **inteligenţă, inteligenţa** în **prostie.**“

Radu Sommer, *Teoria înstrăinării omului*, p. 22

Uneori pot fi întîlnite şi construcţii complexe de tipul „*A devine B, iar B devine A.*“

5) „**Ipocrizia** ajunge uneori a doua natură, şi atunci ea devine **sinceritate.** În cazul acesta **sinceritatea** devine **ipocrizie** — cînd ipocritul, în vederea calculelor sale, îşi permite accese de sinceritate.“

G. Ibrăileanu, *Privind viaţa*, p. 131

7. CONTEXTE ÎN CARE ANTONIMELE APAR ÎN CONSTRUCŢII DE TIPUL „*A ESTE B*“

Identificarea antonimelor în construcţii de tipul *A este B* poate deveni posibilă fie datorită transformării contrariilor unul într-altul *(exemplul 1)*, fie datorită aprecierii diferite (obiective sau subiective) a unuia şi aceluiaşi fenomen *(exemplele 2—3)*.

1) „Calitatea este o proprietate de termen lung, verificabilă în test social şi istoric. Ce poate fi **bun** în imediat, poate fi **prost** în perspectivă.“

Mircea Maliţa, *Aurul cenuşiu*, vol. II, p. 111

„Răsar
Mă-nalţ,
Cobor
Şi-apoi dispar,
Şi-apusul meu e totuşi **răsărit** ...
Sînt vagabondul zilei, de-a pururi solitar —
Portret unic şi veşnic, expus în infinit.“

Ion Minulescu, *Romanţa soarelui*

3) „**Altruismul** nu-i decît **egoismul** bine înţeles, priincios individului şi unui număr cît de mare de alţi indivizi, a căror bunăstare aduce bine individului de la care purcede fapta.“

G. Ibrăileanu, *Privind viaţa*, p. 201

8. CONTEXTE ÎN CARE ANTONIMELE APAR ÎN CONSTRUCȚII CU SENSUL „*A PRESUPUNE B*" SAU „*A ȘI B SE PRESUPUN*"

Așa cum am mai arătat, antonimele se atrag și se resping, se presupun și se exclud reciproc. Însușirea antonimelor de a se atrage și presupune reciproc își găsește expresia în folosirea lor în construcții al căror sens comun poate fi exprimat prin formula *A presupune B* sau *A și B se presupun*.

1) „Orice **afirmație** presupune **negație**. Înainte de **negație** nu există nici **afirmație**."

Henri Wald, *Limbaj și valoare*, p. 157

2) „În Egiptul antic moartea este văzută ca un moment al vieții, distrugerea ca un moment al renașterii, **negația** este legată de „**afirmație** și se naște din ea, opoziția este o formă și un moment al unității."

Alexandru Ivasiuc, *Radicalitate și valoare*, p. 136

3) „Pînă azi ne-a fost rușine de **ura** din sufletul nostru, deși e soră bună cu **iubirea** ..."

Liviu Rebreanu, *Pădurea spînzuraților*, p. 224

4) „Orice **urcuș** are și **coborîș**, răspunse înciudat Iordache Diman."

Zaharia Stancu, *Desculț*, p. 48

5) „Nu știu ce e **durerea** căci n-am cunoscut **plăcerea**; nu plîng, căci n-am rîs niciodată."

B. Delavrancea, *(Cugetări și maxime*, p. 175)

6) „**Pacea** nu are sens decît comparată cu **războiul, slăbiciunea** se măsoară prin **tărie, vechiul** există ca atare doar grație **noului**."

Ion Ianoși, *Dialectica și estetica*, p. 28

7) „**Fericirea** n-o poți gusta decît cînd te-a purificat **nefericirea**."

Liviu Rebreanu, *Răscoala*, p. 209

9. CONTEXTE ÎN CARE ESTE RELEVATĂ ÎNTREPĂTRUNDEREA CONTRARIILOR DESEMNATE DE ANTONIME

Contrariile desemnate de antonime se resping, dar și se atrag reciproc. Atracția contrariilor ia forma apropierii și întrepătrunderii. Această particularitate face posibilă existența unor contexte de tipul celor ce urmează:

1) „Vorbind despre dialectica generalului și a particularului, a abstractului și a concretului, este corect să spunem că în artă «**generalul** există prin **particular** și **particularul** prin **general**», «**abstractul** prin **concret** și **concretul** prin **abstract**» etc."

Adrian Rădulescu, *Rîde Aristofan, plînge Horațiu*, p. 41

2) „Privindu-l, Mile își dădu seama că **minciuna** și **adevărul** se pot împleti, ca într-o singură tulpină, în aceeași clipă și în același om."

Ion Vinea, *Venin de mai*, „Opere", vol. II, p. 101

10. CONTEXTE ÎN CARE ANTONIMELE APAR ÎN CONSTRUCȚII DE TIPUL „*A TREBUIE DEOSEBIT DE B*"

Întrepătrunderea contrariilor *(vezi punctul 9)*, care poate uneori să meargă pînă la confundare, face necesară diferențierea lor, găsirea unei linii de demarcație. De exemplu :

1) „Practica socială l-a silit însă pe om să deosebească ceea ce este **constant** și rămîne identic cu sine însuși de ceea ce este **variabil** și se schimbă."

Henri Wald, *Realitate și limbaj*, p. 106

2) „[Realizarea unei literaturi realiste] presupune capacitatea de a distinge între **esențial** și **neesențial**, între ceea ce este **vechi** și anacronic și ceea ce este **nou** și cu perspectivă."

Ion Dodu Bălan, *Ethos și cultură sau vocația tinereții*, p. 103

3) „Un om prost nu poate fi niciodată moral, fiindcă îi este imposibil să discearnă **binele** de **rău**."

Teodor Mazilu, *Ipocrizia disperării*, p. 87

4) ... „Aici vor răsuna disputele filozofice, se va stabili ce e **moral** și ce e **imoral** pentru viața cetății, ce e **drept** și ce e **nedrept**, ce e **demn** și ce e **nedemn** etc."

Al. Babeș, *Geneza zeilor*, p. 149

5) „Adevăratul om de știință știe să organizeze activitatea și să facă *despărțirea dintre* **principal** *și* **secundar**, *dintre* **semnificativ** *și* **neimportant**, *dintre* **permanent** *și* **trecător**."

Ion Biberi, *Arta de a trăi*, p. 88

11. CONTEXTE ÎN CARE ANTONIMELE APAR ÎN CONSTRUCȚII DE TIPUL „*A ESTE URMAT DE B*"

Această construcție se realizează într-o mare diversitate de forme și redă ideea de succesiune a fenomenelor, acțiunilor etc. desemnate de antonime. Uneori în aceste construcții este relevată legătura lăuntrică dintre fenomenele aflate în raport de succesiune (exemplele 1, 2).

1) „Totdeauna avusese el credința asta, că după o **bucurie** mare trebuie să urmeze o **supărare**; socotise însă că cu frămîntările chinuitoare, prin care-l făcuse să treacă în zilele din urmă teama pierderii Elenei, plătise bucuria îmbătătoare pe care i-o adusese nașterea băiețelului."

I. Al. Brătescu-Voinești, *În lumea dreptății*, „Întuneric și lumină", p. 68

2) — „Pentru a **cunoaște**, trebuie mai întîi, **să uiți**, apoi **să-ți amintești**, pentru a iubi, trebuie să pierzi și să recucerești."

Eugen Barbu, *Caietele Principelui*, vol. I, p. 236

3) „**A ațipit** foarte tîrziu și curînd după aceea **s-a trezit** — o stare nervoasă explicabilă la un predicator, care, iritat în grad suprem de tot ce-l înconjoară, e în ajunul operei sale culminante — o filipică din amvon."

I. L. Caragiale, *Poetul Vlahuță*, „Opere", vol. II, p. 403

4) „Ea intra în casă, se învîrtea puțin, ca și cînd ar fi căutat ceva pierdut demult, apoi **se așeza** pe o laviță, își alăpta copilul, mută, cu ochii în gol, pe urmă deodată **se scula** și pleca precum venise."

Liviu Rebreanu, *Ion*, p. 337

12. CONTEXTE ÎN CARE OPOZIȚIILE DINTRE ANTONIME SÎNT RELIEFATE PRIN COMPARAȚII

1) „ . . . **Liniștea** dobîndită prin lașitate e de o mie de ori mai rea decît **zbuciumul**".

Dumitru Popescu, *Biletul la control!*, p. 179

2) „Trebuie să ne grăbim de întoarcere : **coborîşul** va fi mai greu decît **suişul** ...“

Duiliu Zamfirescu, *Anna*, „Opere“, vol. II, p. 611

3) „Mai bine cu **înţeleptul** la pagubă, decît cu **prostul** la cîştig“.

Proverb

4) „Mai bine cu un om **cuminte** la lucru, decît cu cel **nebun** la masă“.

Proverb

5) „**Înţeleptul** face îndată ceea ce **prostul** face prea tîrziu“.

Proverb

Analiza principalelor tipuri de contexte în care apar perechi de antonime arată că relaţiile ce se stabilesc între componenţii acestor perechi sînt deosebit de complexe şi sînt determinate, în ultimă instanţă, de raporturile existente între ei pe plan paradigmatic. În mai multe tipuri de contexte este relevată trăsătura semantică fundamentală a antonimelor, şi anume însuşirea lor de a se presupune şi exclude, de a se atrage şi respinge reciproc. Alte contexte scot în evidenţă fie apropierea dintre antonime, care poate să meargă pînă la întrepătrundere şi identificare, fie, dimpotrivă, opoziţia, polaritatea şi contradicţiile dintre noţiunile desemnate. Se întîlnesc, de asemenea, tipuri de contexte în care accentul cade pe dezvăluirea altor aspecte ale relaţiilor dintre antonime : unitatea lor dialectică, legătura lăuntrică, asemănarea sau deosebirea, alternanţa şi succesiunea etc. Un loc aparte îl ocupă contextele în care cuplurile antonimice exprimă cuprinderea în întregime sau, dimpotrivă, negarea unei clase de fenomene, însuşiri, acţiuni etc.

Note şi trimiteri

[1] Dintre lucrările consacrate problemelor antonimiei amintim următoarele : Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române* (Bucureşti), 1954, p. 129—133 ; Lucia Wald, *Antonimele în sistemul lexical*, în vol. „Sistemele limbii“, Bucureşti, 1970 ; Alexandra Roceric-Alexandrescu; *Aspects of Antonymy in the Roumanian Language*, CLTA, 9, fasc. 1, 1972;

Marin Bucă și Ivan Evseev, *Antonimele limbii ruse. Dicționar*, Timișoara, 1972 ; Marin Bucă și Onufrie Vințeler, *Dicționar de antonime*, București, 1974 ; Richard Sîrbu, *Antonimia cuvintelor care denumesc sentimente în limba rusă*, AUT, vol. IX, 1971 ; idem, *Analiza semică a antonimelor*, AUT, vol. X, 1972 ; idem, *Antonimia cuvintelor care denumesc trăsături de caracter în limba rusă*, AUT, vol. XI, 1973 ; idem, *Asupra criteriilor de definire a antonimelor*, în vol. „Studii lingvistice", Timișoara, 1974 ; idem, *Analiza semică a unor antonime care denumesc sentimente în limba română*, SCL, 1974, nr. 3 ; idem, *Antonimia în sistemul lexico-semantic* (teză de doctorat), Timișoara, 1974 ; V. N. Komissarov, *Problema opredelenija antonima*, VJ, 1957, nr. 2 ; L. Guilbert, *Les antonymes*, în „Cahiers de lexicologie", vol. IV, 1964 ; Otto Duchaček, *Précis de sémantique française*, Brno, 1967, p. 44—55 ; L. A. Novikov, *Antonimija v russkom jazyke*, Moscova, 1973.

[2] R. A. Budagov, *Introducere în știința limbii* (traducere și note de G. Mihăilă), București, 1961, p. 74.

[3] A. V. Isačenko, *Binarnost', privalivnye oppozicii i gramatičeskoe značenie*, VJa, 1963, nr. 2, p. 41.

[4] Cf. Richard Sîrbu, *Antonimele în sistemul lexico-semantic*, p. 72.

[5] L. A. Novikov, *Leksikologija russkogo jazyka, ejo osnovnye ponjatija i kategorii*, „Russkij jazyk v nacional'noj škole", 1972, nr. 6, p. 20.

[6] Cf. L. A. Novikov, *op. cit.* ; idem, *Antonimija v russkom* jazyke.

[7] Această paradigmă lexicală este discutată și de Richard Sîrbu în studiul *Analiza semică a unor antonime care denumesc sentimente în limba română*, p. 288—289.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

TEXTE ŞI EDIŢII FOLOSITE PENTRU EXEMPLE

Agârbiceanu, I., *Arhanghelii*, ESPLA, Bucureşti, 1956.
Anghel, D., *Poezii şi proză*, Editura Minerva, Bucureşti, 1972.
Antologia poeziei simboliste româneşti, Editura Minerva, Bucureşti, 1972.
Arghezi, Tudor, *Tablete de cronicar*, ESPLA, Bucureşti, 1960.
Arghezi, Tudor, *Poezii*, Editura Minerva, Bucureşti, 1971.
Arieşanu, Ion, *Primiţi puţină duioşie ?*, Editura Facla, Timişoara, 1973.
Babeş, Al., *Geneza zeilor*, Editura enciclopedică română, Bucureşti, 1970.
Bakonsky, A. E., *Fluxul memoriei*, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1967
Bacovia, George, *Scrieri alese*, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1961.
Bassarabescu, I. A., *Scrieri alese*, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1966.
Bălan, Ion Dodu, *Ethos şi cultură sau vocaţia tinereţii*, Editura Albatros, Bucureşti, 1972.
Bănulescu, Ştefan, *Iarna bărbaţilor*, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1965.
Blaga, Lucian, *Poezii*, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1967.
Blaga, Lucian, *Trilogia culturii*, Editura pentru literatură universală, Bucureşti, 1961.
Blandiana, Ana, *Calitatea de martor*, Editura Cartea românească, Bucureşti, 1970.
Blandiana, Ana, *Cincizeci de poeme*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1970.
Brătescu-Voineşti, Al., *Întuneric şi lumină*, Editura Albatros, Bucureşti 1971.
Caragiale, I. L., *Opere*, vol. I—II, Editura Minerva, Bucureşti, 1971.
Caragiale, Mateiu, I., *Craii de Curtea-Veche*, Editura tineretului, Bucureşti, 1968.
Cazimir, Otilia, *Fluturi de noapte*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, f.a.
Cazimir, Otilia, *Baba iarna intră-n sat . . .*, Editura Ion Creangă, Bucureşti, 1972.
Călinescu, George, *Cronicile optimistului*, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1964.
Călinescu, George, *Principii de estetică*, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1968.
Ciobanu, Mircea, *Patimile*, Editura tineretului, Bucureşti, 1968.
Cocea, N. D., *Pamflete şi articole. Vinul de viaţă lungă*, ESPLA, Bucureşti, 1960.
Coşbuc, George, *Opere alese*, vol. I, Editura pentru literatură, 1966, vol. II, Editura Minerva, Bucureşti, 1972.

Creangă, Ion, *Povești, amintiri, povestiri*, Editura pentru literatură, București, 1969.
Cugetări și maxime. Ediție îngrijită de N. Crivianu, Editura tineretului, București, 1968.
Făt-Frumos și Ileana-Sînziana, Editura Ion Creangă, București, 1972.
Folclor din Transilvania, vol. I—II, Editura pentru literatură, București, 1962.
Galaction, Gala, *Opere alese*, vol. I, ESPLA, 1959, vol. II, Editura pentru literatură, București, 1961.
Ghișe, Dumitru, *Contrapunct*, Editura Minerva, București, 1972.
Ghivirigă, Mihai, *Copii timizi*, Editura didactică și pedagogică, București, 1970.
Goga Octavian, *Opere*, vol. I—II, Editura pentru literatură, București, 1967.
Grigoraș, Ion, *Binele și Răul*, Editura Junimea, Iași, 1971.
Grünberg, Ludwig, *Axiologia și condiția umană*, Editura politică, București, 1972.
Ianoși, Ion, *Dialectica și estetica*, Editura științifică, București, 1971.
Ibrăileanu, G., *Privind viața*, Editura Dacia, Cluj, 1972.
Idei trăite. Carte de înțelepciune alcătuită de Geo Șerban, Editura tineretului, București, 1968.
Ionescu-Rion, Raicu, *Culegere de articole*, ESPLA, București, 1951.
Iorga, Nicolae, *Cugetări*, Editura Albatros, București, 1972.
Istoria filozofiei românești, vol. I, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1972.
Ivasiuc, Alexandru, *Radicalitate și valoare*, Editura Eminescu, București, 1972.
Jarník, Ioan Urban și Birseanu, Andrei, *Doine și strigături din Ardeal*, Ediținea Academiei Române, București, 1885.
Macedonski, Al., *Poezii*, Editura pentru literatură, București, 1972.
Maliță, Mircea, *Aurul cenușiu*, vol. II, Editura Dacia, Cluj, 1972.
Mazilu, Teodor, *Ipocrizia disperării*, Editura Cartea românească, București, 1972.
Mazilu, Teodor, *Piinea la loc fix*, Editura Albatros, București, 1972.
Maximilian, C., *Ereditatea umană — tipar și eroare*, Editura enciclopedică română, București, 1970.
Mărgineanu, Nicolae, *Psihologie și literatură*, Editura Dacia, Cluj, 1970.
Minulescu, Ion, *Poezii*, Editura tineretului, București, 1969.
Noica, Constantin, *Creație și frumos în rostirea românească*, Editura Eminescu, București, 1973.
Paleologu, Alexandru, *Bunul simț ca paradox*, Editura Cartea românească, București, 1972.
Pascadi, Ion, *Nivele estetice*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1972.
Pascu, Ștefan, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia — încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, f.e., Cluj, 1968.
Pavelcu, Vasile, *Din viața sentimentelor*, Editura enciclopedică română, București, 1969.
Pavelcu, Vasile, *Un profil psihologic al feminității*, Editura didactică și pedagogică, București, 1971.
Pavelcu, Vasile, *Culmi și abisuri ale personalității*, Editura enciclopedică română, București, 1974.

Pavelescu, Cincinat, *Versuri. Epigrame. Amintiri. Corespondență*, Editura Minerva, București, 1972.
Pârvan, Vasile, *Idei și forme istorice*, Editura Cartea românească, București, 1920.
Philippide, Al., *Floarea din prăpastie*, Editura pentru literatură, București, 1969.
Popescu, Dumitru, *Biletul la control !*, Editura tineretului, București, 1968.
Popescu, Dumitru, *Pentru cel ales*, Editura tineretului, București, 1968.
Popescu, Dumitru, *Un om în agora*, Editura Eminescu, București, 1972.
Ralea, Mihai, *Explicarea omului*, Editura Cartea românească, București, f.a.
Rădulescu, Adrian, *Râde Aristofan, plînge Horațiu*, Editura Albatros, București, 1971.
Rău, Aurel, *Zeii așediați*, Editura Albatros, București, 1972.
Rebreanu, Liviu, *Răscoala*, ESPLA, București, 1954.
Rebreanu Liviu, *Pădurea spînzuraților*, Editura pentru literatură, București, 1966.
Rebreanu, Liviu, *Ion*, Editura Eminescu, București, 1970.
Rebreanu, Liviu, *Proștii*, Editura Minerva, București, 1971.
Săhleanu, Victor, *Etica cercetării științifice*, Editura științifică, București, 1967.
Slavici, Ioan, *Zîna, zorilor*, Editura tineretului, București, 1967.
Sommer, Radu, *Teoria înstrăinării omului*, Editura politică, București, 1972.
Stanca, Radu, *Versuri*, Editura pentru literatură, București, 1966.
Stanca, Zaharia, *Descult*, Editura Cartea românească, București, 1971.
Stănescu, Nichita, *Alfa*, Editura tineretului, București, 1967.
Vianu, Tudor, *Jurnal*, Editura Eminescu, București, 1970.
Vinea, Ion, *Opere*, vol. I—II, Editura Dacia, Cluj, 1971.
Wald, Henri, *Realitate și limbaj*, Editura Academiei Republicii Socialiste România. București, 1968.
Wald, Henri, *Homo significans*, Editura enciclopedică română, București 1970.
Wald, Henri, *Limbaj și valoare*, Editura enciclopedică română, București, 1972.
Zamfirescu, Duiliu, *Opere*, vol. II, Editura Minerva, București, 1970.

CUPRINS

CUVÎNT ÎNAINTE 5
Listă de abrevieri 8
INTRODUCERE *(Marin Bucă)* 9
Note și trimiteri 11
PROBLEMA SENSULUI LEXICAL ÎN LINGVISTICA CONTEMPORANĂ *(Marin Bucă)* 12
I. IDENTIFICAREA SENSULUI CU OBIECTUL DESEMNAT 13
II. INTERPRETAREA SENSULUI CA REFLECTARE 14
1. Identificarea sensului lexical cu noțiunea 14
2. Identificarea sensului lexical cu o parte a noțiunii 17
3. Identificarea sensului lexical cu anumite tipuri de noțiuni 18
4. Critica încercărilor de a opune sensul lexical noțiunii științifice 20
III. INTERPRETAREA SENSULUI CA RELAȚIE 20
1. Identificarea sensului lexical cu relația dintre complexul sonor și obiect 20
2. Identificarea sensului cu relația dintre cuvînt și noțiune 21
3. Identificarea sensului lexical cu relația dintre complexul sonor, obiect și noțiune 22
IV. IDENTIFICAREA SENSULUI CU DISTRIBUȚIA LEXICALĂ 24
V. CONCLUZII 26

Note și trimiteri 29
POLISEMIA *(Ivan Evseev)* 31
I. POLISEMIA LEXICALĂ, CATEGORIE UNIVERSALĂ A LIMBILOR NATURALE 31
II. CAUZELE POLISEMIEI LEXICALE 38
III. TIPURILE DE SENSURI ÎN SFERA CUVÎNTULUI POLISEMANTIC 51
IV. CARACTERUL DE SISTEM AL POLISEMIEI. STRUCTURA CUVÎNTULUI POLISEMANTIC 65
V. POLISEMIA PĂRȚILOR DE VORBIRE 75
1. Polisemia substantivelor 78
2. Polisemia verbelor 86
Note și trimiteri 96
OMONIMIA *(Ivan Evseev)* 99
Note și trimiteri 116
SINONIMIA *(Marin Bucă)* 118
I. CATEGORIILE DE CUVINTE DIN SFERA SINONIMIEI 118
1. Sinonimia și problema cuvintelor identice 119
2. Problema includerii cuvintelor care diferă prin nuanțe stilistice și semantice în sfera sinonimiei .. 125
3. Sinonimia și relațiile cuvîntului cu realitatea obiectivă 131
4. Observații finale. Precizarea categoriilor de cuvinte care intră în sfera sinonimiei. Definiția sinonimelor 133
II. SINONIMIA ȘI VARIANTELE CUVÎNTULUI 137
1. Unitățile lexicale care diferă numai prin locul accentului 138
2. Unitățile lexicale care diferă prin unul sau mai multe sunete 139
3. Unitățile lexicale care se deosebesc prin afixe .. 139
4. Unitățile lexicale cu afixe identice și rădăcini diferite 141
Note și trimiteri 142
ANTONIMIA *(Marin Bucă)* 144
I. CATEGORIILE DE CUVINTE DIN SFERA ANTONIMIEI 145

II. TIPURILE DE ANTONIME 150

1. Antonimele graduale 151
2. Antonimele complementare 154
3. Antonimele vectoriale 156
4. Antonimele conversive 159

III. ANTONIMIA ȘI STRUCTURA MORFOLOGICĂ A CUVINTELOR 161

IV. GRUPURILE TEMATICE DE ANTONIME 163

1. Calități și însușiri ale obiectelor și fenomenelor 165
2. Fenomene ale naturii 166
3. Timp și durată 167
4. Spațiu 169
5. Cantitate 170
6. Trăsături de caracter și comportament 171
7. Însușiri intelectuale, aptitudini și calități volitive 173
8. Emoții și sentimente 174
9. Stări fiziologice ale omului 176
10. Mișcare, deplasare, schimbarea poziției în spațiu 177
11. Diferite acțiuni concrete 178
12. Categorii și relații sociale 178
13. Categorii etice, estetice și filozofice 179

V. OBSERVAȚII ASUPRA ÎNTREBUINȚĂRII ANTONIMELOR 181

1. Contexte în care antonimele apar în construcții sintactice de tipul „A și B“ 181
2. Contexte în care antonimele apar în construcții sintactice de tipul „nici A, nici B“ 184
3. Contexte în care antonimele apar în construcții sintactice de tipul „nu (este) A, ci B“ 186
4. Contexte în care antonimele apar în construcții sintactice de tipul „A sau (ori) B“ 187
5. Contexte în care antonimele apar în construcții sintactice de tipul „de la A la B“ 188

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

6. Contexte în care antonimele apar în construcții de tipul „A devine B“ 189
7. Contexte în care antonimele apar în construcții de tipul „A este B“ 190
8. Contexte în care antonimele apar în construcții cu sensul „A presupune B“ sau „A și B se presupun“ 191
9. Contexte în care este relevată întrepătrunderea contrariilor desemnate de antonime 191
10. Contexte în care antonimele apar în construcții de tipul „A trebuie deosebit de B“ 192
11. Contexte în care antonimele apar în construcții de tipul „A este urmat de B“ 193
12. Contexte în care opozițiile dintre antonime sînt reliefate prin comparații 193
Note și trimiteri 194
TEXTE ȘI EDIȚII FOLOSITE PENTRU EXEMPLE 196

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

291/1976 20.13 Lei 13,50

Redactor : ION ILIN
Tehnoredactor : IOAN I. IANCU

Bun de tipar : 25.IX. 1976. Apărut 1976.
Coli tipar : 12,75. Tiraj : 3 600+90.

Întreprinderea poligrafică „Banat" Timișoara,
Calea Aradului nr. 1.

Comanda nr. 233.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IAS/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Lei 13,50

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY